

TURUN
YLIOPISTO

ETELÄSAAMELAISET RAUTAKAUTISESSA POHJOLASSA

Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma

Minerva Piha

TURUN
YLIOPISTO

ETELÄSAAMELAISET RAUTAKAUTISESSA POHJOLASSA

Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma

Minerva Piha

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
Tohtoriohjelma Utuling

Työn ohjaajat

Sirkka Saarinen
Turun yliopisto

Mika Lavento
Helsingin yliopisto

Tarkastajat

Petri Kallio
Helsingin yliopisto

Tiina Äikäs
Oulun yliopisto

Vastaväittäjä

Petri Kallio
Helsingin yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kannen kuva: Naina Helén Jäma 2020

ISBN 978-951-29-8211-0 (Painettu)
ISBN 978-951-29-8212-7 (Pdf)
ISSN 0082-6995 (Painettu)
ISSN 2343-3205 (Sähköinen)

Painosalama, Turku 2020

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

MINERVA PIHA: Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa.

Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma

Väitöskirja, 99 s.

Tohtoriohjelma Utuling

Marraskuu 2020

TIIVISTELMÄ

Tämä väitöstutkimus käsittelee eteläsaamelaista menneisyyttä kielitiedettä ja arkeologiaa yhdistellen. Eteläsaamelaista menneisyyttä tarkastellaan kantaskandinaavisten kieli- ja kulttuurikontaktien sekä alkuperäisuskontoon liittyvien ilmiöiden näkökulmasta. Lisäksi tutkimuksessa kehitellään mallia, jonka avulla arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston yhdistäminen on mahdollista. Mallia sovelletaan eteläsaamelaiseen aineistoon.

Kielitieteellinen aineisto käsittää eteläsaamen sanaston kantaskandinaaviset lainasanat ja alkuperäisuskontoon liittyvän sanaston. Arkeologinen aineisto käsittää kaikki eteläsaamen puhuma-alueella Keski-Skandinaviassa olevat muinaisjäännökset, jotka ajoittuvat vuodesta 200 eaa. vuoteen 550 jaa., sekä eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon liittyvät muinaisjäännökset vuodesta 200 eaa. noin vuoteen 1800 jaa. Tutkimus on luonteeltaan soveltavaa ja nojaa perustutkimuksen tuloksiin: sanastoaineistosta suurinta osaa on käsitelty aiemmissa etymologisissa tutkimuksissa, ja arkeologinen aineisto on kerätty kenttätöraporteista ja julkaistuista tutkimuksista.

Tutkimusmenetelmänä ensimmäisessä ja toisessa osajulkaisuissa on *Wörter und Sachen*, jota tukemaan on tutkimuksen puitteissa kehitetty sanojen ja arkeologisten objektien systemaattisen korreloimisen mahdollistava teoreettinen malli. Mallin avulla aineistoa voidaan tarkastella sekä kategorisella että konkreettisella tasolla. Kategorisessa tasossa aineistot on lajiteltu sanojen osalta semanttisiin kategorioihin ja arkeologisten löytöjen osalta arkeologisiin kategorioihin, jotka kuvaavat niitä elämänaloja, joilla arkeologinen ja kielitieteellinen aineisto korreloivat. Konkreettisella tasolla tarkastellaan *Wörter und Sachen* -menetelmän avulla aineistoon sisältyvien leksikaalisten löydösten ja arkeologisten löytöjen korrelaatioita. Lisäksi mallia soveltamalla voidaan vertailla leksikaalisten löydösten ja arkeologisten löytöjen ikää.

Kolmannessa osajulkaisuissa näkökulma on ainoastaan kielitieteellinen, ja tutkimusmenetelmänä ovat historiallis-vertailevan kielentutkimuksen ja kontaktilingvistiikan menetelmät. Tutkimuksen pyrkimyksenä on ajoittaa absoluuttisesti eteläsaamen erilliskehityksen alku germaanisen lainasana-aineiston avulla. Eteläsaamen absoluuttisen kronologian hahmottelussa germaanisista kielistä tehty absoluuttinen kronologia on keskeisessä roolissa.

Sanasto- ja arkeologisen aineiston systemaattisen yhdistämisen mallin avulla on mahdollista tarkastella systemaattisesti eteläsaamen kantaskandinaavisten lainasana-kerrostuman ja alkuperäisuskontoon liittyvän sanaston korrelaatioita arkeologisen aineiston kanssa. Korrelaatiot todistavat eteläsaamenkielisen väestön läsnäolosta

Keski-Skandinaviassa 200-luvulta jaa. lähtien. Tätä ajoitusta tukevat myös kolmannen osajulkaisun tutkimustulokset. Arkeologiset kotieläimiin viittaavat löydöt ja kantaskandinaavista lainattu kotieläimiin viittaava sanasto osoittaa eteläsaamenkielisen väestön harjoittaneen karjanhoitoa ennen poronomadismiin siirtymistään. Eteläsaamen kantaskandinaavisten lainasanojen tutkimus kertoo eteläsaamelaisen kanta murteen eronneen ensimmäisenä yhteisestä kantasaamelaisesta kielestä. Uskontoon liittyvä tutkimus paljastaa, että arkeologisen ja sanastollisen aineiston korrelaatioita voidaan hyödyntää sanojen semanttisten muutosten absoluuttisissa ajoituksissa.

Tutkimus tuo uusia näkökulmia eteläsaamelaiseen menneisyyteen. Erityisesti se vahvistaa, että eteläsaamelaisten juuret Keski-Skandinaviassa ulottuvat ajanlaskun alkuun asti. Lisäksi teoreettisen mallin soveltaminen eteläsaamelaiseen aineistoon osoittaa arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattisen yhdistämisen olevan mahdollista.

Asiasanat: alkuperäiskansat, alkuperäisuskonto, arkeologia, esihistoria, eteläsaame, kielihistoria, kielikontaktit, kielitiede, lainasanat, menneisyys, monitieteisyys, saamen kieli, saamelaiset

UNIVERSITY OF TURKU
Faculty of Humanities
School of Languages and Translation Studies
Finnish and Finno-Ugric Languages
MINERVA PIHA: The South Saami in the North during the Iron Age.
Linguistic-archaeological perspective
Doctoral Dissertation, 99 pp.
Doctoral Programme Utuling
November 2020

ABSTRACT

In this doctoral thesis, the South Saami past is studied by combining linguistics and archaeology. The South Saami past is examined from the perspectives of language and culture contacts between the South Saami and Proto-Scandinavian speakers as well as matters related to the South Saami indigenous religion. In addition, a theoretical model is developed to enable combination of archaeological and linguistic data. The model is applied to the South Saami material.

The linguistic data includes the South Saami words that are borrowed from the Proto-Scandinavian language and the South Saami vocabulary that relates to indigenous religion. Archaeological data consists of all the archaeological remains that are considered to be part of the South Saami past in central Scandinavia and date to 200 BCE–550 CE. Also, all the remain types that relate to indigenous religion in the South Saami area from 200 BCE to 1800 CE are included in the archaeological data. The research is based on fundamental research made independently in both, archaeology and linguistics: most of the words in the data has been handled in etymological studies and the archaeological material is collected from excavation reports and published studies; no excavations or other archaeological field work has been conducted in this study. Thus, the study is applied in nature.

The research method of the first and second case study is *Wörter und Sachen*, which is supported further by the theoretical model for the systematic correlation of archaeological and lexical material created in this study. With the help of the model, the datasets can be examined both on categorical and concrete level. On the categorical level, the datasets have been categorized in semantic categories (words) and archaeological categories (archaeological finds). These categories represent those life domains of the past on which archaeological and linguistic data correlate. On the concrete level, the lexical finds (words) and archaeological finds are examined and correlated with the help of *Wörter und Sachen* method. In addition, the theoretical model is applicable when comparison of the age of the lexical finds and datings of the archaeological finds is needed.

The third study case has only linguistic perspective. In this case study, the historical method and methods of contact linguistics are applied. The case study aims at creating an absolute chronology for the development of Proto-Saami into Southern Proto-Saami with the help of Germanic loanwords. The absolute chronology of Germanic languages is of significance when creating an absolute chronology for South Saami as there are several Germanic loans of different ages in South Saami.

The theoretical model for the systematic correlation of archaeological and lexical material enables the systematic study of Proto-Scandinavian loanwords and vocabulary of indigenous religion in relation to archaeological material. The correlations certify the presence of South Saami language and speakers in central Scandinavia from 200 CE. The absolute chronology made in the third case study also supports this dating. The archaeological findings and loanwords that refer to domestic animals indicate that the South Saami speakers practiced domestic animal husbandry before shifting to reindeer nomadism. The analysis of Germanic loanwords from the chronological perspective reveals that South Saami was the first language to disintegrate from the common Proto-Saami language. The second case study handling the indigenous religion indicates that the correlations between archaeological and lexical datasets can be used in dating the semantic changes of words.

The research brings new perspectives on the South Saami past. Particularly, it confirms that the roots of the present-day South Saami people in central Scandinavia reach to the beginning of the Common Era. The theoretical significance of the research is the development of the theoretical model for the systematic correlation of archaeological and lexical material. The study has given proof that such systematic correlations are possible.

Keywords: archeology, indigenous people, indigenous religion, language history, language contacts, linguistics, loanwords, multidisciplinary, past, prehistory, Saami language, Saami people, South Saami

Esipuhe

Tämän väitöskirjan kannessa on minun nimeni osoittamassa tekijyyttäni. Kuitenkaan väitöskirjani ei olisi kansien välissä ilman monen, monen ihmisen panosta. Olen saanut kannustusta ja tukea, uusia näkökulmia sekä rakentavaa kritiikkiä useilta kymmeniltä ihmisiltä. Väitöskirjatyöni aikana olen tutustunut moniin hienoihin ihmisiin, joista olen saanut ystäviä ja yhteistyökumppaneita. Tutkimuksen vastapainoksi ja ajatusten tuulettamiseksi minua ovat ilahduttaneet suku-, ystävä- ja harrastusyhteisöni.

Pääohjaajani Sirkka Saarinen on suuresti auttanut minua kaikissa väitöstutkimukseeni liittyvissä käytännön asioissa tutkimussuunnitelman laatimisesta ja toisen ohjaajan etsimisestä rahoituksen järjestämiseen ja tekstien kommentoimiseen. Toinen ohjaajani Mika Lavento on tuonut arkeologisen näkökulman tutkimukseeni, joka on välillä liukunut kielitieteen puolelle enemmän kuin olin tarkoittanut. Ohjaajani ovat aina olleet puolellani ja tukeneet minua koko väitöstutkimuksen tekemisen ajan. Tästä kiitän teitä.

Aloitin tutkimukseni teon neljän tutkimusrahoitusta jakavan tahon myöntämien apurahojen turvin. Tohtoriohjelma Utulingin ja Kieli- ja käänntieteidien laitoksen, TOP-säätiön, Turun yliopistosäätiön ja Suomalaisen tiedeakatemian Eino Jutikkalan rahaston väki, kiitos siitä, että uskoitte tutkimukseeni ja halusitte rahoittaa sitä.

Tutkimukseni etenemisen kannalta tärkeitä ovat olleet Turun yliopistolla järjestetyt oppiaineemme SUKU-seminaari, Utuling-tohtoriohjelman filologian ja kielihistorian seminaari sekä arkeologian tutkijaseminaari, joissa olen päässyt kuulemaan ja kommentoimaan yliopistossamme tehtävää muuta kielitieteellistä ja arkeologista tutkimusta ja joiden osanottajat ovat antaneet arvokkaita ja hyödyllisiä kommentteja omaan tutkimukseeni.

Esitarkastajani Petri Kallio ja Tiina Äikäs ovat tehneet suuren työn lukiessaan ja kommentoidessaan huolellisesti väitöskirjaani. Kiitos, että suostuitte esitarkastajikseni – en olisi voinut erinomaisempia esitarkastajia saada. Petri Kalliota kiitän myös lupautumisesta vastaväittäjäkseni.

Väitöstutkimukseni aikana olen päässyt kokeilemaan myös artikkeleiden yhteiskirjoittamista. Kirjoitin väitöstutkimukseni kolmannen artikkelin yhdessä Jaakko Häkkisen kanssa. Yhteiskirjoittaminen oli antoisaa, kiitos paljon! Toivon, että voimme jatkaa yhteisartikkeleiden kirjoittamista jatkossakin.

Yksi väitöskirjavuosiini parhaista kokemuksista on monitieteinen yhteistyö Turun yliopiston maantieteen oppiaineeseen väitöskirjaa tekevän Timo Rantasen

ja Helsingin yliopistossa genetiikasta väitöskirjaa tekevän Sanni Överstin kanssa. Vaikka yhteisartikkelimme ei loppujen lopuksi päätynyt väitöskirjani osaksi, haluan kiittää hienosta yhteistyöstä ja siitä, että artikkeleita kirjoittaessamme opin paljon siitä, millaista menneisyudentutkimusta aloillanne tehdään.

Tärkeän vertaistuen on muodostanut oman oppiaineeni tohtorikoulutettavien verkosto Viskuri. Viskurilaisten kanssa olemme syöneet moniaita lounaita, viettäneet pikkujouluja ja kesäjuhlia ja tukeneet toisiamme silloin, kun tutkimus ei ole sujunut, ja silloinkin, kun kaikki on mennyt juuri niin kuin piti. Teistä viskurilaisista on tullut ystäviä, joilta tiedän saavani vertaistukea myös väitöksen jälkeen. Erityisesti haluan kiittää Mariann Bernhardtia. Me kaksi olimme pitkään Turun yliopiston ainoat aktiiviset fennougriastian jatko-opiskelijat. On ihanaa, että meitä on ollut kaksi ja olemme voineet jakaa fennougristien iloja ja suruja.

Ulla Moilasta haluan kiittää mahdollisuudesta tuoda tutkimustani suuren yleisön tietoon *Kalmistopiiri*-verkkojulkaisussa. Tukholman yliopistossa väitöskirjaansa tekevää Richard Kowalikia haluan erityisesti kiittää, sillä hän luki esitelmäni Åarjelsaemien gïeledotkemebiejjieh -seminaarissa, jonne en itse päässyt nielurisaleikkauksen takia.

Edellä mainittujen lisäksi väitöstutkimusaikaani ovat vaikuttaneet positiivisesti lukuisat muut ihmiset. Heitä ovat Rogier Blokland, Sölvi Fjällman, Lea Heinonen-Eerola, Eeva Herrala, Atte Huhtala, Olle Kejonen, Juha Kuokkala, Inga Nieminen, Miina Norvik, Krista Ojutkangas, Johan Schalin, Paula Sjöblom, Marte Spangen, Mervi Suhonen, Outi Vesakoski, Jussi Ylikoski, Inger Zachrisson ja Anita Östhagen sekä kaikki anonymoina toimineet arvioijat, jotka auttoivat väitöskirja-artikkelieni hiomisessa. Avuliaita on ollut niin paljon, että joitakuuta varmasti unohtui listalta, mutta kiitokseni koskee yhtä lailla myös heitä.

Ystävänäni ovat seuranneet tutkimukseni eri vaiheita, ja kiitän tässä teitä kaikkia kollektiivisesti. Haluan vielä erityisesti mainita serkkuni Aura Pihan, joka on majoittanut minut Helsingissä lukuisia kertoja, kun olen ollut tulossa konferenssista tai menossa sellaiseen. Luoksesi on aina ilo tulla! Also, my friend Ondřej Bureš from Prague has travelled to meet me many times in Central Europe whenever I have attended a meeting related to my research. Our meeting during the Finno-Ugric summer school in Szeged, Hungary is unforgettable! Thanks, Ondřej, and see you, perhaps, in Wien next year!

Harrastukseni ovat pitäneet minut selväjärkisenä silloinkin, kun työ tuntuu täytäneen koko elämäni tai kun olen ollut vajoamassa epätoivoon tutkimukseni tähden. Kirjoittajayhteisöni on tsempannut minua niin, että tutkimuksen lomassa olen jaksanut kirjoittaa myös kaksi ja puoli romaanikäsittekirjoitusta. Kamppailuareenalla olen puolestani päässyt potkimaan, lyömään ja heittämään ju-jutsu- ja defendokavereitani ja saanut purettua (usein tutkimukseen liittyvät) aggressioni tatamilla.

Ilman perhettäni tutkimustyöstäni ei olisi tullut yhtään mitään. Isäni Juhanan kanssa olen käynyt keskustelua tutkimuksesta yleisellä tasolla. Hänen pitkä tutkimusuransa – vaikkakin aivan toiselta alalta – on antanut hyviä näkökulmia oman

tutkimukseni tekemiseen. Äitini Kaija puolestaan on ollut iso ja korvaamaton apu minulle ja tutkimukselleni, sillä hän on lukenut kaikki väitöskirjaani sisältyvät tekstit ennen kuin olen antanut niitä luettavaksi kenellekään muulle.

Veljeni Jousia on auttanut minua tutkimukseni joka käännteessä, kun minulla on ollut ongelmia milloin minkäkin teknisen vehkeen kanssa. Erityisen onnellinen olen siitä, että hän auttoi minua väitöskirjaani sisältyvien karttojen tekniseen toteuttamiseen liittyvien seikkojen kanssa. Veljeni Mikael aloitti oman yliopisto-opiskelutai-paleensa niinä aikoina, kun minä aloittelin väitöskirjani tekemistä. Välillä olemme syöneet yhdessä lounasta ja vaihtaneet yliopistokuulumisia. Lääkiksen kuulumiset ovat tuoneet vaihtelua omiin humanistisiin ympyröihini.

Veljeni Samuelin avustuksella kirjoitin ensimmäisen version siitä tutkimussuunnitelmasta, jolla sittemmin sain useita apurahoja ja työsuhteisen tutkijakoulupaikan. (Hän oli saanut omalla samantyyppisellä tutkimussuunnitelmallaan runsain mitoin apurahoja. Hän laittoi hyvän kiertämään jakaessaan vinkkinsä minulle. Minä puolestani olen jakanut niitä eteenpäin väitöstutkijakollegoilleni.) Väitöskirjatutkimustani ovat rytmittäneet myös Samuelin ja hänen puolisonsa Elinan poikien syntymät. Olin juuri aloittanut väitöskirjan tekemisen, kun Akseli syntyi. Välillä otin muutaman tunnin vapaata ja menin hoitamaan yliopiston naapurissa asuvaa veljenpoikaani. Erityinen muisto on Akselin pikkuveljen syntymä. Olin lupautunut lapsenvahdiksi siksi aikaa, kun vanhemmat olivat synnyttämässä. Sinä päivänä tutkimuksen teosta ei tullut yhtään mitään, mutta koko päivän mittainen laatu-aika pikku Akselin kanssa oli sen arvoista! Puhumattakaan ihanasta Kaiuksesta, joka sinä päivänä syntyi.

Tärkeä läheinen minulle on myös 96-vuotias isoäitini Katarina-äiti. En ole ehtinyt käydä häntä katsomassa lainkaan niin usein kuin haluaisin, mutta tiedän, että hän on seurannut tutkimukseni edistymistä sosiaalisessa mediassa ja blogissani. Hän on aina kannustanut minua kaikessa, mitä teen.

Lasteni isovanhempia, puolisoni vanhempia Kirsi-Marjaa ja Mattia kiitän lasten hoidossa avustamisesta tutkimukseeni liittyvien matkojen aikana, ja muutenkin.

Kotona minulla on ollut maailman paras kannustusjoukko: Lapseni Joonatan ja Sonja, jotka irrottavat minut tehokkaasti töistä joka päivä. Sonja, joka aina riemusta kiljuen tulee minua vastaan hakiessani häntä hoidosta töiden jälkeen. Joonatan, joka istui Aboa Vetus -museon kaivauskuopan reunalla ja seurasi arkeologien työtä herkeämättä. Puolisoni Tapio, joka on joustavuudellaan mahdollistanut kaikki työmatkani; joka hoiti arjen, kun olin pitkään sairaana; joka toi minulle tsemppikukkia, kun tutkimuksessani kaikki tuntui menevän pieleen. Te olette elämäni kiintopiste ja energianlähde.

Ilman teitä kaikkia väitöskirjani ei olisi valmistunut. Siksi haluan tässä esipuheessa jakaa väitöskirjaani liittyvien töiden tekijyyttä teille kaikille.

Kiitos, kiitos, kiitos!

Tämän esipuheen ensimmäistä versiota kirjoittaessani väitöskirjani ei ole vielä lähtenyt esitarkastukseen. Kirjoitan tätä puolisoni vanhempien kesäasunnolla.

Keittiön ikkunasta näkyy kevääseen heräävä metsä, ja taustalla kuuluvat kuopukseni Sonjan iloiset äänet, kun hän rakentelee temppurataa sohvatyynyistä ja patjoista. Olemme koko perhe koronaviruspandemian aiheuttaman poikkeustilan vuoksi eristäytyneet muusta maailmasta. Esikoiseni Joonatan tekee koulutehtäviään, ja Tapio työskentelee omien töidensä parissa suljettujen ovien takana. Minä olen kirjoittanut tutkimukseni johdanto-osan loppuun istuen tässä keittiössä. Halusin kirjoittaa esipuheeni väitöskirjaan täällä muistoksi siitä, että olen saattanut väitöskirjani valmiiksi tänä merkittävänä aikana, jolloin yliopistokampukset ja kirjastot ovat kiinni ja tieteen tekemisessäkin ollaan siirtymässä uuteen etätyöskentelyn aikakauteen.

Lokalahdella 6. huhtikuuta ja Turussa 25. syyskuuta, 2020
Minerva Piha

Minerva Piha

Minerva Piha (s. 1985) on saamelaiseen menneisyyden-tutkimukseen erikoistunut fennougristi ja arkeologi. Pihaa kiinnostavat erityisesti eteläsaamelainen menneisyys, kieli ja kulttuuri sekä saamelaiskielten leviäminen Fennoskandian alueelle. Piha on koulutukseltaan myös aineenopettaja. Tutkimustyönsä vastapainoksi Piha harrastaa rautakautista neulakinnastekniikkaa, fiktion kirjoittamista, kirjallisuutta ja kamppailulajeja.

Kuva: Ulla Moilanen

Sisällys

Esipuhe	8
Osajulkaisuluettelo	16
1 Johdanto	17
1.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne	19
1.2 Kieli, materiaallinen kulttuuri ja etnisyys saamelaisen menneisyyden näkökulmasta	21
1.3 Tutkimuksen ja tutkijan aseointi	24
1.3.1 Etic- ja emic-näkökulma vs. ulkopuolinen ja sisäpuolinen tutkija	26
1.3.2 Suomalainen eteläsaamelaisia tutkimassa	29
2 Tutkimuksen taustaa	32
2.1 Arkeologian ja kielitieteen yhdistämisyrityksiä	33
2.1.1 Synteesit: arkeologiset kulttuurit ja niiden piirissä puhuttut kielet	34
2.1.2 Kivikautinen suomenkielinen Suomi? Arkeologisen ja kielellisen jatkuvuuden suhde	39
2.1.3 Muita monitieteisiä tutkimuksia	43
2.2 Teorioita saamen kielten ja saamelaisten alkuperästä ja leviämisestä	46
2.2.1 Jatkuvuusteoreettiset näkemykset	47
2.2.2 Uudet näkemykset	48
2.2.3 Eteläsaamen leviämisestä Keski-Skandinaviaan	52
3 Aineistot ja menetelmät	55
3.1 Aineistonvalinnan periaatteet	55
3.2 Kieliaineisto	56
3.3 Arkeologinen aineisto	58
3.4 Menetelmät	60
4 Tutkimuksen tulokset	62
4.1 Tutkimuksessa kehitetyt teoreettiset mallit	62
4.2 Osajulkaisujen keskeisimmät tulokset	65

4.2.1	Osajulkaisu 1: Eteläsaamen kantaskandinaavisten lainasanojen yhdistäminen Taalainmaan, Härjedalenin ja Jämtlannin arkeologiseen aineistoon	65
4.2.2	Osajulkaisu 2: Arkeologisia ja sanastohistoriallisia näkökulmia eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon ..	68
4.2.3	Osajulkaisu 3: Kantasaamesta eteläkantasaameen ..	70
4.3	Ratkaisuja arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistämisen ongelmiin	73
5	Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa: päätelmiä ja tulevaisuuden näkymiä	79
5.1	Kielitieteellis-arkeologiset näkökulmat eteläsaamelaiseen menneisyyteen	79
5.2	Tulevaisuuden tutkimusmahdollisuuksia	81
	Sydsamerna i järnålderns Norden – ett språkvetenskapligt-arkeologiskt perspektiv	84
	Inledning	84
	Metoderna i korthet	84
	Vad de urnordiska orden i sydsamiskan och det arkeologiska materialet i Mellanskandinaviens visar (delstudie 1 och 3) ...	85
	Den sydsamiska ursprungsreligionen utifrån ett lexikaliskt och arkeologiskt materialperspektiv (delstudie 2)	86
	Sammanfattning	87
	Lähteet	89
	Kirjallisuus	89
	Liite	99
	Alkuperäisjulkaisut	100

Taulukkuuettelo

Taulukko 1. Osajulkaisujen tutkimuskysymykset ja tavoitteet	20
Taulukko 2. Saarikiven ja Lavennon (2012, 206 taulukko 7) taulukko arkeologisten ja kielitieteellisten yksiköiden korreloimiseksi	45

Kuvaluettelo

Kuva 1. Eteläsaamen keskeisin puhuma-alue	18
Kuva 2. Saamelaiskielten leviäminen Fennoskandiaan	51
Kuva 3. Esimerkki sanatietokannan lomakkeeseen kerätyistä tiedoista	57
Kuva 4. Esimerkki arkeologiseen tietokantaan kerätyistä tiedoista ..	59
Kuva 5. Osajulkaisun 1 teoreettinen malli	63
Kuva 6. Osajulkaisun 2 teoreettinen malli	64
Kuva 7. Arkeologian ja historiallisen kielitieteen kentät suhteessa toisiinsa	74

Osajulkaisuluettelo

- I Piha, Minerva. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 2018; 64, 118–233.
- II Piha, Minerva. Archaeological and lexical perspectives on South Saami indigenous religion. Tiina Äikäs & Sanna Lipkin (toim). *Entangled beliefs and rituals. Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to contemporary times*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 8. Helsinki: Suomen arkeologinen seura. 2020 (hyväksytty julkaistavaksi).
- III Piha, Minerva & Häkkinen, Jaakko. Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62, 102–124.

Artikkelien käyttöön väitöskirjan osajulkaisuina on saatu kustantajien lupa.

1 Johdanto

Keski-Skandinaviassa asuvien eteläsaamelaisten menneisyyden tutkimukseen on liittynyt toisistaan poikkeavia näkemyksiä niin tieteenalojen välillä kuin tieteenalojen sisällä. Eteläsaamelaisten historian katsottiin pitkään alkaneen kielen nykyisillä puhuma-alueilla varsin myöhäisenä ajankohtana. Myöhäisimmillään eteläsaamelaisten läsnäolon nykyisillä alueillaan on ajateltu alkaneen vasta 1600-luvulla; viime aikoina kielentutkimuksessa on esitetty sekä vanhempaan ja keskiseen rautakauteen 200–500-luvulle jaa. että nuorempaan rautakauteen noin 800–1000-luvuille jaa. ajoittuvaa alueen kielellistä eteläsaamelaistumista. Arkeologiassa on viime vuosikymmeninä ehdotettu varhaisiakin ajankohtia, siten että eteläsaamelainen menneisyys ajoittuisi varhaisimmillaan ajanlaskun alun tienoille. Väitöstutkimukseni sai alkunsa siitä, että halusin tutkia monitieteisestä, kielitiedettä ja arkeologiaa yhdistävästä näkökulmasta, kuinka varhaiseksi eteläsaamen kielen tulon Keski-Skandinaviaan voi ajoittaa ja miten kielen tulo ja läsnäolo näkyvät arkeologisessa aineistossa.

Kun aihe oli muotoutunut, heräsi kysymys, millä menetelmällä arkeologiaa ja kielitiedettä parhaiten voisi yhdistellä. Mikään olemassa olevista malleista ei tuntunut sopivan tutkimukseen, jota halusin tehdä: tavoitteenani on ollut löytää sellaisia arkeologian ja kielitieteen yhdistämisen tapoja, joissa olisi mahdollista käyttää tasavertaisesti arkeologista ja kielitieteellistä aineistoa niiden systemaattiseen yhdistämiseen ja korrelointiin. Niinpä tällä tutkimuksella on kaksi erillistä mutta kuitenkin toisiinsa liittyvää tavoitetta: tuoda uusia näkökulmia eteläsaamelaiseen menneisyyteen ja kehittää uusi kielitieteellisen ja arkeologisen tutkimuksen systemaattisen yhdistämisen mahdollistava teoreettinen malli. Sen avulla menneisyydestä saavutetaan syvällisempi ja yksityiskohtaisempi ymmärrys kuin yhden tieteenalan aineistojen ja menetelmien avulla.

Eteläsaamea puhutaan Keski-Skandinaviassa Länsipohjassa, Jämtlannissa ja Härjedalenissa Ruotsissa sekä Nordlannin eteläosissa, Etelä-Trøndelagissa, Pohjois-Trøndelagissa ja Hedmarkin pohjoisosissa Norjassa. Lisäksi ainakin Ruotsin Taalainmaa kuuluu historiallisesti eteläsaamelaiseen alueeseen. Tämän tutkimuksen arkeologinen materiaali on kerätty hiukan suppeammalta alueelta kuin mitä nykyinen eteläsaamelainen puhuma-alue käsittää (kuva 1; ks. tutkimusalueista tarkemmin luvut 3.1, 3.3 ja osajulkaisut 1 ja 2). Eteläsaame on eteläisin nykyisin puhutuista saamelaiskielistä, ja sillä on puhujia arviolta 600–800. (Berg-Nordlie 2018; Knutsen Duolljá

2018; Saemiedigkie 2016.) Eteläsaamelaiseksi itsensä identifioivia on enemmän, sillä kaikki eteläsaamelaiset eivät nykyisin puhu eteläsaamea äidinkielenään tai ylipäätään. Eteläsaamen kielihistoriallinen tutkimus on ollut melko vähäistä. Useimmat ja tunnetuimmat kielihistorialliset ja lainasanatutkimukset ovat yleissaamelaisia, eli niissä tarkastellaan ja vertaillaan kaikkia saamelaiskieliä. Tutkimuksessani tuon myös lisätietoa eteläsaamen historiasta sanastollisesta ja kontaktilingvistiikan näkökulmista.

Kuva 1. Eteläsaamen keskeisin puhuma-alue. Lisäksi eteläsaamea puhutaan hiukan kuvattua aluetta etelämpänä Norjassa ja lännempänä Ruotsissa. Osajulkaisun 2 arkeologisen aineiston olen kerännyt koko harmaalta alueelta; osajulkaisun 1 arkeologinen aineisto on kerätty Ruotsin puolelta kartassa esitettyä harmaata aluetta.

1.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne

Väitöskirjani tutkimuskysymykset liittyvät arkeologisen ja kielitieteellisen – tarkemmin kielihistoriallisen ja sanastohistoriallisen – tutkimuksen yhdistämiseen. Alla esitellyt tutkimuskysymykset ovat väitöskirjan kokonaistutkimuksen kysymyksiä, ja niihin on mahdollista vastata väitöskirjaan kuuluvien osajulkaisujen tutkimusprosessien ja tulosten avulla.

1. Millaista uutta tietoa eteläsaamen kantamuotoja puhuneesta väestöstä tuottaa arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistäminen?
2. Millaisia teoreettisia malleja olen tuottanut yhdistelemällä arkeologiaa ja kielitiedettä?
3. Millaisia ongelmia on kahden teoreettisesti ja menetelmällisesti erilaisen tieteenalan yhdistämisessä?
4. Mitä voi jäädä tutkimatta, kun menneisyyttä tarkastellaan vain yhden tieteen näkökulmasta?

Tutkimuksen lähtökohta on oletuksessa, jonka mukaan arkeologian ja kielitieteen yhdistäminen tuottaa kokonaisvaltaisemman ja syvemmän kuvan menneisyydestä, kuin kumpikaan tieteenala voisi yksin tuottaa. On oletettava myös – aiemman kielitieteellis-arkeologisen tutkimuksen perusteella – että kahden teorioiltaan, metodeiltaan ja aineistoiltaan erilaisen menneisyyttä tutkivan tieteenalan yhdistämiseen liittyy paljon ongelmia. Tieteenalojen erilaisuus on kuitenkin myös voimavara, joka nimenomaan on menneisyyden kokonaisvaltaisemman ja syvemmän ymmärryksen mahdollistaja. Kun tieteenalojen tuloksissa on riittävästi yhteneväisyyttä, erot voivat laajentaa käsitystämme menneisyydestä: kielihistoriallinen tutkimus tuo esiin pääosin henkistä kulttuuriperintöä, arkeologinen aineisto puolestaan on luonteeltaan fyysistä ja sijoittuu tiettyyn maantieteelliseen paikkaan (Saarikivi & Lavento 2012, 177).

Väitöskirjani ensimmäisessä ja toisessa osajulkaisussa kehittelen arkeologian ja kielitieteen yhdistämiseen tarkoitettuja teoreettisia malleja, mutta osajulkaisujen keskiössä on erityisesti vastata eteläsaamelaista menneisyyttä koskeviin kysymyksiin näitä malleja soveltamalla. Viimeinen, kolmas osajulkaisu luo eteläsaamelaiseen menneisyyteen vain kielitieteellisen näkökulman.¹ (Taulukko 1.) Käytän artikkelia vertailukohtana, kun tarkastelen arkeologian ja kielitieteen yhdistämistä: se vastaa kysymykseen siitä, mitä voi jäädä tutkimatta, kun menneisyyttä tarkastellaan vain yhden tieteen näkökulmasta. Lisäksi kolmas osajulkaisu tuottaa uutta tietoa

1 Olen kirjoittanut artikkelin yhdessä Jaakko Häkkisen kanssa. Minun osuuteni artikkelissa ovat luoteisgermaanisiet ja kantaskandinaaviset lainasanat ja niiden todistusvoima eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä kantasaamesta omaksi murteekseen. Häkkinen keskittyy eteläsaamen kantamuodon eriytymiseen liittyvän absoluuttisen kronologian luomiseen.

eteläsaamelaisesta menneisyydestä ja on tehty sana-aineiston osalta samalla aineistolla kuin osajulkaisu 1, minkä vuoksi artikkeli on perusteltua sisällyttää väitöstutkimukseni osaksi.

Taulukko 1. Osajulkaisujen tutkimuskysymykset ja tavoitteet.

Osajulkaisu	Tutkimuskysymys	Tavoite
1. Eteläsaamen kanta-skandinaaviset lainat ja Jämtlannin, Härjedalenin ja Taalainmaan varhaisrautakautiset muinaisjäännökset	Mitä arkeologian ja sanastohistorian yhdistäminen kertoo varhaisrautakautisista kontakteista saamen ja skandinaavin puhujien välillä?	Kehittää arkeologian ja sanastohistorian yhdistämisen mahdollistava teoreettinen malli ja tuottaa sen avulla tietoa eteläsaamea ja kantaskandinaavia puhuvien välisistä kielellisistä ja materiaalisista kontakteista.
2. Arkeologisia ja sanastohistoriallisia näkökulmia eteläsaamen alkuperäisuskontoon	Miten uskontoarkeologinen ja uskonnollinen sanamateriaali korreloivat?	Luoda arkeologis-kielitieteellinen näkökulma eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon; kehittää osajulkaisussa 1 hahmoteltua mallia.
3. Lainasanatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä kantasaamesta omaksi murteekseen.	Mitkä germaaniset ja skandinaaviset lainapiirteet osoittavat, että eteläsaamen kantamuoto on eriytnyt omaksi murteekseen 200 jaa. ennen muiden saamen kielten eriytymistä kantasaamesta?	Osoittaa luoteisgermaanisten ja kantaskandinaavisten lainatodisteiden avulla, että eteläsaamen kantamuoto on eriytnyt varhaisessa vaiheessa yhteisestä saamelaisesta kantakielestä; tarkastella lainatodisteiden ajoituksen yhteneväisyyttä arkeologisten ajoitusten kanssa.

Johdanto-osassa tavoitteenani on paitsi sitoa yhteen osajulkaisuissani saadut tulokset arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistämisestä sekä eteläsaamelaisesta menneisyydestä myös tarjota lukijalle johdatus arkeologian ja kielitieteen yhdistämisen historiaan uralistiikassa ja saamelaisen menneisyyden tutkimukseen. Johdanto-osan ensimmäisessä luvussa kommentoin kielen, materiaallisen kulttuurin ja etnisen identiteetin suhteita toisiinsa (1.2) sekä asemoin oman paikkani saamelaisen menneisyyden tutkijana (1.3). Luvussa 2 taustoitan osajulkaisujeni kontekstia: esittelen arkeologian ja kielitieteen yhdistämisyrityksiä uralistiikassa (2.1) ja teorioita saamelaisten alkuperästä ja saamelaiskielten maahantulosta sekä leviämisestä Fennoskandiassa (2.2). Kyseessä on tiivis tutkimushistoriallinen katsaus saamelaisen menneisyyden tutkimukseen. Kolmannessa luvussa selvitän ensin aineistonvalinnan periaatteita (3.1), minkä jälkeen esittelen erikseen sekä kieliaineistoni (3.2) että arkeologisen aineistoni (3.3). Luon myös katsauksen menetelmiin, joilla olen aineistojani käsitellyt (3.4). Luvussa 4 esitän kuvauksen arkeologisen ja kielitieteellisen

tutkimuksen yhdistämisestä osajulkaisuista saamieni tulosten perusteella. Luon ensin katsauksen kehittelemiini arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattisen yhdistämisen mahdollistaviin teoreettisiin malleihin (4.1). Alaluvussa 4.2 esittelen osajulkaisujen keskeisimmät tulokset. Alaluvussa 4.3 pohdin yhdistämisestä aiheutuneita ongelmia ja esittelen mahdollisia ratkaisumalleja ongelmien hallitsemiseksi. Viimeisessä pääluvussa 5 tiivistän tutkimustulokset ja arvioin monitieteisen menneisydentutkimuksen tulevaisuudennäkymiä.

1.2 Kieli, materiaallinen kulttuuri ja etnisyys saamelaisen menneisyyden näkökulmasta

– – kampakeraamisen kulttuurin pohjoisen länsirajan – – länsipuolinen saamelaisväestö olisi syntynyt metallikaudella eli ajanlaskuamme edeltävän runsaan puolentoista tuhannen vuoden aikana. Jos oletetaan, että saamelaistuminen olisi alkanut koillisesta ja ulottunut Keski-Skandinaviaan vasta metallikauden lopulla eli juuri ennen ajanlaskua, ei vanhoista indoeurooppalaiskosketuksista todistavia sanoja voisi yhdistää tähän saamelaistumisprosessiin. Jos oletetaan että nämä lainat olisi saatu jonkin saamelaisiin sulautuneen väestön välityksellä, pitäisi tämän näkyä läntisten saamelaisten erilaisessa genetiikassa. (Sammallahti 1999, 88.)

Kieli, materiaallinen kulttuuri ja etnisyys on uralistiikassa usein ymmärretty rinnasteisiksi kokonaisuuksiksi (Aikio 2012, 99; Saarikivi & Lavento 2012, 190). Usein tämä näkemys on ollut tutkimuksissa implisiittisesti läsnä eikä sitä ole problematisoitu (Aikio 2012, 99). Tutkimuksissa käytetään esimerkiksi käsitteitä *saamelainen* ja *suomalainen* määrittelemättä tarkemmin, tarkoitetaanko niillä kieltä, kulttuuria, etnisyyttä vaiko geeniperimää. Yhtenä esimerkkinä tästä voidaan pitää yllä olevaa Sammallahden sitaattia. Muita esimerkkejä kielen, materiaallisen kulttuurin ja etnisyyden rinnastamisesta ovat Asko Parpolan (1999), Christian Carpelanin (1999; 2006), Matti Huurteen (2004) ja Jorma Koivulehdon (2006) tutkimukset muutamia mainitakseni.

Kielen, materiaallisen kulttuurin ja etnisyyden erottaminen toisistaan on kuitenkin tarpeellista, koska kyse on kolmesta käsitteestä, joiden sisällöt ovat toisistaan poikkeavia. Tässä luvussa pohdin kielen, materiaallisen kulttuurin ja etnisyyden suhdetta saamelaisen menneisyyden näkökulmasta. Määrittelen myös, miten omassa tutkimuksessani ymmärrän saamelaisuuden menneisyyden kontekstissa.

Kieli on ensisijaisesti henkistä ja ei-materiaalista eikä näin ollen jätä merkkejä arkeologiassa tutkittavaan materiaalliseen kulttuuriin, joka puolestaan on fyysistä ja siten sidottu tiettyyn paikkaan (Saarikivi & Lavento 2012, 177). Arkeologisen aineiston kautta on tietysti mahdollista tehdä tulkintoja henkisestä kulttuurista (ks. esim.

Haggrén ym. 2016, 13).² Kielen tutkiminen esihistoriallisesta arkeologisesta aineistosta on kuitenkin mahdotonta. Käsite *esihistoria* sisältää ajatuksen ajasta ennen kirjoitustaitoa. Niinpä esihistoriallisten aikojen arkeologisissa tutkimuksissa ei voida tutkia kieltä edes kaivauksissa löytyneiden kirjoitusdokumenttien pohjalta. Siksi esihistoriallisten kielten tutkiminen yksinomaan arkeologisista lähteistä on pääasiassa mahdotonta.³

Kielentutkimuksessa on mahdollista ajoittaa eri sanastokerrostumia suhteessa toisiinsa ja tutkia paikannimistöä, joiden avulla kieltä (ja siten myös kielenpuhujia) voidaan sitoa fyysisiin paikkoihin ja mahdollisesti yhdistää arkeologiseen aineistoon. Kielen lainasanojen perusteella puolestaan voidaan tarkastella kielikontakteja. Kielentutkimuksen menetelmin voidaan siis saada tietoa siitä, mitä kieltä alueella on puhuttu ja mihin kieliin on ollut kontakteja. Sanojen merkityksiä tarkastelemalla on mahdollista myös tutkia kulttuuri-innovaatioita, joita voidaan joissain tapauksissa yhdistää arkeologiseen aineistoon. Arkeologinen aineisto voi myös auttaa innovaatioiden ajoittamisessa, jolloin voidaan saada absoluuttisia ajoituksia niille kielensoiille, joihin innovaatioita nimittävät sanat kuuluvat. Tuskin koskaan kuitenkaan saamme tietää, mitä kieltä tai kieliä arkeologisissa tutkimuksissa löytyvät esihistorialliset yksilöt puhuivat.

Esihistoriallisten etnisyyksien tai etnisten identiteettien määrittely on vaikeaa. Nykytutkimuksessa käsite *etnisyys* viittaa usein kulttuuriseen ja kielelliseen vähemmistöön ja käsittää sellaisia kulttuuriin, kieleen, uskontoon ja perinteisiin liittyviä piirteitä, joiden avulla ryhmä määrittelee ja ylläpitää identiteettiään (Kulonen ym. 2005, 103; ks. myös Barth 1969, 14). Etniseen identiteettiin kuuluu merkittävänä tekijänä itsemäärittely ja kuuluvuuden tunne muiden itsensä etnisesti samoin määrittelevien kanssa (Barth 1969, 15). Etnisen ryhmän määrittelyyn sisältyy itsemäärittelyn lisäksi naapuriryhmien määrittely (Barth 1969, 14, 15–16). Koska emme voi tavoittaa esihistoriassa eläneiden ihmisten itsemäärittelyjä etnisiä identiteettejä emmekä usein myöskään aikalaisia naapuriryhmien määritelmiä, on esihistoriallisen etnisyyden havaitseminen vaikeaa (ks. myös Gjerde 2016, 235). Asiaa hankaloittaa myös etnisyyden jatkuva muuttuminen ja kehittyminen (Saarikivi & Lavento 2012, 197): nykyisiä etnisiä ryhmiä määrittelevät seikat eivät kerro mitään kyseisen ryhmän esi-isien etnisen identiteetin ilmentymistä kaukaisessa historiassa.

Vaikka nykykielten kantakielitasot voitaisiin ajoittaa esihistorialliseen aikaan, ei kieli yksinään riitä etnisen identiteetin määrittelyperusteeksi, koska se on vain yksi

2 Esimerkiksi uskontoarkeologinen tutkimus valottaa menneisyyden ihmisten hengellistä maailmaa materiaalisen kulttuurin kautta. Ks. erilaisia viimeaikaisia uskontoarkeologisia tutkimuksia teoksesta *Entangled beliefs and rituals* (Äikäs & Lipkin 2020 tulossa).

3 Kuten on esitetty (ks. luku 2.2), saamelaiskieliä, joille luotiin kirjoitusjärjestelmiä vasta 1900-luvulla, on voitu tutkia esihistoriallisen kronologian viitekehyksessä käyttäen hyväksi skandinaavisia rautakautisia riimukirjoitusdokumenteja, joita on löytenyt arkeologisten tutkimusten yhteydessä.

osa etnistä identiteettiä. Paljon enempiä ei voida sanoa esihistoriallisen materiaalisen kulttuurinkaan perusteella. Arkeologisen aineiston avulla voidaan tarkastella sitä, millaisen materiaalisen kulttuurin piiriin menneisyyden ihmiset ovat kuuluneet. Materiaalinen kulttuuri – tai sen jotkin osa-alueet, kuten pukeutuminen, elämäntapa ja ruokatottumukset – on keskeinen osa etnisyyden ilmaisua (Curta 2014, 2509), ja jotkin arkeologisessa aineistossa näkyvät ilmiöt ovat mitä todennäköisimmin etnisyyden markkereita. Näitä ovat sellaiset tyyli, jotka ilmenevät tilanteissa, joissa sosiaaliset suhteet ovat muuttumassa ja joissa siksi on tarpeellista korostaa omaa etnistä identiteettiä (Curta 2014, 2511). Tällaiset tyyli voivat olla helposti havaittavissa arkeologisessa aineistossa, mutta niiden määrittäminen voi olla myös vaikeaa tai tulkinnanvaraista. Etniset markerit saattavat myös puuttua arkeologisesta aineistosta, jos etnisyyttä on ilmaistu sellaisilla asioilla, jotka eivät ole säilyneet. Sellaisia voivat olla vaikkapa herkästi maatuvat vaatteet.

Jos arkeologisesta aineistosta määritetyt etniset markerit korreloivat kielihistoriallisen materiaalin kanssa, tulkinnot esihistoriallisista etnisyyksistä ovat vankemmalla pohjalla. Kuitenkaan arkeologisen ja kielellisen aineiston yhdessä muodostama kokonaisuus ei sekään ole tyhjentävä esitys esihistoriallisista etnisistä ryhmistä tai yksilöiden etnisistä identiteeteistä.

Saamelaisen etnisyyden näkymistä arkeologisessa aineistossa on tutkittu Fredrik Barthin (1969) esittämän sosiaaliantropologisen etnisyyden käsitteen määrittelyn jälkeen. Saamelaisiin liittyvän etnoarkeologian uranuurtaja on Else Johansen Kleppe (1977, 38), joka toteaa, että nykyajan alkuperäiskulttuurien analogioiden avulla voidaan arkeologisesta aineistosta määrittää etnisiä markkereita. Saamelaisarkeologisessa aineistossa näitä on katsottu olevan mm. koristekuviot keramiikka-astioissa, tuohessa sekä luu- ja sarviesineissä. Ei kuitenkaan ole varmaa, kuvastivatko nämä koristelut etnistä identiteettiä. Myöhemmin Zachrisson (1997, 15) on kritisoinut sosiaaliantropologisen käsitteen käyttöä arkeologisessa tutkimuksessa ja ehdottanut, että etnisyyden tilalla käytettäisiin käsitteitä *kulttuurinen identiteetti* ja *kulttuurinen kuulumuus*. Identiteetti on ongelmallinen käsite tässäkin yhteydessä, koska se vaatii itsemäärittelyä. Kulttuurisen kuulumuksen käsitettä voisi puolestaan tarkentaa viittaamalla materiaaliseen kulttuuriin.

Parhaassa tapauksessa kieli, materiaalinen kulttuuri ja etnisuus saattavat olla osittain toistensa kanssa korreloivia tai rinnakkaisia; joskus niiden korreloivuutta ja rinnakkaisuutta on mahdotonta todistaa kielihistoriallisen ja arkeologisen materiaalin avulla. Voi olettaa, että saamen kielen puhumiseen on menneinä aikoina ollut melko hyvät edellytykset: saamen kielet ovat levinneet suhteellisen nopeasti laajalle alueelle Fennoskandiassa ja Luoteis-Venäjällä. Nähtävästi niillä on ollut jonkinlainen prestiisikielen asema varhaisrautakautisessa Pohjolassa, sillä monet tuntemattomia muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneet väestöt ovat vaihtaneet kieltänsä saameen, mikä voidaan todistaa kielentutkimuksen avulla (ks. tarkemmin luku 2.2). Tällainen prestiisiasema saattaa näkyä arkeologisessa aineistossa, vaikka toistaiseksi emme vielä

tiedä, mikä arkeologinen ilmiö sitä voisi kuvastaa.⁴ Voidaan myös olettaa, että saamenkielisellä väestöllä oli etninen identiteetti, joka poikkesi alueen muiden väestöjen etnisestä identiteetistä ja ilmeni esimerkiksi materiaalisessa kulttuurissa tiettyinä esinetyypeinä, asumusrakenteina tai elinkeinoina. Teoriassa on siis mahdollista korreloida kieli, etnisyys ja materiaallinen kulttuuri tai luoda oletuksia korrelaatioista, mutta käytännössä niiden todentaminen on vaikeaa tai mahdotonta.

Ante Aikio toteaa, että esihistoriallisia aikoja käsiteltäessä ei voi käyttää käsitettä *saamelainen* ennen saamen kielen kehittymistä. Saamen kielen kehittytyäkään ei voida puhua saamelaisesta etnisyydestä, koska etninen identiteetti vaatii itsemäärittelyä ja se on esihistoriallisina aikoina ollut täysin erilainen kuin nykypäivänä. Saamelaisuus on siis esihistoriaan viitattaessa vain kieleen liittyvä käsite. (Aikio 2012, 66.) Tässä tutkimuksessa en ota kantaa menneisyyden saamelaiseen etniseen identiteettiin vaan puhun menneisyyden saamenkielisestä väestöstä. Saamenkielinen väestö puhui määritelmäni mukaan saamea (yhtenä) pääkielenään. En voi myöskään todentaa sellaisen rautakauden saamelaisen kulttuurin tai etnisen ryhmän jäsenten olemassaoloa, jotka eivät puhuneet saamea (pääkielenään).⁵ Mitä materiaaliseen kulttuuriin tulee, olen valinnut tutkimukseni arkeologisen aineiston sellaiselta alueelta, jossa tiedetään puhutun saamea. Toinen kriteerini on ollut ottaa tutkimukseen sellaista arkeologista materiaalia, joka on arkeologisessa tutkimuksessa määritelty eteläsaamelaiseen menneisyyteen kuuluvaksi (ks. luvut 3.3, 4.2.1, 4.3). En tutkimuksessani halua kiistää sitä, että saamelaiseen menneisyyteen kuuluvat muinaisjäännökset ovat voineet kuulua jonkin toisenkin (esim. kadonneita muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneen) väestön menneisyyteen, mutta mahdollisuus kielen ja arkeologisen aineiston väliseen korrelaatioon on sellaisessa ajassa ja paikassa, jossa saamen kieltä tiedetään puhutun.

1.3 Tutkimuksen ja tutkijan asemointi

The history of the Sámi *in the north* is fully acknowledged. The South Sámi in central Scandinavia, however, find themselves in a much more difficult situation in this respect. They still have to fight for their history and rights as an indigenous population – not only in opposition to the majority society in Sweden/

- 4 Heikkilä (2011, 76) ja Aikio (2012, 105) tosin ehdottavat, että saamen leviäminen pohjoiseen Fennoskandiaan voidaan yhdistää löytötyhjiöön, joka syntyi ajanlaskun alkua seuraavina vuosisatoina. Saamen leviämistä Suomen etelä- ja länsiosiin ei ole toistaiseksi yhdistetty mihinkään arkeologiseen ilmiöön. (Ks. luku 2.2.)
- 5 Vrt. nykypäivänä monet etnisesti itsensä saamelaisiksi identifioivat eivät puhu saamea äidinkielenään tai lainkaan, mikä johtuu valtaväestöjen harjoittamasta politiikasta, jossa saamelaista kieltä ja kulttuuria väheksyttiin ja saamelaiset pyrittiin ruotsalaistamaan, norjalaistamaan, suomalaistamaan ja venäläistämään (lyhyesti esim. Seurujärvi-Kari 2011, 27–30). On aivan mahdollista, että esihistoriallisina aikoina on voinut olla samantyyppisiä tilanteita.

Norway, but also on many occasions against their own brethren, the Sámi – and the specialists – further north. (Zachrisson 2004, 117, kurssiivi alkuperäinen.)

Tässä luvussa tarkastelen, miten tutkimukseni ja tutkijuuteni asettuvat eteläsaamelaisen menneisyudentutkimuksen kontekstiin ja traditioihin. Sitä, mitä saamelaisesta ja eteläsaamelaisesta menneisyydestä on arkeologian ja kielitieteen keinoin saatu selville, tarkastelen luvussa 2.2. Tämän luvun tarkoituksena on lyhyesti pohtia eteläsaamelaisen menneisyyden asemaa saamentutkimuksen kentässä ja reflektoida omaa tutkijanpositiotani eteläsaamelaisessa menneisyudentutkimuksessa.

Eteläsaamelaisten, kuten muidenkin saamelaisväestöjen, menneisyyden tutkimiseen liittyy kiistoja. Eteläsaamen puhuma-alueella on vuosisatojen – ja jopa vuosituhansien – aikana elänyt sekä saamen- että skandinaavinkielistä väestöä, mikä on synnyttänyt niin nykyisten väestöjen edustajien, alueella toimivien metsäteollisuusyritysten kuin alueeseen perehtyneiden arkeologien keskuudessa kiistaa siitä, kenellä on oikeus menneisyyteen alueella (ks. esim. Zachrisson 2004). Kuten Inger Zachrisson huomauttaa, lisäksi eteläsaamelaiset joutuvat perustelemaan menneisyytään ja olemassaoloaan jopa saamentutkijoille.

Arkeologisessa tutkimuksessa eteläsaamelaisalueen on havaittu olevan monin osin arkeologisesti muista saamelaisalueista poikkeava: esimerkiksi erämaahautaus-tapaa, joka on puolentoista vuosituhannen ajan pääasiallinen hautaustapa eteläsaamen puhuma-alueella, ei tunneta minkään muun saamelaiskielen puhuma-alueelta. Sama koskee erityisesti poron luita sisältäviä, eteläsaamelaiselle alueelle tyypillisiä *tseegkuve*-uhripaikkoja ja sitä, ettei eteläsaamelaisalueella ole pohjoisemmilta saamelaisalueilta hyvin tunnettua seitaperinnettä. (Muinaisjäännöksistä ks. esim. Piha 2018; 2020a ja lähteet niissä.) Saamelaiskielten historiaa puolestaan on monesti tarkasteltu yleissaamelaisesta näkökulmasta, ja tulkintoja tehtäessä huomiotta on jätetty erot, joita eteläsaamessa on muihin saamelaiskieliin nähden. Esimerkiksi kantsaameen rekonstruoidut sanat ovat saaneet rekonstruktion useinkin pohjoissaamelaisen nykyisanan perusteella, ja kyseistä muotoa on pidetty myös eteläsaamen sanan kantamuotona, vaikka äännekehitys eteläsaameen olisi epäsäännöllinen. Esimerkiksi tästä käy Juhani Lehtirannan *Yhteissaamelainen sanasto* (1989), jossa hakusanana on kantsaamelainen rekonstruktio nykysaamen sanoista. Rekonstruktio näyttää tehdyn pohjoissaamelaisen nykyisanan mukaan kaikkien niiden sanojen kohdalla, jotka esiintyvät pohjoissaamessa. Eteläsaame vaatii monin paikoin erilaisen muodon, kuten viime aikoina Aikio (2009; 2012) sekä Piha ja Häkkinen (2020) ovat esittäneet.

Pohjoissaamen valta-asemaa kuvaa sekin, että englanninkielisessä erityisesti arkeologisessa kirjallisuudessa vallitseva eteläsaamelaista merkitsevä nimitys *South Sámi* kirjoitetaan pohjoissaamelaisessa muodossa; eteläsaamelainen saamelasta merkitsevä sanamuoto on *saemie*. Saamen Kielikaltio (Duolljá 2019) suosittaa englanninkielisissä teksteissä useimpien kielitieteilijöiden käyttämää muotoa *saami*, joka ei tuo mieleen kolonialismia kuten skandinaavistyylinen *sami* mutta tuo esiin sanassa

tärkeän pitkän vokaalin *aa* ja antaa englanninkielisille vihjeen siitä, miten sana pitäisi ääntää.⁶

Tämän luvun alussa siteeratusta Zachrissonin (2004, 117) tekstistä käy ilmi, että eteläsaamelaisten tilanne on vielä 2000-luvun alkupuolella ollut se, ettei heillä ole ollut yleisesti hyväksyttyä menneisyyttä nykyisillä asuma-alueillaan (ks. myös Sem 2019). Vuoden 2004 jälkeen arkeologian (ja muidenkin menneisyyttä tutkivien tieteiden) vanhan koulukunnan (ks. Zachrisson 2004, 124) edustajat ovat väistyneet nuorempien tutkijoiden tieltä tai muuttaneet käsityksiään, ja eteläsaamelaisten menneisyys alueella ajanlaskun alun tienoilta alkaa olla aiempaa hyväksytympi tosiasia, vaikka vanhat käsitykset paikoin elävät yhä edelleen (ks. Fossum & Norberg 2012, 15; Sem 2019). Kielitieteilijöiden keskuudessa hyväksytään nykyään melko yleisesti käsitys, jonka mukaan eteläsaamen kielen kantamuoto on saapunut alueille ajanlaskun alkua seuranneina vuosisatoina (Bergsland 1996, 18; Häkkinen 2010b, 59; Heikkilä 2011, 74; Aikio 2012, 79). Näiden tutkijoiden käsitykseen olen itsekin liittynyt väitöskirjani osajulkaisuissa saatujen tulosten perusteella (Piha 2018; 2020a; Piha & Häkkinen 2020).

Tarvetta eteläsaamelaisten menneisyyden tutkimukselle on. Saamentutkimukseen nivoutuu kuitenkin aina kysymys siitä, kuka saa tutkia saamen kieliä, kulttuureja ja menneisyyttä. Menneisyyden tutkiminen on aina vieraan kulttuurin tutkimista, mutta tutkiminen tapahtuu nykypäivän kontekstissa ja vaikuttaa elossa oleviin ihmisiin, joilla on juuret tutkittavan alueen esihistoriassa (Äikäs 2015, 31–32). Siksi tutkimus on tehtävä eettisesti. Eettiseen tekemiseen kuuluvat paitsi tutkittavan yhteisön tai kulttuurin jäsenten huomioiminen myös muut hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluvat seikat, kuten rehellisyys ja tutkimusmenetelmien, -aineistojen ja -tulosten kriittinen arviointi (TENK). Näin ollen tutkijan on tarpeellista tiedostaa omat motiivinsa tutkimuksen tekemiseen ja pohdittava, miten tutkimus vaikuttaa nykyään alueella asuviin henkilöihin, jotka tuntevat itsensä tutkimuksen kohteena olevan kulttuurin jäseniksi. Seuraavaksi tarkastelen ensin teoreettisella tasolla tutkijan asemaa suhteessa tutkimuskohteeseensa (1.3.1), jonka jälkeen pohdin omaa asemaani saamentutkijana ja mahdollisuuksiani kulttuurin ulkopuolisena tutkijana kirjoittaa menneisyyttä eteläsaamelaisille (1.3.2).

1.3.1 Etic- ja emic-näkökulma vs. ulkopuolinen ja sisäpuolinen tutkija

Ihmistieteellinen tutkimus voidaan jakaa etic- ja emic-näkökulmiin. Etic-näkökulmassa tutkimuksen kohteena olevaa toimintaa, kieltä, kulttuuria tai yhteisöä tarkastellaan kriteerein, jotka on määrätty kulttuurin ulkopuolelta käsin; emic-tutkimuksella tarkoitetaan tutkittavan yhteisön sisältä nousevaa näkökulmaa (Pike

6 Muotoa *Saami* olen itsekin suosinut englanninkielisissä teksteissäni, ellei julkaisufoorumissa ole vaadittu muuta.

2015 [1967], 37–39). Emic-tutkimukseen pyritään silloin, kun tarkoituksena on tehdä tutkimuksen kohteena olevasta tietyistä kulttuurista tai yhteisöstä kuvausta eikä niinkään verrata sitä alueen tai maailman muihin kulttuureihin tai yhteisöihin, mitä etic-tutkimuksella tavoitellaan. (Pike 2015 [1967], 40–41; ks. myös esim. Jensen 2016, 471). Etic-tutkimuksen lähtökohta on tuottaa sellaisia yleisiä luokittelu- ja järjestelykriteerejä, joilla kulttuureja ja yhteisöjä voidaan tarkastella ja vertailla suhteissa maailman muihin kulttuureihin. Emic-näkökulman avulla pyritään löytämään tutkittavana olevan kulttuurin tai yhteisön erityispiirteitä ja tarkastelemaan niiden merkitystä kulttuurin tai yhteisön jäsenille (Mostowlansky & Rota 2016, 322–323).

Emic- ja etic-näkökulma on pidettävä erillään tutkijan kulttuurisesta taustasta ja suhteesta tutkittavaan kulttuuriin tai yhteisöön (Jensen 2016; Mostowlansky & Rota 2016, 326), sillä myös kulttuurin ulkopuolinen tutkija voi hyödyntää emic-näkökulmaa tutkimuksissaan (Pike 2015 [1967], 40; ks. myös Ward 1979, 34). Tutkijan asemoituminen ulko- tai sisäpuoliseksi tutkittavaan kulttuuriin tai yhteisöön nähden on siis eri asia kuin tutkimuksen tekeminen etic- tai emic-näkökulmasta, vaikka niitä on usein käytetty synonyymisesti (Mostowlansky & Rota 2016, 326; ks. esim. Sergejeva 1997, 240; Äikäs 2015, 29–30). Sisäpuolisella (englanninkielisissä teksteissä *insider*) tutkijalla tarkoitetaan tutkijaa, joka on kohteena olevan kulttuurin tai yhteisön jäsen tai jolla on tausta tutkittavassa kulttuurissa tai yhteisössä. Ulkopuolinen (engl. *outsider*) tutkija tulee kulttuurin tai yhteisön ulkopuolelta ja on ehkä tutustunut tutkimuskohteeseensa vasta aloittaessaan tutkimuksensa tekemisen.

Kun tutkija tarkastelee oman kulttuurinsa ilmiöitä tai jäseniä, hän muuttuu Till Mostowlansky ja Andrea Rotan (2016, 328–329) mukaan ulkopuoliseksi suhteessa tarkastelemiinsa ihmisiin tai ilmiöihin. Mostowlansky ja Rotan (2016, 327 figure 1) mallissa kulttuurin sisäpuoliset jäsenet ovat ensikäden havainnoijia (engl. *1st Order observation*) ja ulkopuoliset henkilöt välikäden kautta havainnoijia (engl. *2nd Order observation*). Välikäden kautta havainnoivat henkilöt eivät siis tarkastele kulttuuria tai ilmiötä omassa toiminnassaan, vaan he havainnoivat, miten muut kokevat kulttuurin tai ilmiön ja toimivat kulttuuriin tai ilmiöön liittyvissä tilanteissa. Emic- ja etic-näkökulmista tehdyt analyysit ovat aina välikäden kautta tehtyä havainnoimista (Mostowlansky & Rota 2016, 329). Mostowlansky ja Rota (2016, 330) toteavat myös, että ulkopuolisuus–sisäpuolisuus -dikotomia on eksistentiaalis-poliittinen kysymys eikä sellaista dikotomiaa uskonnoissa (tai laajemmin kulttuureissa) alun perin ole (ks. myös Jensen 2011).

Koska etnisyys kuitenkin syntyy osaltaan suhteessa naapurikansoihin ja etnisyyteen kuuluu usein kulttuurinen ja/tai kielellinen omaleimaisuus, jonkinlaista ulkopuolisuutta ja sisäpuolisuutta on oletettava. Lisäksi väitän, että omaa kulttuuriaan tai yhteisöään tutkiva henkilö tietää ulkopuolista paremmin, miten kulttuurin jäsenet toivovat kulttuuriaan tutkittavan, tulkittavan ja esitettävän (tosin samankin kulttuurin ja yhteisön sisällä voi olla suuria näkemyseroja). Näin ollen esimerkiksi saamelaista kulttuuria tutkivalla saamelaisella voi jo lähtökohtaisesti olla kulttuurin

muiden jäsenten näkemyksiä lähellä oleva mielikuva siitä, millainen tutkimus on moraalisesti ja eettisesti hyväksyttävää (ks. myös Sergejeva 1997, 240). Kulttuurin ulkopuolelta tulevan tutkijan on selvitettävä kulttuurin jäsenten näkemykset tutkimusta aloittaessaan. Ulko- ja sisäpuolisuudesta riippumatta kulttuurin tai yhteisön jäsenten näkemykset ja toiveet on aina otettava huomioon.

Ulkopuolisen tutkijan näkökulmaa on aiemmin pidetty pelkästään positiivisena asiana ja objektiivisen tutkimisen mahdollistajana (Ruotsala 1998, 90; Äikäs 2015, 30). On ajateltu, että tutkijan katse sokeutuu, jos hän tutkii omaa yhteisöään tai kulttuuriaan (Ruotsala 1998, 90; ks. m. Jensen 2015, 471). Kuitenkin jo pitkään on kiinnitetty huomiota myös siihen, että ulkopuoliset tutkijat ovat saattaneet ymmärtää ja tulkita tutkimuskohdettaan koskevat asiat väärin tai he eivät ole pystyneet erottamaan tutkimansa yhteisön kulttuurin vivahteita, joilla saattaa olla iso merkitys tutkittaville itselleen (Ruotsala 1998, 91). Ulkopuolinen tutkija saattaa olla myös poliittisesti sitoutunut, mikä voi vaikuttaa tutkimuksen tekemiseen ja tulosten tulkintaan (Äikäs 2015, 30). Tutkijan onkin tärkeää tunnistaa ja tunnustaa poliittiset sitoumuksensa.

Emic- ja etic-käsitteiden luoja Kenneth Pike (2015 [1967], 38–39, 40) toteaa, että tutkimus aloitetaan etic-kriteerein, mistä näkökulmaa voi laajentaa kulttuurin sisältä kumpuavaan näkemykseen. Myös kulttuurin tai yhteisön jäsen voi joutua aloittamaan tutkimuksensa etic-näkökulmasta: Jensen (2016, 471) huomauttaa, että monet sosio-kulttuuriset taidot ovat kollektiivisia ja alitajuisia eivätkä kulttuurin piiriin kuuluvat jäsenet analysoi taitojaan vaan toimivat niin kuin kulttuurissa on totuttu toimimaan. Niinpä kulttuurin jäsen, joka haluaa tutkia kulttuuriaan länsimaisen tieteen näkökulmasta, joutuu tutustumaan kulttuuriinsa uudella tavalla, usein etic-käsitteistä aloittaen.

Piken (2015 [1967], 53) mukaan tutkittavan kulttuurin jäsenellä voi olla monenlaisia vaikeuksia hahmottaa ja analysoida omaa kulttuuriaan. Toisaalta hän kertoo kielellisen esimerkin omasta elämästään: hänen oli aluksi vaikea hahmottaa, että *p*-äänteet hänen äidinkieltensä englannin sanassa *paper* eivät ääntyneet samalla tavalla, vaikka ne kirjoitetaan samalla kirjaimella. Hänellä kesti kaksi vuotta oppia kuulemaan ero näiden äänteiden välillä. (Pike 2015 [1967], 45–46). Analogisesti voi olettaa, että tutkittavaan kulttuuriin kuuluva voi oppia tarkastelemaan kulttuuriaan sekä etic- että emic-näkökulmista aivan kuten kulttuurin ulkopuolinen tutkija (ks. Jensen 2011, 34).

Tutkijan kulttuurinen tai etninen tausta ei kuitenkaan ole ratkaiseva tekijä eettisen tutkimuksen tekemisessä; tutkimuksen näkökulma ja menetelmät sen sijaan on syytä valita huolella (Ruotsala 2011, 348). Ymmärtääkseen tutkimaansa kulttuuria tutkijan pitäisi pyrkiä ymmärtämään ja ottamaan käyttöön kulttuuriyhteisön jäsenten omia käsitteitä (Ward 1979, 36). Lisäksi tutkijan kriittinen itsereflektointi on tärkeää, sillä tutkija ei koskaan voi irrottautua kulttuurikontekstistaan eikä ulkopuolisen tutkijan näkemys koskaan ole samanlainen kuin tutkittavan kulttuurin tai yhteisön jäsenen näkemys (esim. Ward 1979, 36; Suojanen 1997; Ruotsala 1998, 92, 102).

Viime vuosikymmeninä ihmistieteelliseen tutkimukseen onkin tullut vaatimus tutkijan persoonan näkymisestä tutkimuksessa. Erityisen tärkeää omien tarkoitusperien reflektointi ja tutkijan merkityksen tiedostaminen on tutkimuksessa, jossa ulkopuolinen, valtaväestöön kuuluva tutkija tarkastelee alkuperäis- tai vähemmistöväestön kulttuuria (ks. Ruotsala 1998, 94).

1.3.2 Suomalainen eteläsaamelaisia tutkimassa

Vuonna 2019 tehdyn haastattelututkimuksen mukaan suomalaiset arkeologit halua- vat välttää menneisyyden etnisyyteen, erityisesti saamelaisuuteen, liittyviä kysymyksiä. He pelkäävät myös joutuvansa saamelaiskysymyksiin liittyvän politiikan pelinappuloiksi tehdessään arkeologista tutkimusta saamelaisalueella tai tulkitessaan muinaisjäännöksiä saamelaisiksi tai ei-saamelaisiksi. (Harlin 2019.) Pelko on sikäli aiheellinen, että vaikka arkeologit näkevät työnsä epäpoliittisena, ei-arkeologit saattavat manipuloida tutkimustuloksia poliittisiin käyttötarkoituksiin (Harlin 2019, 269). Eteläsaamelaiselta alueelta on hyvä esimerkki arkeologian tuomisesta mukaan politiikkaan: saamelaisten poronhoitajien ja paikallisten maanomistajien sekä metsäteollisuuden yritysten välisessä maankäyttökiistassa kaksi arkeologia joutui vastakkaisille puolille oikeuden todistajiksi (ks. esim. Zachrisson 2004, 122–125).

Aloittaessani väitöstutkimukseni teon en ajatellut saamentutkimuksen poliittisuutta. Minua kiinnostivat saamen kieli sekä saamelainen kulttuuri ja menneisyys. Tutkijan akateemisen vapauden turvin valitsin väitöskirjani aiheeksi eteläsaamelaisten menneisyyden aavistamatta lainkaan, kuinka paljon seuraavien vuosien aikana joutuisin pohtimaan omaa asemaani ja identiteettiäni saamentutkijana ja oikeuttani tehdä tutkimustani. Tässä luvussa yritän tiivistää viime vuosina tekemäni itsereflektiivisen ajatustyön.

Tutkimukseni on painottunut eteläsaamelaiseen alueeseen, joka sijaitsee Ruotsin ja Norjan keskiosissa (kuva 1). Minulla ei ole ollut tähän alueeseen erityistä suhdetta ennen väitöskirjaprojektiani, ja olen selkeästi ulkopuolinen suhteessa tutkimaani kieleen ja kulttuuriin. Minulla ei siis ole vahvoja tunnesiteitä alueelle, ja siksi suhtautumisen voi olla erilaista – sekä hyvässä että pahassa – kuin esimerkiksi ruotsalaisen tai norjalaisen tutkijan. Minulla ei ole tarvetta todistaa tutkimieni alueiden skandinaavisesta menneisyydestä, toisin kuin joillain skandinaavisilla tutkijoilla näyttää olleen (esim. Baudou 1987; 1995; Dalin 1995). Fyysinen ja henkinen etäisytyeni alueeseen ja sen kulttuuriin saattavat toisaalta vaikuttaa siten, etten välttämättä ymmärrä eteläsaamelaisen kulttuurin merkityksiä tai alueen skandinaavien ja saamelaisten suhteita riittävästi, mikä voi aiheuttaa väärinymmärrystä ja -tulkintaa. Toisaalta kielisukulaisuuteni saamenkielisiin voi epäillä vaikuttavan motiiveihini tutkijana, sillä alun perin suomen ja saamen kielten samankaltaisuus ja erot saivat minut kiinnostumaan saamen kielen ja kulttuurin tutkimisesta.

Olen pyrkinyt tutkimuksessani emic-näkökulmaan, siis tarkastelemaan menneisyyttä lähtökohtanani eteläsaamelaisuus. On mietittävä, olenko tällaisen lähtökohdan takia ideologisesti sitoutunut tutkija ja ennakoinko tai muokkaanko tutkimuksestani saamiani vastauksia lähtökohtani mukaisiksi (Ruotsala 1998, 101). Zachrisson (2004, 127) kuitenkin huomauttaa, että tutkijoita, joilla tutkimuksellinen näkökulma on saamelainen, syytetään usein siitä, ettei heidän tutkimuksensa ole objektiivista, mutta samanlaista kritiikkiä ei osoiteta skandinaavisen näkökulman ottaneille tutkijoille. Tärkeintä lienee tiedostaa oma näkökulmansa (ks. myös Äikäs 2015, 30) ja olla avoin tutkimustuloksille, jotka eivät välttämättä ole alkuperäisen oletuksen mukaisia.

Akateeminen koulutukseni ja tutkimuksen asettaminen kontekstiinsa muiden tutkimusten joukkoon ovat vaatineet minulta osittaista etic-näkökulman käyttöä: olen selittänyt eteläsaamelaisia käsitteitä sellaisin termein, jotka avautuvat kansainvälisille tutkijoille ja mahdollistavat eteläsaamelaisen menneisyyden ilmiöiden vertailua laajemmassa kontekstissa. Etic-näkökulmaa käyttäessäni tarkoitukseni on ymmärtää eteläsaamelaista menneisyyttä ja kirjoittaa siitä niin, että muutkin voisivat sitä ymmärtää.

Tutkimukseni aineistoa ei ole kerätty tutkimuskohteena olevaan eteläsaamelaiseen kulttuuriin kuuluvia henkilöitä haastatellen tai tarkkaillen, eikä tutkimuksessani ole myöskään tehty arkeologisia kenttätöitä eteläsaamelaisella alueella. Aineisto on kerätty jo tehdystä tutkimuksesta: arkeologisista kenttätöyraporteista, sanakirjoista ja tutkimuskirjallisuudesta (luku 3). Näin ollen tutkimuksen aineiston keruuseen ei ole ollut tarvetta hankkia lupia eikä minun ole tarvinnut miettiä aineiston säilyttämistä esimerkiksi tutkimukseen osallistuvien henkilöiden yksityisyyden turvaamiseksi. Toisaalta tutkijat, joiden keräämää aineistoa olen tutkimuksessani hyödyntänyt, ovat joutuneet miettimään näitä asioita. Varsinkaan vanhempien tutkimusten osalta en voi olla varma aineistonkeruun eettisyydestä. Kysymys siitä, voiko näitä tutkimuksia käyttää myöhemmän tutkimuksen aineistona, on monimutkainen ja vailla yhtä oikeaa vastausta. Saamelaistenkin keskuudessa on näkökulmaeroja esimerkiksi saamelaisvainajien luista, jotka fyysisen antropologian tutkijat luvatta keräsivät saamelaisten hautapaikoilta 1900-luvun alussa: jotkut toivovat luiden tutkimista ennen niiden palautuksia alkuperäisille hautapaikoille; toiset eivät (ks. esimerkki koltansaamelaisesta Neidenin hautausmaasta Svestad 2013, 199–201; myös Moilanen ym. 2018). Tutkimuksessani tarkastelemaani arkeologista materiaalia ovat muutkin eteläsaamelaista aluetta tutkineet käyttäneet viime aikoina, joten tutkimuksellisesta näkökulmasta on tärkeää, että käytän näitä aineistoja osana omaa tutkimustani. Kaikki aineistoni ihmisosteologinen materiaali on käsitykseni mukaan kerätty arkeologisen tutkimuksen menetelmillä; en ole käyttänyt 1900-luvun alussa fyysisen antropologian käyttötarkoituksiin kerättyä aineistoa.

Toinen aineiston eettisyyden kysymys koskee toisessa osajulkaisussa käyttämiäni kristinuskon lähetyssaarnaajien kuvauksia saamelaisesta alkuperäisuskonnosta (ks. tarkemmin luku 3.2). Lähetyssaarnaajien tavoitteena on ollut tunnistaa saamelaisen

alkuperäisuskonnon elementtejä voidakseen käännöyttää saamelaiset kristinuskoon. Lisäksi tietoja on kerätty kuulustelemalla saamelaisia noitia (*nåejtie*) ja saamelaista alkuperäisuskontoa harjoittavia henkilöitä, mikä ei nykypäivän näkemysten mukaan välttämättä tapahtunut eettisesti ja kuulusteltavan ihmisarvoa kunnioittaen. Teoksissa saattaa olla virheitä myös siksi, että kuulusteltavat saamelaiset eivät välttämättä ole kertoneet uskonnostaan rehellisesti kristinuskoa levittäneille lähetysaarnajille. (Fossum 2006, 7–18.)

Saamelaiseen alkuperäisuskontoon erikoistuneet uskontohistorioitsijat (esim. Mebius 2003) ovat todenneet käyttämäni lähteet melko luotettavaksi. Koska minulla itselläni ei ole kompetenssia arvioida näiden lähteiden luotettavuutta yksityiskohtaisesti, olen lähteiden ja niistä tehtyjen uskontohistoriallisten tutkimusten kriittisen tarkastelun jälkeen todennut voivani käyttää lähteitä kieliaineistoni kartuttamiseen. Arkeologisesta näkökulmasta näitä varhaisia historiallisia lähteitä on arvioinut Marte Spangen (2016). Hän pitää historiallisia lähteitä tärkeinä omalle tutkimukselleen, koska monet hänen tutkimusaineistonsa arkeologisista kohteista ajoittuvat samanaikaisiksi kyseisten lähteiden kanssa (Spangen 2016, 81). Myös minun tutkimuksessani useat uskonnolliset muinaisjäännökset ajoittuvat keskiaikaan ja sen jälkeisiin aikoihin, joten historialliset aikalaislähteet sopivat aineistonkeruun lähtökohdaksi. Arkeologista aineistoani en juurikaan tarkastele historiallisten lähteiden kautta, mutta historiallisissa lähteissä mainitaan kielenaineiksia, jotka viittaavat aineistooni sisältyviin muinaisjäännöksiin.

Historiaa voi tutkia, esittää ja ymmärtää monin eri tavoin (Ojala 2014, 173; Äikäs 2015, 32–33; ks. myös Källén 2004, 107–108). Tutkimuksessani olen valinnut sen näkökulman, jonka arkeologia ja kielitiede avaavat yhdessä, mutta siinäkin on mukana, kuten tutkimuksissa aina (Ruotsala 1998, 92–94), subjektiivista (tieteelliseen tutkimukseen perustuvaa) tulkintaani ja omaan kulttuuritaustaani palautuvaa ymmärrystäni, joka voi jostakusta toisesta (tutkijasta) tuntua vieraalta.

2 Tutkimuksen taustaa

Arkeologisen ja kielihistoriallisen tiedon yhdistämiseen tähtäävää tutkimusta on tehty runsaasti eri puolilla maailmaa (esim. Renfrew 1987; Mallory 1989; Blench & Spriggs 1997–1999; Heggarty 2007; 2008; Anthony 2007). Uralistiikassa tehtyyn arkeologisen ja kielitieteellisen tiedon yhdistämiseen ovat vaikuttaneet erityisesti indoeuropeistiikassa tehdyt laajat synteetit indoeurooppalaisen kantakielen alkukodista ja indoeurooppalaisten kielten leviämisestä nykyisille asuinalueilleen (laajimmat esitykset Mallory 1989; Anthony 2007; ks. m. Saarikivi & Lavento 2012, 178). Tässä luvussa esittelen uralilaisten kielten ja kansojen menneisyydestä tehtyjen kielitieteellis-arkeologisten tutkimusten keskeisiä ajatuksia sekä tilan rajallisuuden takia aivan lyhyesti niitä indoeuropeistiikan puolella tehtyjä tutkimuksia, jotka näyttävät erityisesti vaikuttaneen uralistiikkaan (luku 2.1). Kielitieteellis-arkeologisessa tutkimuksessa näkökulma on ollut toisaalta uralilaisen kantakielen alkukodin etsinnässä ja uralilaisten kielten leviämisen selvittelyssä. Toisaalta arkeologien ja kielitieteilijöiden välinen keskustelu on kiinnittynyt viime vuosikymmeninä siihen, miten uralilaiset kielet ovat levinneet Fennoskandiaan. Luvussa 2.2 tarkastelen saamelaisten alkupe-
räästä, kantasaamen murteutumisesta ja saamelaiskielten leviämisestä arkeologisessa ja kielitieteellisessä keskustelussa esitetyjä teorioita. Avaan erityisesti saamen kielten menneisyydestä viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana tehtyä tutkimusta, koska käsitykset saamen kielten leviämisestä ovat tänä aikana muuttuneet suuresti aiempiin vuosikymmeniin verrattuna.

Suomalaisen ja skandinaavisen menneisydentutkimuksen näkökulmaero uralilaisten ja erityisesti saamelaisten kielten ja kulttuurien tutkimukseen on ollut teoreettinen. Suomessa väestöhistoriaa on tarkasteltu kulttuurihistoriallisen, Skandinaviassa prosessuaalisen teoreettisen suuntauksen näkökulmasta. Kulttuurihistoriallisessa suuntauksessa tärkeitä käsitteitä ovat arkeologinen kulttuuri, diffuusio ja migraatio. Keskiössä on näiden käsitteiden avulla selvittää uralilaista alkukotia ja uralilaisten kielten ja kulttuurien leviämistä. (Kulttuurihistoriallisesta suuntauksesta ks. esim. Immonen 2008a, 82–85.) On keskusteltu siitä, ovatko uralilaiset kielet levinneet migraation vai diffuusion avulla. Tähän keskusteluun ovat ottaneet osaa myös kielihistorioitsijat, koska keskeinen pyrkimys on ollut selvittää kielten leviämistä ja yhteyttä materiaaliseen kulttuuriin.

Skandinaviassa on 1970–80-luvuilta lähtien tarkasteltu erityisesti saamelaisten menneisyyttä prosessuaalisesta näkökulmasta. Prosessuaalisessa arkeologiassa

painotetaan kulttuuria sopeutuvana prosessina. Prosessualistit tarkastelevat menneisyyttä vastaamalla mieluummin kysymykseen miksi kuin milloin (Johnson 2005, 25). Skandinaavisessa menneisyydentutkimuksessa ei ole etsitty saamelaista (tai saamen kielen) alkukotia tai pohdittu saamelaisuuden (tai saamen kielen) leviämistä Skandinaviaan migraation ja diffuusion avulla. Mistä- ja milloin-kysymysten sijaan on pyritty vastaamaan kysymyksiin, miksi ja miten saamelainen etnisyys on syntynyt (esim. Simonsen 1959, 17; Odner 1983; 1985; Schanche 2000, 84–93; Hansen & Olsen 2006, 29–40). Vaikka etnisyyden kehittämisessä kielellä on merkittävä asema, kielihistorioitsijat ovat jääneet syrjään skandinaavisessa saamelaisiin liittyvässä keskustelussa.⁷ (Prosessuaalisesta arkeologiasta ks. esim. Johnson 2005, 22–30; Immonen 2008b, 86–89.)

Seuraavissa luvuissa tarkastelen erityisesti kulttuurihistoriallisessa suuntauksessa esitettyjä näkemyksiä kielten ja kulttuurien yhteensovittamisesta, koska tutkimukseni näkökulma on vahvasti arkeologis-kielitieteellisessä keskustelussa; eteläsaamea käsittelevässä luvussa 2.2.3 otan huomioon myös prosessuaalisen tutkimuksen tuloksia. Tutkimuksen arkeologis-kielitieteellisen näkökulman takia viime vuosina huimasti kehittynyt muinaisgeneettinen tutkimus jää tarkastelun ulkopuolelle.⁸

2.1 Arkeologian ja kielitieteen yhdistämisyrityksiä⁹

Uralistiikassa tehdyt arkeologian ja kielitieteen yhdistämisyritykset ovat olleet pitkälti etnogeneesin tutkimiseen tähtääviä laajoja synteesejä, joissa arkeologisten kulttuurien on nähty olevan kieleltään pitkälti homogeenisiä (luku 2.1.1) ja joissa arkeologinen jatkuvuus on rinnastettu kielelliseen jatkuvuuteen (luku 2.1.2). Käsitteitä etnisyys, kieli ja arkeologinen kulttuuri on näissä tutkimuksissa käytetty määrittelemättä tarkemmin niiden eroja (ks. luku 1.2). Tässä luvussa tarkastelen, millaisten

7 Saamelaisten etnisyyden syntyyn liittyvässä arkeologisessa keskustelussa pohdinta esimerkiksi siitä, miten saamelaiskielet ovat tulleet osaksi esihistoriallista saamelaista etnisyyttä tai mikä kielen merkitys etnisen identiteetin rakentumisessa on, on jäänyt pintapuoliseksi. Poikkeukset ovat sosiaaliantropologi Knut Odnerin vuonna 1983 aloittama keskustelu, joka jatkui vuonna 1985 *Norwegian Archaeological Review* -lehdessä Odnerin itsensä, arkeologien Bjørnar Olsenin ja Inger Zachrissonin sekä kielitieteilijä Knut Bergslandin voimin, sekä Zachrissonin (1997) teos, jossa on esitys eteläsaamen kielihistoriasta (Strade 1997, 175–185).

8 Kattava Sanni Överstin kirjoittama muinaisgeneettinen katsaus Saamenmaan alueesta löytyy julkaisusta Piha ym. (tulossa).

9 Myös Valter Lang (2020) esittää ja analysoi arkeologien ja kielitieteilijöiden yrityksiä tutkia Itämeren alueen esihistoriallista kielitilannetta teoksessaan, joka julkaistiin reilu kuukausi ennen väitöskirjani painoon menoa. Vaikka Langin tutkimus on julkaistu viroksi jo vuonna 2018, en pystynyt olemattoman viron kielen taitoni takia sitä lukemaan. Nyt luettuani Langin teoksen suomennoksen huomaa, että olemme päätyneet kumpikin tahollamme joihinkin samantyyppisiin havaintoihin Itämeren alueen kielitilanteen tutkimushistoriasta.

tutkimuserinteiden jatkoksi oma arkeologiaa ja kielitiedettä yhdistelevä tutkimukseni asettuu. Tutkimukseni tavoitteet poikkeavat kielten ja arkeologisten kulttuurien yhdistämiseen pyrkivistä synteeseistä, koska tarkoituksena ei ole etsiä eteläsaamelaisen etnogeneesiä vaan tarkastella kielen ja arkeologisen aineiston yhteyttä ottamatta kantaa siihen, millainen oli kielenpuhujien ja arkeologisessa aineistossa näkyvän materiaalisen kulttuurin käyttäjien etninen identiteetti. Muita tämän tyyppisiä tutkimuksia esittelen luvussa 2.1.3. Esihistoriallinen kronologia vuosilukuineen ja saamen kielten vaiheiden absoluuttinen kronologia on esitetty väitöskirjan liitteessä.

2.1.1 Synteetit: arkeologiset kulttuurit ja niiden piirissä puhutut kielet

While one may deny the necessity of assuming an invariable one-to-one correlation between an archaeological and a linguistic entity, it is equally perverse to assume that there can be no correlation between the two. (Mallory 1989, 164.)

– – for the sake of the prehistory of the Uralic as well as the Indo-European languages, it would be very useful to find out exactly in which archaeological culture the Uralic protolanguage was spoken and how that culture disintegrated. (Carpelan & Parpola 2001, 74.)

Arkeologiaa ja kielitiedettä yhdistävässä menneisyudentutkimuksessa on usein ollut näkemys, jossa yksi arkeologinen kulttuuri voidaan rinnastaa yhden kielen puhuma-alueeseen (esim. Carpelan 1999, 249–250; Parpola 1999, 180; sitaatit yllä). Arkeologisella kulttuurilla tarkoitetaan jonkin löytökombinaation avulla määriteltyä kokonaisuutta, jota voidaan vertailla vastaaviin kokonaisuuksiin. Usein arkeologista kulttuuria määrittelevä löytökombinaatio on ollut keramiikka (Lavento 2008, 179): suomalaisessa arkeologiassa erotetaan esimerkiksi kampakeraaminen, nuorakeraaminen ja tekstiilikeraaminen traditio kukin omaksi arkeologiseksi kulttuurikseen. Arkeologisen kulttuurin käsitteen avulla on yritetty määritellä, mikä arkeologinen kulttuuri vastaa indoeurooppalaisen tai uralilaisen kantakielen alkukotia tai minkä arkeologisen kulttuurin mukana mikäkin kielimuoto levisi kohti nykyisiä puhuma-alueitaan.¹⁰

10 Nykyään arkeologiassa on todettu, että arkeologisiin kulttuureihin keskittyvä tarkastelu saa kulttuurit näyttämään staattisilta. Jaottelua arkeologisiin kulttuureihin pidetäänkin nykyään yleistävänä, ja siksi huomio on kääntynyt kulttuurin sisäisiin muutoksiin ja eroihin, joita ei voi havaita tarkastelemalla arkeologisia kulttuureita kokonaisuuksina. (Ks. Haggren ym. 2016, 30.)

Uralilaisten kielten ja kansojen monitieteiseen menneisyydentutkimukseen lienevät eniten vaikuttaneet indoeurooppalaisen menneisyydentutkimuksen puolella tutkimusta tehnyt J.P. Mallory (1989), 2000-luvulla myös David W. Anthony (2007). Mallory (1989, 110–127) käyttää lingvistisen paleontologian menetelmää tarkastellessaan indoeurooppalaiseen kantakieleen rekonstruoitavissa olevia sanoja ja pyrkii näiden sanojen avulla rekonstruoimaan sitä kulttuuria, jossa tätä kantakieltä olisi voitu puhua. Hän ehdottaa Mustanmeren-Kaspian aron olleen indoeurooppalaisen kantakielen alkukoti (Mallory 1989, 188), sillä hän näkee tämän alueen jälkineoliittisten arkeologisten löytöjen sopivan indoeurooppalaiseen kantakieleen rekonstruoi-tuun sanastoon (Mallory 1989, 187–221).

Anthony (2007) tarkastelee niin ikään indoeurooppalaista kantakieltä puhuneen väestön leviämisen mekaniikkaa. Toisin kuin Mallory (1989, 222–265), joka tarkastelee teorioita indoeurooppalaista kantakieltä puhuneen väestön ekspansiosta alkukodistaan nykyisille indoeurooppalaisten kielten puhuma-alueille, Anthony keskittyy vain siihen, miten, miksi ja milloin kantakieli levisi alkukodistaan. Hän tarkastelee erityisesti kulkemiseen liittyviä teknologisia innovaatioita: ratsastamisen ja kärryjen kehittymistä (Anthony 2007, 133). Hän yhdistää ne arkeologiseen pastoraaliseen jamnajakulttuuriin, joka oli hänen mukaansa indoeurooppalaisen kantakielen hajoamisen materiaallinen ilmentymä. Kulkemiseen liittyvien innovaatioiden avulla kantaindoeuroopan leviäminen oli hänen mukaansa mahdollista. (Anthony 2007, 300–302). Myös Mallory (1989, 210–215) ehdottaa 3600–2200 eaa. kukoistanutta jamnajakulttuuria yhdeksi indoeurooppalaisen kantakielen alkukodiksi. Anthony'n näkökulma on voimakkaasti arkeologinen, mutta hän hyödyntää tutkimuksissaan myös kielitiedettä korreloimalla kantaindoeurooppaan rekonstruoi-tua sanastoa arkeologiseen materiaaliin (Anthony 2007, 300–339) samaan tapaan kuin Mallory lähes kaksi vuosikymmentä aikaisemmin. Kielitieteellinen ajattelu näkyy Anthony'n tutkimuksissa muutenkin esimerkiksi kielenvaihtoihin ja lainasanoihin liittyvinä teorioina.

Asko Parpola ja Christian Carpelan ovat samantapaisten synteisien uranuurtajia uralilaisen kielikunnan parissa (Parpola 1999; 2012; Carpelan 2000; Carpelan & Parpola 2001). He toteavat, että yksittäiset korrelaatiot yhden kielen puhuma-alueen ja arkeologisen kulttuurin välillä eivät riitä, vaan tarkastelu vaatii laaja-alaisen, kaikki tutkimuksen näkökulmasta merkittävät arkeologiset kulttuurit ja kielten puhuma-alueet huomioon ottavan lähestymistavan (Carpelan & Parpola 2001, 57; Parpola 2012, 120; ks. myös Mallory 2001, 357). Tämän luvun alussa olevan sitaatin mukaisesti he kuitenkin toteavat, että olisi hyödyllistä löytää se yksittäinen arkeologinen kulttuuri, jonka piirissä puhuttiin yhtä yksittäistä kieltä, kantauralia. Tähän he pyrkivät: indoeuropeistikollegoidensa Malloryn (1989) ja Anthony'n (2007) tavoin he liittävät eri-ikäisiä uralilaisia kielivaiheita arkeologisiin kulttuureihin, joiden avulla on heidän mukaansa mahdollista etsiä uralilaisten kielten alkukotia ja tarkastella uralilaisten kielten leviämistä. On tulkittava heidän tarkoittavan, että

kokonaisvaltainen tarkastelu johtaa mahdollisuuteen etsiä yksittäisen kielimuodon materiaalista ilmentymää. Tällä menetelmällä he ovat ehdottaneet uralilaisten kielten alkukodiksi Volgan yläjuoksun aluetta, jolla oli vallalla Ljalovon kulttuuri 5000–3650 eaa. (Carpelan & Parpola 2001, 78–83; ks. m. Carpelan 2000, 15).

Uralilaisten kielten alkukodin ja leviämisen selvittely poikkeaa Malloryn (1989) ja Anthony'n (2007) tutkimuksista siinä, että selvittelyyn kuuluu oleellisena osana kontaktilingvistinen näkökulma. Uralilaista kantakieltä alkukoteineen kuten myös saamen ja suomen kantamuotoja on nimittäin pyritty ajoittamaan ja paikantamaan indoeurooppalaisesta kantakielestä ja sen myöhemmistä tytärkielahaaroista lainatun sanaston perusteella (esim. Parpola 2012, 121). Siksi indoeurooppalaisista kielistä tehdyt tutkimukset ovat erittäin merkittävässä osassa uralilaisessa menneisyyden tutkimuksessa. Petri Kallio (2006, 13) tosin huomauttaa, että indoeuropeistiikan puolella saatuja kielihistoriallisia tuloksia eivät uralilaisen menneisyyden tutkijat (esim. Carpelan 1999, 265–266) aina ole ottaneet huomioon, sillä he ovat ajoittaneet virheellisesti kantabaltin kivikautiseksi, vaikka baltologiassa kieli on määritelty huomattavasti nuoremmaksi.

Systemaattista kieliaineistoa Carpelan ja Parpola eivät esitä perustelujensa tueksi uralilaisia kieliä käsittelevissä artikkeleissaan toisin kuin tutkijat indoeurooppalaisten kielten alkuperästä tehdyissä tutkimuksissaan (Mallory 1989, Anthony 2007). Parpola (1999, 196–202) kyllä esittelee suomen arjalaisia lainasanoja, mutta ei yhdistä niitä konkreettiseen arkeologiseen materiaaliin. Carpelanin ja Parpolan (2001) artikkelissa esitellään joitain sanoja, kuten uralilaisten kielten etnonymyjä ja mehiläiseen liittyviä sanoja, mutta konkreettiseen arkeologiseen materiaaliin niitä ei yhdistellä, eikä se oikein ole mahdollistakaan, koska käsitellyt sanat eivät viittaa tarkoitteisiin, jotka olisivat havaittavissa arkeologisessa materiaalissa.¹¹ Carpelan ja Parpola käyvät läpi jopa yksittäisiä esinetyyppejä selvittääkseen Seima–Turbino-nimitystä kantavan kauppiaaverkoston alkuperää ja roolia uralilaisten kielten leviämisessä mutta eivät sitä, miten nämä esinetyypit saattaisivat näkyä esimerkiksi uralilaisten kielten sanastossa. Ainoat arkeologiaan yhdistettävissä olevat sanat ovat *vaski* ja *jyvä* (Carpelan ja Parpola 2001, 127), joiden sitominen arkeologiseen aineistoon jää pintapuoliseksi maininnaksi.

Pääasiassa Carpelan ja Parpola nojautuvat artikkeleissaan lähinnä arkeologisten kulttuurien ajoituksiin ja pyrkivät spekuloidaan – tosin kielitieteilijöiden näkemykset

11 Mehiläisten ja mehiläishoidon olemassaolo alueilla, joilla uralilaisella ja indoeurooppalaisella kantakielellä oletetaan olleen kontakteja, perustellaan muin kuin arkeologisin argumentein: luonnonolojen perusteella tiedetään, että alue on ollut ihanteellinen mehiläisille. Mehiläissanaston perusteella lienee myös mahdollista päätellä, että ihminen on hyödyntänyt mehiläisiä osana elinkeinojaan. Tästä kertovat myös indoeurooppalaisten kielten varhaiset kirjalliset lähteet. (Carpelan & Parpola 2001, 114–126.) Mitään suoria korrelaatioita arkeologisen ja uralilaisen sanastoaineiston välille ei kuitenkaan mehiläisiin liittyvän sanaston avulla voi tehdä.

huomioon ottaen – näiden kulttuurien sopivuutta eri indoeurooppalaisiin ja uralilaisiin kielimuotoihin ja niiden eriytymiseen tytärikieliksi. Esimerkiksi vuoden 2001 artikkelin yhteenveto-osuuteen, jossa arkeologisia kulttuureita ja kieliä korreloidaan, lukija kaipaa edes jonkinlaista konkretiaa siihen, miksi Carpelan ja Parpola näkevät kunkin kielen yhdistyvän tiettyyn kulttuuriin. Näkyville pitäisi tuoda vaikkapa sanoja, jotka voidaan yhdistää johonkin kyseisessä arkeologisessa kulttuurissa olevaan tarkoitteeseen, jolloin kielen paikantaminen juuri kyseessä olevaan arkeologiseen kulttuuriin on mahdollista. Ajoitustakin pitäisi perustella kieliaineistolla: mihin kielenpiirteeseen, esimerkiksi uralilaisessa kielessä olevan indoeurooppalaisen lainasanan äänne-edustukseen, ajoitus perustuu.

Parpolan vuoden 2012 artikkeli on poikkeus, jossa Parpola yhdistää muutaman kantauralilaisen metallurgiaan liittyvän termin samanaikaiseen Seima–Turbino-verkostoon (Parpola 2012, 161); muuten varsinainen sanastoainesto puuttuu tästäkin esityksestä, ja kieliä käsitellään lähinnä abstraktilla tasolla: arkeologisesta aineistosta tehdään kieliin liittyviä päätelmiä, mutta läheskään kaikkea mainittua ja kieliin liitettyä arkeologista aineistoa ei perustella konkreettisella kielimateriaalilla. Kaikkia uralilaisten kielten alkukotia ja leviämistä käsitteleviä laajoja synteesejä vaivaa sama aineistollinen ongelma: yksikään niistä ei vastaa kysymykseen siitä, mihin systemaattiseen kielitieteelliseen aineistoon synteesi perustuu.

Petri Kallio (2006) on ottanut synteisien laatimiseen kriittisen näkökulman, vaikka hän ei vielä suoranaisesti kritisoi arkeologisen kulttuurin ja kielen rinnastamista. Hän tarkastelee suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa kantauralista suomalais-saamelaiseen kantakieleen. Hän pyrkii ajoittamaan näitä kantakielitasoja indoeurooppalaisten lainasanojen avulla, sillä pitkän kirjoitetun historiansa vuoksi indoeurooppalaisista kielistä on voitu tehdä absoluuttinen kronologia. Lainasanatutkimuksen avulla kronologiaa voidaan soveltaa myös uralilaisiin kieliin. (Kallio 2006, 9.) Kallio esittelee ne kielenpiirteet – pääasiassa äänneet – joiden avulla uralilaisten kielten indoeurooppalaisia lainasanoja voidaan ajoittaa kullekin indoeurooppalaiselle kielentasolle (ks. menetelmästä myös Kallio 2007; 2009). Näitä kielentasojen absoluuttisia ajoituksia silmällä pitäen hän tarkastelee arkeologisia kulttuureja ja toteaa, että Carpelanin ja Parpolan (2001, 79) ehdottama Ljalovon kulttuuri on liian varhainen kantauralin alkukodiksi. Parempi vaihtoehto hänen mukaansa on Volosovon kulttuuri (3650–1900 jaa.) (Kallio 2006, 16).

Kallion ajoitusmenetelmää voidaan pitää luotettavana. Uralilaisten kielten indoeurooppalaisissa lainasanoissa on nähtävissä sellaisia äänneitä, jotka korvaavat lähtökielen ajoitettavissa olevat äänneet. Lainasanat on ensinnäkin mahdollista ajoittaa korvatus äänneen perusteella tiettyyn indoeurooppalaiseen kerrostumaan. Toiseksi lainasanalle saadaan absoluuttinen ajoitus, jos lähtökielellä on absoluuttinen ajoitus kirjoitusdokumenttien pohjalta. Kun ajoitus on tiedossa, voidaan ruveta etsimään oikean ikäisestä arkeologisesta aineistosta sellaisia ilmiöitä, joihin lainasana voidaan yhdistää.

Jaakko Häkkinen on kritisoinut arkeologisen kulttuurin ja kielen puhuma-alueen rinnastamisen mahdollisuuksia. Hän huomauttaa, että tietyn arkeologisen kulttuurin alueelta voi löytyä myös sellaisia esinetyyppejä, joita ei lueta kulttuurin ”puhtaimpaan” ilmentymään. Hän pohtii, tarkoitetaanko kielen puhuma-alueella tätä kulttuurin puhdasta ydintä, koko aluetta, joka lasketaan yhdeksi arkeologiseksi kulttuuriksi, vai jonkin arkeologisessa kulttuurissa ilmenevän esinetyypin esiintymislaajuutta. Hän toteaa, ettei arkeologisen aineiston perusteella ole mahdollista osoittaa kielen puhuma-aluetta. (Häkkinen 2010a, 24–25.) Kielenvaihto on myös prosessi, joka ei välttämättä näy merkittävänä muutoksena materiaalisessa kulttuurissa (Aikio 2012, 80; luku 2.1.2).

Myös Janne Saarikivi ja Mika Lavento (2012, 178, 181) suhtautuvat varauksellisesti esihistoriallisten kielten puhuma-alueiden ja arkeologisten kulttuurien rinnastamiseen, sillä arkeologian ja kielihistorian tutkimuskohteet ovat hyvin erilaiset: kielitieteessä tutkitaan kielen historiaa, ei niinkään kieliyhteisöjen historiaa; arkeologiassa keskiössä ovat esineet, teknologiat ja raaka-aineet eikä historiallinen sociolingvistiikka. Heidän mukaansa korrelaatiota kielen ja arkeologisen kulttuurin välillä on nähtävissä todella harvoin (Saarikivi & Lavento 2012, 179, 185), varsinkin kun arkeologisia kokonaisuuksia usein määrittävät esimerkiksi yhteiset raaka-aineet tai teknologiat. Tällaiset alueet ovat historiallisella ajalla olleet monikielisiä, eivätkä kielet välttämättä levinneet uusien materiaalien, teknologioiden tai muiden arkeologisessa aineistossa näkyvien yksiköiden mukana (Saarikivi & Lavento 2012, 182, 191). Arkeologiset kulttuurit heijastanevat enemmän monikielisiä Sprachbund-alueita kuin yksittäisten kielten puhuma-alueita (Saarikivi & Lavento 2012, 202; 206 table 7; ks. myös taulukko 2). Indoeurooppalaisen menneisyydentutkimuksen puolella kriittistä linjaa edustaa esimerkiksi C. C. Lamberg-Karlovsky (2002, 73).

Uusimman monitieteisen synteessin on laatinut virolainen arkeologi Valter Lang (2020), joka ei tutkimuksessaan kuitenkaan rinnasta arkeologista kulttuuria ja kieltä samaan tapaan kuin aiempien synteessien laatijat. Hän ei myöskään rinnasta arkeologista ja kielellistä jatkuvuutta mutta katsoo kuitenkin arkeologisten ilmiöiden kuljettaneen kieltä. Muutokset ja innovaatiot arkeologisessa aineistossa voidaan siis nähdä uusina kielellisinä vaikutteina, jos kielihistoriallisen tutkimuksen tulokset antavat olettaa kyseisten arkeologisessa aineistossa nähtävien muutosten liittyvän kieleen.

Lang tarkastelee itämerensuomalaisten menneisyyttä ja tuloa Itämeren alueelle arkeologisesta ja kielellisestä näkökulmasta ja pyrkii yhdistelemään arkeologiassa ja kielitieteessä saatuja tuloksia. Hän toteaa, että on nähtävissä kaksi itämerensuomalaisten kielten tulemistä: Ensimmäinen tapahtuu 1200–800-lukujen eaa. aikana, kun länsiuralilaisesta kantakielestä eronnut esi-itämerensuomi (Langilla *Itämeren A*) saapuu Itämeren alueelle Volga- ja Oka-jokien alueilta. Arkeologisesti varhaiskantasuomen tuleminen näkyy erityisesti linnoitettuna asuinpaikkoina Virossa. Toinen tuleminen tapahtuu, kun esi-itämerensuomi on kehittynyt ulkoisten kantabalttiin ja -germaanin suuntautuvien kontaktien ja sisäisen kehityksen kautta myöhäiskantasuomeksi

(Langilla *Finnic A^{BG+}*) ja leviää Pohjois-Viron rannikkoseudulta kaikkialle itämeren-suomalaisten kielten puhuma-alueelle. Tämä näkyy erityisesti tarhakalmistojen sekä niihin liittyvän muun materiaalisen kulttuurin leviämisenä ja ajoittuu ensimmäiselle ajanlaskun alun jälkeiselle vuosisadalle. (Lang 2020, luku 6.)

2.1.2 Kivikautinen suomenkielinen Suomi? Arkeologisen ja kielellisen jatkuvuuden suhde

Teoreettisella tasolla on ongelmallista, että jatkuvuusteoria perustuu jonkinlaiseen lausumattomaan väestön, kielen ja kulttuurin samastamiseen. – – Vaikka Suomesta voitaisiinkin osoittaa asutuksen ja väestön jatkuvuus Kiukaisten kulttuurista pronssikauteen ja edelleen rautakauden kautta tunnettuun historiaan saakka, siitä ei seuraa että historiallisen ajan kieli pitäisi vastaavasti ulottaa kauas esihistoriaan. (Aikio & Aikio 2001, 12.)

Suomalaisessa menneisydentutkimuksessa on käytetty 1970/80-luvulta viime vuosikymmeniin asti viitekehyksenä nk. *jatkuvuusteoriaa*. Jatkuvuusteorian juuret ovat C. F. Meinanderin (1969) artikkelissa, jossa todetaan arkeologisen löytöaineiston perusteella Suomen olleen asuttu koko ajan pronssikaudelta rautakaudelle.

Ennen Meinanderin huomiota oli esiroomalaiselta rautakaudelta (n. 500–1 eaa.) löytynyt niin vähän arkeologista aineistoa, että katsottiin Suomen alueen tyhjentyneen asukkaista pronssikauden jälkeen. Ajanlaskun alun jälkeisiltä vuosisadoilta on taas löytöjä, minkä todettiin viittaavan siihen, että suomalaiset olivat tulleet Suomeen noiden vuosisatojen aikana (Hackman 1905). Samanlaisiin ajoituksiin päästiin myös historiallis-vertailevassa kielitieteessä (Setälä 1964 [1900]). Tätä teoriaa kutsutaan nykyisin *maahanmuuttoteoriaksi*.

Ennen 1970-lukua myös Skandinaviassa vallalla oli maahanmuuttoteorioita, joissa saamelaisen katsottiin tulleen nykyisille kotiseutualueilleen rautakauden alussa (von Düben 1977 [1873], 402) tai jopa historiallisella ajalla (Nielsen 1889). Tällöin saamelaisen menneisyyden tutkimus oli etnografisen tieteenalan aluetta (Hansen & Olsen 2006, 9–11). Maahanmuuttoteoriat väistyivät, kun saamelainen menneisyys siirtyi arkeologian ja historian tutkittavaksi. Samalla Skandinaviassa alkoi kehittyä saamelaisen menneisyyttä koskenut prosessuaalinen arkeologian suuntaus, jota en käsittele tässä enempää, koska kieleen liittyvät kysymykset jäivät pääosin menneisydentutkimuksen ulkopuolelle (saamelaisarkeologian tutkimushistoriasta Ruotsissa ja muualla pohjoisessa Fennoskandinassa ks. Ojala 2009, 60–176).

Meinanderin artikkelia seuranneina vuosikymmeninä tutkimus Suomessa eteni siten, että jatkuvuus arkeologisessa materiaalissa esihistorian ajanjaksolta toiselle saatiin ulottumaan kivikaudelle asti. Samalla yleiseksi käsitykseksi näyttää muotoutuneen, että arkeologisen jatkuvuuden on tarkoitettava myös kielellistä jatkuvuutta.

Tällä tarkoitetaan sitä, että yksi ja sama kieli (tai samasta kantakielestä kehittyneet kielimuodot) on ollut tietyllä alueella siitä lähtien, kun arkeologisessa aineistossa on nähtävissä jatkuvuus. Siitä, kuinka pitkälle uralilaisen tai suomensukuisen kielen jatkuvuus Suomen alueella voitiin ulottaa, oli kuitenkin jatkuvuusteorian piirissä eri näkemyksiä: osa tutkijoista katsoi jatkuvuuden ulottuneen jopa jääkauden jälkeisille vuosituhsille asti, osa näki jatkuvuutta kampakeräamiseen kulttuuriin saakka (esim. Carpelan 1984; 1999; Salo 1984; Nuñez 1987; Halinen 1999; Huurre 2004, 151–154; eri näkemyksistä ks. Aikio & Aikio 2001; ks. myös Piha 2020b). Tässä esityksessä tarkastelen erityisesti eniten kannatusta saanutta maltillista jatkuvuusteoriaa, jonka kannattajat näkivät suomen kantamuodon tulleen Suomen alueelle tyypillisen kampakerämiikan aikana.

Kielitieteilijät hyväksyivät arkeologien esittämän jatkuvuusteoreettisen näkökulman suunnilleen 1980-luvulta alkaen (Koivulehto 1976; 1984; Sammallahti 1984; ks. myös Häkkinen 2010a, 30). Tästä lähtien suomalaisen menneisyudentutkimuksen piirissä on paitsi rinnastettu kieli ja arkeologinen kulttuuri myös ajateltu arkeologisen jatkuvuuden merkitsevän kielellistä jatkuvuutta. Tähän jatkuvuusajatukseen perustuvat myös Carpelanin ja Parpolan (Parpola 1999; Carpelan 2000; Carpelan & Parpola 2001) laajat synteetit uralilaisen kielikunnan alkukodista ja leviämisestä.¹²

Kielen ja asutuksen jatkuvuuden rinnastamisen lisäksi jatkuvuusteorian pääteesi on ollut ajatus, jonka mukaan germaanisten lainasanojen levikki itämerensuomalaisissa kielissä painottuu Suomenlahden pohjoispuolelle, joten germaanisat sanat on lainattu Suomen alueella. Koska kantagermaanin puhuma-aika ajoitettiin pronssikautiseksi, myös varhaiskantasuomea¹³ katsottiin puhutun Suomen alueella jo pronssikaudella (Koivulehto 1984, 200). Suomessa on runsaasti myös balttilaisia lainoja, joita ajateltiin saadun kontaktien kantabaltinkieliseksi arveltuun kivikautiseen nuorakeräamiseen kulttuuriin. Nuorakeräminen kulttuuri levisi myös Suomen alueelle (Carpelan 1984; 1999), joten varhaiskantasuomen puhuma-alue pystyttiin paikantamaan Suomeen ja ajoittamaan kivikaudelle. Näiden tulosten perusteella arkeologit hahmottelivat uralilaisen kielen (tai varhaiskantasuomen) saapuneen Suomen alueelle jo kivikaudella tyypillisen kampakerämiikan mukana noin 3000–4000 eaa. (esim. Carpelan 1999, 99–101, 103; Salo 2008, 50–53). Kun arkeologiset löydöt tukivat asutuksen jatkuvuutta kivikaudelta historialliseen aikaan, nähtiin näiden tulosten perusteella myös kielellistä jatkuvuutta. (Jatkuvuusteorian periaatteista, näkemyksistä ja radikaalisuusasteista ks. tarkemmin Koivunen 1992, 150–151; Aikio & Aikio 2001, 5–6; Häkkinen 2010b, 20, 29–30; Piha 2020b).

12 Parpola (2012; 2017) tosin on päivittänyt näkemyksensä kielentutkimuksen uusien tulosten tasalle.

13 Suomen ja saamen yhteinen kantamuoto, sittemmin kielitieteessä suomalais-saamelainen kantakieli.

2000-luvun alusta lähtien suomalaista jatkuvuusteoriaa on kritisoitu. On huomautettu esimerkiksi, ettei arkeologinen jatkuvuus tarkoita kielellistä jatkuvuutta (Aikio & Aikio 2001, 8; Mallory 2001, 358; Häkkinen 2010a, 21–28). Uudet kielitieteessä saadut tulokset ovat lisäksi horjuttaneet jatkuvuusteorian kannalta tärkeää seikkaa germaanisten lainojen pohjoisesta levikistä itämerensuomalaisissa kielissä. Aslak Aikio ja Ante Aikio (2001, 31) ovat esittäneet, että germaanisat lainat olisi voitu saada itämerensuomalaisiin kieliin yhtä hyvin Suomenlahden etelä- kuin pohjoispuolella. Ensimmäiset kantasuomeen muodostuneet murre- tai kielirajat ovat syntyneet Suomenlahden eteläpuolella siten, että eteläviro ja liivi poikkeavat kaikista muista itämerensuomalaisista kielistä, mikä osoittaa kantasuomea puhutun todennäköisesti ensin Suomenlahden eteläpuolella (Aikio & Aikio 2001, 11).

Kallio (2006, 18; 2009, 40–41) tosin pysyttelee näkemyksessä, että lainasanaeviensin perusteella esi- ja paleogermaanisat lainoja on saatu Suomessa (mutta myös Virossa), koska arkeologisesti germaaninkieliseen väestöön yhdistettävä skandinaavinen pronssikauden kulttuuri näkyy voimakkaammin Suomessa kuin Virossa. Hän perustaa ajatuksensa käsitykseen, jossa saamea puhuttiin Suomen alueella jo pronssikaudella skandinaavisen pronssikauden kulttuurin läheisyydessä. Hän huomauttaa, että suomessa on huomattavasti enemmän esi- ja paleogermaanisat lainoja kuin saamessa, joten olisi outoa, että saamessa on vähemmän tämän aikaisia germaanisat lainoja kuin suomessa, jota alueella ei olisi tuolloin puhuttu. Myöhemmin on kuitenkin esitetty, että saamea ei puhuttu Suomen etelärannikolla skandinaavisen pronssikulttuurin läheisyydessä vaan paljon idempänä. Todennäköisesti esi- ja paleogermaania puhuneella väestöllä on ollut huomattavasti enemmän kontakteja Viron alueelle kuin itäiseen Sisä-Suomeen sekä Laatokan ja Äänisen alueelle, jossa kantasuomen alkukodin ajatellaan nykyään olevan (katso luku 2.2.1). Kielestä ei myöskään voi tehdä päätelmiä pelkästään arkeologisen aineiston perusteella, varsinkin kun kieliaineisto todistaa vanhimmista itämerensuomalaisten kielten kielirajoista Viron puolella.

Itämerensuomen balttilainat taas ovat huomattavasti nuorakeraamista kulttuuria myöhäisempi ilmiö (esim. Kallio 2006, 13), mikä tarkoittaa, ettei kantasuomea balttilainojen perusteella tarvitse ajoittaa kivikautiseksi. Tämän takia Suomen alueen arkeologisen materiaalin jatkuvuus kivikaudelta pronssi- ja rautakaudelle ei voi rinnastua suomensukuisten kielten jatkuvuuteen. Kielellisen aineiston perusteella kantasuomen puhujat tulivat eteläiseen Suomeen vasta pronssi- ja rautakauden vaihteessa noin 500 eaa. ja aluksi ehkä vain kausiluonteisesti (Häkkinen 2010b, 57–58; Heikkilä 2014, 140–141; ks. myös Lang 2020, 269–276, 257 kuva 6.3), joten arkeologisessa aineistossa nähtävän jatkuvuuden kivikaudelta lähtien on heijastettava muita kuin itämerensuomalaisia kieliä puhuneita väestöjä. Todennäköisesti kyse oli tuntemattomia kieliä puhuneista väestöryhmistä, joista on jäänyt substraattivaikutusta suomeen ja saameen (Aikio 2004); nuorakeraamisen kulttuurin mukana Suomeen lienee kulkeutunut kieleltään kantaindoeuroopan luoteista murretta puhuvaa väestöä (Kallio 1999, 238; Koivulehto 1999, 233; Parpola 1999, 186–187). Kun Kallio (1999, 238)

huomautti kantabaltin olevan liian nuori ilmiö yhdistettäväksi nuorakeraamiseen kulttuuriin ja nuorakeraamisen kulttuurin todennäköisesti liittyvän kantaindoeurooppalaisella tasolla olevan kielen leviämiseen, tämä näkemys hyväksyttiin arkeologis-kielitieteellisessä keskustelussa. Käsitykset kantasuomen läsnäolosta Suomen alueella kivikaudella eivät muuttuneet; kivikautiset balttilaiskontaktit kantasuomen kanssa vain hylättiin ja korvattiin luoteisindoeurooppalaisilla kontakteilla (esim. Salo 2008).

Arkeologian puolella Mika Lavento (2001, 175–176) on epäillyt jatkuvuutta ja pohtinut migraation mahdollisuuksia ilmiöiden levittäjänä. Hän tutkii väitöskirjassaan tekstiilikeramiikkaa ja toteaa, että itäisessä Suomessa tekstiilikeramiikka edustaa täysin uutta traditiota. Hänen mukaansa uusi väestö olisi tuonut tradition mukanaan. Hän huomauttaa, että arkeologisessa aineistossa näkyy täydellinen jatkuvuuden katkeaminen, sillä tekstiilikeramiikka korvasi vanhemman tradition lähes täysin. Kaikkialla Suomessa ei kuitenkaan ole nähtävissä täyttä jatkuvuuden katkeamista.

2000-luvulla Kallio (2006, 16–17; 2009, 39) esitti Lavennon (2001) tutkimukseen nojautuen länsiuralilaisten murteiden – esisaamen ja -suomen – tulleen Itämeren ympäristöön vasta pronssikauden kynnyksellä Seima–Turbino-kauppiasverkoston ja tekstiilikeramiikan mukana toisen vuosituhannen alkupuolella ennen ajanlaskun alkua. Ajoitus on hyväksytty viimeaikaisessa tutkimuksessa ja samantapaisia arvioita ajoituksista on esitetty lisää uralilaisten kielten leviämisestä Fennoskandiaan, Venäjän luoteisosiin ja Baltiaan, joiden perusteella ajatus kivikautisesta suomenkielisestä Suomesta on hylätty (ks. myös luku 2.2). Uusin esitys on Langin (2020) monitieteinen tutkimus itämerensuomalaisten kielten ja kansojen alkuperästä. Siinä esitetään jälleen uusi, pätevästi perusteltu teoria länsiuralilaisten kielten tulosta Itämeren alueelle. Sen mukaan se länsiuralilaisen murteen haara, joka kuljetti esisaamen länteen, on saapunut Itämerelle 1500-luvun aikoihin eaa. (Lang 2020, 256). Länsiuralilaisen kielen esisuomalaiseksi kehittyvä haara puolestaan saavutti Itämeren alueen 1200–800 eaa. (Lang 2020, 245; ks. luku 2.1.1).

Aikio ja Aikio (2001, 12) ovat huomauttaneet, ettei jatkuvuusteoriaa koskaan kehitetty hypoteesista varsinaiseksi teoriaksi. Myöhempi tutkimus on todistanut jatkuvuusteorian kulmakivet – asutuksen ja kielen jatkuvuuden rinnastamisen sekä germaanilainojen levikin ja balttilainojen iän – paikkansapitämättömiksi. Arkeologisessa aineistossa näkyvä jatkuvuus kivikaudelta historialliseen aikaan on kuitenkin tosiasia, mutta arkeologinen materiaali tai siinä nähtävissä oleva jatkuvuus eivät paljasta kielistä mitään. Asutus on jatkunut Suomen alueella katkeamatta koko ajan, mutta samalla uudet ihmiset ja kontaktit ovat tuoneet uusia vaikutteita ja kieliä, joiden levitessä esihistorialliseen kuvaan tulee uutta vanhan rinnalle.

2.1.3 Muita monitieteisiä tutkimuksia

- – one needs to focus on the cultural reconstruction of the particular aspects of the past societal reality and the forces that shaped it rather than on finding matching areas of linguistic and archaeological phenomena. (Saarikivi & Lavento 2012, 211.)

Kokonaisvaltaisten alkukoteja ja kielten leviämistä esittävien synteiesien avulla on saatu runsaasti tietoa indoeurooppalaisesta alkukodista ja myös uralilaisten kielten alkuperästä ja leviämisestä, vaikka jatkuvuusteorian aikoina esitetyt tulkinnat kivikautisesta suomenkielisestä Suomesta onkin syytä hylätä. Kuluvalle vuosituhannelle kokonaisvaltaisten synteiesien rinnalle on kuitenkin tullut myös toisenlaista monitieteistä menneisyudentutkimusta, joka on lähempänä oman tutkimukseni menetelmää ja tavoitetta. Niissä ei yritetä löytää koko kielikunnan alkukotia vaan keskitytään selvittämään yksittäisen kielen (tai kieliryhmän kuten saamelaiskielten) heijastumista arkeologisessa aineistossa. Kyseessä on siis rajatun ajan ja paikan näkökulma.

Arkeologi Unto Salo (esim. 2000; 2008) käyttää Malloryn (1989) ja Anthony (2007) tapaan sanojen ja arkeologisen aineiston korrelaatiota, *Wörter und Sachen*-metodia eli menetelmää, jossa sanat ja tarkoitteet yhdistetään toisiinsa (menetelmästä ks. luku 3.4). Salolla ei ole kokonaista kielitieteellistä aineistoa, vaan hän käsittelee yksittäisiä sanoja arkeologisen tutkimuksen yhteydessä, joten sikäli ei voi puhua kovin systemaattisesta tutkimuksesta. Menetelmänä *Wörter und Sachen* on kuitenkin pätevä.

Salo on tutkimuksissaan ollut jatkuvuusteoreettisten näkemysten kannalla, ja siten hänen rinnastuksensa sanojen ja ulkoisen maailman tarkoitteiden välillä ovat monilta osin vanhentuneita. Esimerkki tällaisesta rinnastuksesta on sanan *kalja* lainautuminen luoteiskantaindooeurooppaa puhuneelta nuorakeramiiselta väestöltä kantasuomalaiselle kampakeramiikkaa tai Kiukaisten kulttuuria edustaneelle väestölle. Epäilemättä sana on lainautunut kantaindooeurooppalaista murretta puhuneelta väestöltä, joka on saattanut levittää nuorakeramiikkaa, karjanhoitoa ja maanviljelyä. Tällaiseen sanan ja tarkoitteen korrelaatioon Salon (2008, 66–67) mukaan viittaavat esimerkiksi nuora- ja piirtopikarit, joista alkoholipitoista juomaa on voitu juoda. (Ks. sanan *kalja* etymologiasta Kallio 1998.) Koska Suomen kampakeräminen väestö ei ollut kieleltään kantasuomalaisista eikä kantasuomea puhuttu nuorakeramiikan käytön aikana Suomen alueella, on oletettava sanan lainautuneen jollain muulla alueella kuin Suomessa. Lisäksi sana lienee lainautunut johonkin uralilaista kantakieltä äänteellisesti lähellä olevaan kielimuotoon, kuten länsiuraliin, josta eriytyivät suomalainen, saamelainen ja mordvalainen kielahaara. Kallio (2009, 40) ehdottaa, että nuorakeräamisen kulttuurin aikaan länsiuralia puhuttiin Volgan–Okan alueella, jossa länsiuralilaista kieltä puhuneella väestöllä on voinut olla yhteyksiä nuorakeräämiseen Fatjanovon kulttuuriin. Sanaa ei tosin tunneta muista kuin itämerensuomalaisista

kielistä (Kallio 1998, 87), joten ehkä länsiurali on sanan lainautumisen aikaan jo hajonnut ja sana on lainattu länsiuralia lähellä olevaan esisuomalaiseen kielentasoon.

Uralistiikassa systemaattista arkeologisen ja kielellisen aineiston yhdistämistä ovat ensimmäisenä hahmotelleet Saarikivi ja Lavento (2012). Heidän tarkoituksensa ei ole etsiä nykyisten kansojen etnogeneesiä. He pyrkivät korreloimaan arkeologista ja kielitieteellistä aineistoa monella tavalla: arkeologisia kohteita paikannimiin; ekologisia alueita, kieliyhteisöjä ja arkeologisia löytöryhmiä toisiinsa; laajalle levinnyttä kulttuurisanastoa materiaaleihin, teknologioihin, esinetyyppeihin ja jopa kokonaisuuteen arkeologisiin teknokomplekseihin (Saarikivi & Lavento 2012, 179, 201–204). He toteavat tällaisen tutkimuksen paljastavan korrelaatioita kielellisen ja arkeologisen materiaalin välillä, mutta korrelaatiot liittyvät paikallisiin ja kontaktiverkostojen ilmiöihin, eivät laajoihin alueellisiin synteeseihin (Saarikivi & Lavento 2012, 204). Heidän näkemyksensä mukaan toimivin korrelaatio kielellisen ja arkeologisen materiaalin välillä saadaan yhdistämällä paikannimiä arkeologiseen aineistoon (Saarikivi & Lavento 2012, 182). Tämä johtuu paikannimien paikallisesta luonteesta: paikannimi kiinnittyy aina johonkin fyysiseen paikkaan.¹⁴

Lisäksi Saarikivi ja Lavento (2012, 206–210) hahmottelevat laajempaa arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston yhdistämiseen tähtäävää mallia, jossa tarkastellaan korrelaatioita, joita voisi teoriassa nähdä kielitieteellisen ja arkeologisen aineiston eri tasoilla (taulukko 2). Kuten he itsekkin huomauttavat, monet korrelaatioista ovat mahdottomia tehdä menneisyyden aineistosta – esimerkiksi esihistoriallisen yksilön foneettisten ilmausten havainnointi on mahdotonta, joten niitä ei voi yhdistää arkeologiseen aineistoon.¹⁵ Koska arkeologinen ja kielitieteellinen materiaali ovat aineistoiltaan ja menetelmiltään hyvin erilaisia, ei niillä voi olla yhtymäkohtia kuin joillain tasoilla (ks. kuva 7, s. 74).

- 14 Paikannimien ikä saadaan selville tutkimalla niiden etymologiaa. Jos esimerkiksi saamelaisperäisissä paikannimissä on tapahtunut suuri saamelainen vokaalisiirtymä, tiedetään paikannimien periytyvän 200-luvun jälkeen jaa. Jos vokaalisiirtymää ei ole tapahtunut, paikannimi on peräisin ennen 200-lukua olevalta ajalta. Saamelaiskielet eivät kuitenkaan olleet levinneet Fennoskandiaan ennen 200-lukua, mutta sekä saamessa että suomessa on muinaiseurooppalaista alkuperää olevia paikannimiä, jotka ovat voineet olla muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneen väestön käytössä jo ennen 200-lukua. Saamelaiseen menneisyyteen liittyviä paikannimiä voidaan siis yhdistää joihinkin ajanlaskun alun paikkeille ajoittuviin ja mahdollisesti vanhempiinkin esihistoriallisiin ilmiöihin. (Ks. tarkemmin saamelaiskielten ajoittamisesta luku 2.2.2.)
- 15 Äskettäin on kuitenkin onnistuttu tuottamaan vokaaliläänne 3000 vuotta vanhan egyptiläisen muumion kurkunpään rekonstruoinnilla. Yksilöiden äänneiden tuottamiseen vaaditaan pehmytkudosta, joten rekonstruktioita ei voida tehdä vainajille, joista on säilynyt vain luita. (Howard ym. 2020.) Niinpä pohjoisen Fennoskandian arkeologisessa aineistossa olevista esihistoriallisista vainajien kurkunpäistä ei toistaiseksi saada rekonstruktioita.

Taulukko 2. Saarikiven ja Lavennon (2012, 206 taulukko 7) taulukko arkeologisten ja kieli-tieteellisten yksiköiden korreloimiseksi. Tumman harmaa pohja kolmessa sarakkeessa on oma lisäykseni ja kuvastaa niitä arkeologian ja kielen yksiköitä, joita tarkastelen ja korreloin tutkimuksissani.

Discernible features	Discernible differences on a local level	Single item	Group of items	Group of people	Region	Macroarea	Cultural area	Time
?? phonetic feature in the speech of an individual	?? phonematic feature, sound change employed by a particular community	denomination of a cultural concept, for example an axe	layer of vocabulary related to a specific period; contact network	speech community (with inner variation)	a language form with several dialects or group of speech communities speaking different languages that engage in contact	group of related dialects or languages that engage in contact	group of neighbour languages	period of reconstruction (for instance, a proto-language, vocabulary layer)
vessel made by a particular potter	subtype, local type	material object, for example an axe	several types, artefacts, etc.	site catchment area; band	group of bands with mutual contacts	culture / tribe	archaeological culture	calibrated period

Oma tutkimukseni sijoittuu Saarikiven ja Lavennon (2012) sekä Salon (2000; 2008) tutkimusten väliin sikäli, että hahmottelen väitöskirjani ensimmäisessä ja toisessa osajulkaisussa teoreettisia malleja, joita voi soveltaa sanastoaineiston ja arkeologisen materiaalin korrelointiin, ja käytän menetelmänäni *Wörter und Sachen*-metodia (ks. tarkemmin luku 3.4). Salosta poiketen sekä arkeologinen että kielellinen materiaali on kerätty systemaattisesti niin, että minulla on sekä arkeologiasta että kielitieteestä kokonainen aineisto, ei vain yksittäisiä sanoja tai arkeologisia objekteja. Aineistoni ja sen analysointi rinnastuu Saarikiven ja Lavennon (2012, 206 taulukko 7; ks. tumman harmaalla merkityt osiot taulukossa 2) mallin yksittäisten objektien (taulukossa 2 *single item*), siis fyysisten jäännösten ja niihin viittaavien sanojen, tarkasteluun. Tämän näkökulman laajennan muinaisjäännöstyyppien ja sanaryhmien kategorisointiin (taulukossa 2 *group of items*). Lisäksi tarkastelen aikaa (taulukossa 2 *time*) korreloimalla sanastokerrostumien ikää arkeologisten (kalibroittujen) ajoitusten kanssa.

Laajat arkeologisia kulttuureita ja kieliä yhdistäneet synteetit ovat tuoneet uutta tietoa kielten alkukodeista ja leviämisestä, mutta myös nykyinen trendi, yksittäisen kielen leviämisen sekä kieli- ja kulttuurikontaktien selvittäminen paikallisella tasolla, on mahdollista kielitieteellistä ja arkeologista tutkimusta yhdistellen. Myös monitieteisiä synteesejä voi tehdä yhden suppean kielen, kieliryhmän tai kansan menneisyydestä, kuten Langan (2020) tutkimus itämerensuomalaisten etnogeneesistä osoittaa. Tällöin arkeologista kulttuuria ei kuitenkaan pidä nähdä kielen kanssa korreloivana kokonaisuutena, vaan on tarkasteltava yksittäisiä löytöryhmiä – artefakteja, ekofakteja ja kiinteitä muinaisjäännöksiä – ja yhden kielen tai sukukieliryhmän sanoja, paikannimiä ja kontakteja alueen muihin kieliin.

Monitieteistä menneisyydentutkimusta on myös selventänyt jatkuvuusteorian ongelmien analysointi sekä kielitieteen että arkeologian tutkimusmahdollisuuksien erittely: on ruvettu pohtimaan, mitä arkeologinen aineisto todella voi kertoa kielestä ja mitä kielitiede voi kertoa menneisyyden materiaalisesta puolesta. Kuten jo Jorma Koivulehto (siteeraus Koivulehtoon Kallion artikkelissa 2006, 15) on todennut, jokaisella tieteenalalla pitäisi ensin selvittää sen omien aineistojen ja menetelmien avulla tulokset. Niitä voidaan monitieteisen yhteistyön ja monitieteisiin synteeseihin pyrkivien mallien avulla korreloida holistiseksi näkökulmaksi menneisyyteen.

2.2 Teorioita saamen kielten ja saamelaisten alkuperästä ja leviämisestä

Erityisen ylimalkaisesti useimmat tulkinnat selittävät saamelaisten alkuperän, vaikka suomalais-saamelaisen kantakielen ja -kansan jakautumisen ajan, paikan ja syyn selittäminen on keskeistä Suomen ja suomalaisten esihistoriaa rekonstruoitaessa. (Aikio & Aikio 2001, 6.)

[– –] there has been a tradition of treating Saami etymology as a sort of extension of the etymological study of Finnish vocabulary; until recent times few researchers had taken the etymologisation of Saami words as an aim in itself. (Aikio 2006, 9.)

Maahanmuutto- ja jatkuvuusteorioiden piirissä on oltu kiinnostuneita enimmäkseen (itämeren)suomalaisten kielten ja kansojen alkukodista ja leviämisestä nykyisille asuinalueilleen. Kuten Aslak ja Ante Aikio yllä olevassa sitaatissa toteavat, saamelais-ten alkuperän ja saamen kielten leviämisen tutkimus ovat jääneet paitsioon. Maahanmuuttoteorian selitykset saamelais-ten alkuperästä olivat käytännössä olemattomat; jatkuvuusteorioiden eri näkemyksistä lähinnä vain maltillinen jatkuvuusteoria pyrki selittämään saamelais-ten alkuperän (Aikio & Aikio 2001, 4).¹⁶ Viime vuosina saamelais-ten alkukotia ja leviämistä ovat tarkastelleet pääasiassa kielitieteilijät, tosin he ovat usein pyrkineet viittamaan myös arkeologiaan. Tässä luvussa tarkastelen lyhyesti jatkuvuusteoreettisia näkemyksiä saamelais-ten ja saamen kielten leviämisestä (2.2.1) mutta keskityn pääasiassa nykyisiin käsityksiin sekä saamen kielten leviämisestä yleensä (2.2.2) että saamen kielen leviämisestä Keski-Skandinaviaan eteläsaamen puhuma-alueelle (2.2.3).

2.2.1 Jatkuvuusteoreettiset näkemykset

Maltillisten jatkuvuusteoreetikkojen näkemys saamelais-ten alkuperästä oli suomalais-ten alkuperän tapaan sidoksissa tyypilliseen kampakeramiikkaan. Kampakeraa-minen traditio katsottiin varhaiskantasuomalaiseksi, eli kampakeramiikan käyttäjät olisivat puhuneet saamen ja suomen yhteistä kantakieltä. Kun Suomen eteläisen rannikon kampakeraa-minen tradition kannalla ollut väestö kohtasi nuorakeraa-minen tradition kannattajia, kampakeraa-minen väestö jakautui kahtia: Rannikolle syntyi kampa- ja nuorakeramiikan sekakulttuuri, maata viljelevä Kiukaisten kulttuuri (2500/2300–1800/1500 eaa.). Tämän kulttuurin piirissä puhuttiin myöhäiskantasuomea. Jakautuneen kampakeramiikan pohjoisessa haarassa puolestaan jatkettiin vanhoja pyyntielinkeinoja ja keraamisia traditioita, mikä kielellisesti heijasti kehitystä kantasameen. (Esim. Carpelan 1984, 101; 2000, 22; Sammallahti 1984, 153–153.)

Jatkuvuusteorian kannattajien käsitykset saamen kielten kehityksestä ja leviämisestä suomalais-saamelaisen kantakielen jakautumisen jälkeen ovat vähäisiä. Carpelan (2000, 27) toteaa, että Lovozeron keramiikan leviäminen 1900 eaa. on kuljettanut myös kantasamen pohjoiseen Fennoskandiaan.

Vanhoja indoeurooppalaisia, kanta-arjalaisia, -germaanis-ten ja -balttilaisia lainasanoja tarkastelemalla Pekka Sammallahti (1999, 81–82) puolestaan toteaa saamelais-indoeurooppalaisten kielikontaktien todennäköisesti tapahtuneen 3000 eaa.

16 Lisäksi radikaalimpaa jatkuvuusteoriaa edustanut Pekka Sammallahti (2001) on selittänyt saamelais-ten alkuperää.

pohjoisessa Fennoskandiassa. Sammallahten mukaan saamelaisen kielihaaran synty on ajoitettava aikaan ennen näitä kielikontakteja. Saamen kielet olisivat siis syntyneet niillä puhuma-alueilla, joissa saamelaiskieliä on historiallisena aikana puhuttu, koska mitään näyttöä asutuksen katkeamisesta ja alkuperäisen väestön korvautumisesta uusilla tulokkailla ei ole. (Sammallahti 1998, 5; 1999, 81–82, 89; 2001, 413.)

2.2.2 Uudet näkemykset

Jatkuvuusteorian kumoamisen jälkeen saamelaiskielten alkuperää ja leviämistä on tarkasteltu uusista näkökulmista: on pyritty määrittelemään kantasaamen alkukotia (esim. Aikio 2006; 2012; Häkkinen 2010b) sekä selvittämään kantasaamen eriytymistä murteiksi ja saamelaiskielten leviämistä pohjoiseen Fennoskandiaan (esim. Aikio 2004; 2006; 2012; Häkkinen 2010b; Heikkilä 2011; 2014, 133–165). Samaan keskusteluun liittyy myös saamessa tavattavien substraattielementtien tutkimus (Aikio 2004; 2012; Saarikivi 2004; 2006). Kontaktilingvistiikka on ollut keskeisessä osassa saamelaiskielten kehityksen tutkimuksessa.

Nykyään näyttää siltä, että suomalais-saamelaista kantakieltä ei ole puhuttu Lounais-Suomen rannikkoalueella kivikaudella, kuten jatkuvuusteorian puitteissa oletettiin. Tällaista kantakielivaihetta ei nykyään enää pidetä perusteltuna (ks. esim. Aikio 2012, 67–70), vaan puhutaan länsiuralilaisesta kielihaarasta, josta kehittyivät saamelainen, suomalainen ja mordvalainen kantakieli. Niin suomen kuin saamen alkukoti on aivan muualla kuin Suomen rannikolla. Alkukodilla tarkoitetaan sitä aluetta, jolla nykyisten kielten kantamuodot ovat kehittyneet. Alkukodin käsitteeseen ei siis sisälly nykyisten kieltenpuhujien etnogeneesiä. (Aikio 2012, 65.) Saamen alkukodilla tarkoitan sitä maantieteellistä paikkaa, jossa esisaame kehittyi varhaiskantasaameksi. Esisaame on länsiuralilaisesta kantakielestä eriytynyt murre, josta kehittyi kantasaame. Lang (2020, 256–257) on hiljattain esittänyt, että se länsiuralilainen murre, josta myöhemmin kehittyi kantasaame, saapui Volgan, Okan ja Kaman alueelta Itämeren alueelle 1500-luvun eaa. paikkeilla. Kieltä kuljetti hänen mukaansa tekstiilikeramiikkaa valmistanut väestöryhmä.

Aikion mukaan saamen alkukodin sijainti on alue eteläisen Suomen ja Laatokan sekä Äänisen välillä. Tällainen sijainti selittää monitahoiset kielikontaktit, joita kantasaamalla on ollut nykyisin tunnettujen germaanisten ja suomensukuisten kielten sekä tuntemattomien pohjoisten muinaiseurooppalaisten kielten kanssa. (Aikio 2006, 42, 45.) Tätä alkukodin sijaintia kannattaa myös Kallio (2006, 18; 2009, 38).

Häkkinen (2010b, 57) ehdottaa saamen alkukodiksi aluetta Karjalankannakselta Valkeajärvelle, jossa ovat eteläisimmät tunnetut saamelaisperäiset paikannimet. Häkkinen perustelee aluetta myös Aikion tutkimuksessaan tekemällä huomiolla, että tällä alueella saamelaisen kielihaaran variaatio on vanhinta (ks. myös Saarikivi 2004). Alueella on nimittäin runsaasti sellaista venäjän kielessä esiintyvää substraattinimitystä, jonka voi yhdistää parasaaamelaisiin kielimuotoihin. Parasaaamelaiset kielimuodot

ovat hävinneitä kieliä, jotka muistuttivat nykyisten saamelaiskielten kantamuotoa. (Aikio 2006, 42.) Häkkinenkin (2010b, 57) tosin pohtii, että alkukodin alue on saattanut ulottua Kaakkois-Suomeen asti. Saamen kielen syntyyn ja leviämiseen Häkkinen (2010b, 61) yhdistää Kalmistonmäen tekstiilikeraamisen tradition.

Alkukotia ei ole kuitenkaan välttämätöntä sijoittaa nykyiselle Suomen alueelle asti. Germaanisista kieliä puhuttiin Viipurinlahdella saakka (Häkkinen 2010b, 57), joten alkukoti Karjalankannaksen ja Valkeajärven välillä on germaanikontaktien puolesta perusteltu. Nykytutkimuksen mukaan länsiuralin itämerensuomalaisen haaran edustajat ovat Itämeren alueelle tullessaan päätyneet ensin Suomenlahden eteläpuolelle Viroon (esim. Aikio & Aikio 2001, 11; Lang 2020, 259 – 269; 257 kuva 6.3), joten Suomen aluetta hiukan kaakkoisempi saamen alkukoti on myös tarjonnut mahdollisuudet kontakteihin kantasuomen kanssa, varsinkin jos kantasuomea on puhuttu myös Suomenlahden pohjukassa, kuten Aikio (2006, 42) ehdottaa. Aikio (2006, 45) olettaa ilmeisesti kantasuomalaisen ja kantasaaamelaisen kontaktien tapahtuneen Suomen alueella, mikä tukisikin hänen ehdottamaansa alkukotia eteläisessä Suomessa. Toisaalta kantasuomen ja -saamen kontakteja on ollut myös eteläisessä Suomessa sen jälkeen, kun kantasaaame levisi alkukodistaan Suomeen, mutta ennen saamen kielten erilliskehitystä, sillä eteläisessä Suomessa on runsaasti saamelaisperäistä paikannimistöä (Aikio 2007).

Kantasaaamelle on kielitieteessä määritelty kolme kehitysvaihetta, jotka määrittävät niissä tapahtuneiden ääntenmuutosten mukaan: varhaiskantasaaame, keskikantasaaame ja myöhäiskantasaaame (esim. Häkkinen 2010b, 51; liite). Keski-kantasaaamesta myöhäiskantasaaameen äänneet, erityisesti vokaalit, ovat muuttuneet eniten – puhutaan suuresta saamelaisesta vokaalisiirtymästä (engl. *the great Saami vowel shift*, Aikio 2006, 13; 2012, 84). Siirtymässä vokaaliäänneet muuttuivat niin, että syntyi aivan uusia vokaaliyhdistelmiä. Myöhäiskantasaaamelaisen vaiheen jälkeen alkaa saamelaiskielten erilliskehitys.

Myöhäiskantasaaamen hajoaminen on seurausta kielenpuhujien levittäytymisestä niin suurelle alueelle, että yhtenäisen kieliyhteisön säilyminen oli mahdotonta (Aikio 2006, 43). Alkukodistaan saame levittäytyi eteläisen ja lounaisen Suomen sekä Karjalan alueelle (kuva 2), mikä on nähtävissä saamelaisperäisissä paikannimissä, jotka palautuvat äänneellisesti myöhäiskantasaaamen tasoon (esim. Aikio 2007 ja lähteet siellä). Saamen levittäytymistä puolestaan seurasi vanhastaan Suomen alueella puhuttujen muinaiseurooppalaisten kielten häviäminen (Aikio 2004, 25, 29), kun niiden puhujat vaihtoivat kielensä kantasaaameen ja myöhemmin siitä erinneisiin saamelaismurteisiin. Näitä saamen kielen tieltä väistyneitä kieliä kutsutaan substraattikieliksi. Ne ovat jättäneet vaikutuksensa saamen kielisiin muun muassa sanaston ja saamen kielelle alun perin tuntemattomien äänneiden muodossa. Saamen kielessä olevien substraattilainojen äännekorvaavuuksien epäsäännöllisyydet todistavat, että tuntemattomia kieliä on Suomen alueella ollut saamen leviämisen aikaan useita (Aikio 2006, 45; Aikio 2012, 85).

Saamen levittäytyminen voidaan ajoittaa toisaalta lainasana-, toisaalta substraattitutkimuksen avulla. Luoteisgermaanisista ja kantaskandinaavisista lainasanat ovat osittain lainautuneet jo toisistaan eronneisiin saamen murteisiin. Koska luoteisgermaanisen ja kantaskandinaavisen kielimuodon voi yhdistää vanhimpiin riimukirjoitusdokumentteihin 200–500-luvuilla jaa., on myös saamen kielten luoteisgermaaninen ja kantaskandinaavinen lainasanakerrostuma mahdollista ajoittaa samanaikaiseksi (Aikio 2004, 26). Näiden lainasanakerrostumien sanojen tietyt äänteet korvataan eri tavalla kuin aiemmista germaanisista kielimuodoista saadut samat äänteet, mikä mahdollistaa lainasanan määrittämisen kantaskandinaaviseksi. Yksi tällaisista äänneistä on sananalkuinen konsonanttiyhtymä kantaskandinaavi *sk- → etelä- ja länsisaamen sk-, joka on aiemmin korvattu yksinäis-k:na (Aikio 2004, 25–26). Koska jotkin tällaisista äännekorvauksista esiintyvät myös saamen substraattisanoissa, on pääteltävä, että substraattilainoja on saatu saamelaiskieliin samoihin aikoihin kuin luoteisgermaanisista ja kantaskandinaavisista lainoista.

Saamen substraattilainat puolestaan pystytään ajoittamaan suhteellisesti saamelaisen vokaalisiirtymän avulla (Aikio 2012, 84). Saamesta tavattavien muinaiseurooppalaisten substraattisanojen vokaalisyhtymien perusteella sanat on saatu saameen vasta vokaalisiirtymän jälkeen (Aikio 2012, 87). Koska myös kantaskandinaaviset lainat todistavat vokaalisiirtymän jo tapahtuneen, on saamelaismurteiden leviämisen ja muinaiseurooppalaisten kielten häviämisen täytynyt tapahtua sinä aikana, jolloin riimukirjoitukset olivat kantaskandinaavisen kielimuodon tasolla, siis 200–500 jaa. (Aikio 2004, 26; 2012, 71, 87).

Koska saamessa on runsaasti lappilaiseen luontoon ja eläimistöön liittyvää muinaiseurooppalaista substraattisanastoa (Aikio 2012, 85), on oletettava ainakin osan substraattisanastosta tulleen saameen vasta Lapissa. Saamelaismurteiden jatkumo näyttää siis yletyneen Lappiin ja Keski-Skandinaviaan jo ajanlaskun alkua seuranneina vuosisatoina (kuva 2). Mikko Heikkilä (2011, 76; ks. myös Häkkinen 2010b, 59) olettaa, että saamen kielet levisivät kyseiselle alueelle 300-luvulla jaa.¹⁷ Tästä hänen mukaansa todistaa myös arkeologinen aineisto. Tuolloin Fennoskandian pohjoisimmissa osissa loppui raudan ja keramiikan tuotanto (Carpelan 2003, 60–61). Nykyisellä eteläsaamelaisalueella puolestaan liikkui paljon väkeä noin 200–400-luvuilla,

17 Heikkilä (2011, 76) kirjoittaa: ”Kielitieteilijänä totean tähän, että nykyisten saamelaisien esi-isät levittäytyivät silloin kyseiselle alueelle.” Kielitieteilijänä on pikemmin syytä todeta, että tuolloin saamen kielen puhujat, siis nykysaamelaisien *kiellelliset* esi-isät, levittäytyivät kyseiselle alueelle. Alueella ennen saamenkielisten tuloa olleet muinaiseurooppalaista kieltä puhuneet väestöt suurella todennäköisyydellä ovat nykysaamelaisien esi-isiä kulttuurisesti (ja ehkä geneettisesti) (ks. Aikio 2012, 106). Tästä todistavat muun muassa arkeologisessa aineistossa näkyvä asutuksen jatkuvuus ja poroihin liittyvään elinkeinoon kuuluva muinaiseurooppalainen substraattisanasto (ks. porosastosta Aikio 2012, 86).

Kuva 2. Saamelaiskielten leviäminen Fennoskandiaan. Nuolet osoittavat saamen leviämistä. Leviäminen ei tapahtunut yhtenä nopeana massamuuttona, vaan kantasaamen puhujat näyttävät ensin tulleen eteläiseen ja lounaiseen Suomeen, josta he levittäytyivät pohjoisemmas, kun eteläsaamen edeltäjä eteläkantasaame oli jo eriytynyt omaksi murteekseen. Katkoviivalla piirretyt nuolet kuvaavat saamen kielen mahdollisia leviämisreittejä keskiseen Skandinaviaan.

ja yhteenottojakin alueella lienee ollut, koska Keski-Skandinavian sisämaahan Jämtlantiin rakennettiin muinaislinna puolustusvarustukseksi nuoremmalla roomalais-ajalla (200–400-luvuilla; Mjälleborgen Frösön saarella) (esim. Hemmendorff 1989).

Kuten Aikio (2004, 25; 2012, 87) on todennut, vanhimmat murre-erot ovat syntyneet myöhäiskantasaamen leviämisen seurauksena. Näitä vanhimpia murteita ovat eteläkantasaame, länsikantasaame ja itäkantasaame (Aikiolla

(2012, 77) *southwest, northwest ja east dialect*).¹⁸ Sitä ei juuri ole tutkittu, milloin ja millaisten prosessien seurauksena nämä kantamurteet ovat kehittyneet nykyisin tunnetuiksi saamelaiskieliksi. Aihetta olisi syytä tutkia, sillä nykyään tiedetään saamelaisperäisten paikannimien perusteella länsikantasaamen syntyneen jo Länsi-Suomen alueella (Heikkilä 2014, 142). Tätä ennen yhteisestä kantasaamesta näyttää eriytyneen eteläkantasaame (Piha & Häkkinen 2020; luku 4.2.3). Ovatko länsisaamelaisen kantamurteen puhujat siirtyneet varsin yhtenäisenä ryhmänä nykyisille puhuma-alueilleen, missä murteesta on kehittynyt erillisiä kieliä? Tätä todentanee Aikion (2012, 85) toteamus Lapin alueella saadusta substraattisanastosta. Erityisesti jos substraattisanojen levikki länsisaamelaisissa kielissä on laaja ja äänne-edustukset säännöllisiä kielestä toiseen, länsikantasaame on Lapin alueelle tullessaan ehkä ollut yhä varsin yhtenäinen kielimuoto.

2.2.3 Eteläsaamen leviämisestä Keski-Skandinaviaan

Aikaisemmin on oletettu eteläsaamen kielen ehtineen keskiseen Skandinaviaan varsin myöhäisenä ajankohtana. 1800-luvun lopulla vallalla oli käsitys eteläsaamelaisten vaelluksesta Keski-Skandinaviaan vasta 1600-luvulla (Ojala 2014, 177; Kolberg 2018, 39–40). Myöhäisen vaellusteorian esitti Yngvar Nielsen (1889), joka perusti sen saamelaisten paikannimien, hautausten ja uhripaikkojen puuttumiseen Keski-Skandinaviasta. Knut Bergsland (1970) kumosi tämän käsityksen jo vuosikymmeniä sitten. Siitä huolimatta se jäi elämään: vielä 1980- ja 1990-luvuillakin saamelaisten myöhäinen tulo Keski-Skandinaviaan oli hyväksytty näkemys ja saamelainen menneisyys on jopa jätetty lähes kokonaan pois Keski-Skandinavian alueiden historiankirjoituksesta (esim. Baudou 1987; 1995, 112; ks. myös Ojala 2009, 143–164 ja lähteet siellä; Kolberg 2018, 40; Piha 2018, 120; Sem 2019, 157–158).

1900-luvun puolivälin jälkeen arkeologit esittivät myös varhaisempia ajoituksia eteläsaamelaisten läsnäolosta Keski-Skandinaviassa. Viime aikoina mitään eteläsaamelaisiin liittyvää maahantuloa ei Skandinaviassa tehdyssä arkeologisessa tutkimuksessa ole tavattu nähdä. Skandinaaviseen saamelaisarkeologiseen näkökulmaan

18 Saamelaiskieliä on luokiteltu usein eri tavoin (ks. luokittelun historiasta Rydving 2013, 27–82). Erilaisin kriteerein tulee erilaisia luokitteluja. Tässä tarkoitan eteläsaamelaisilla kielillä eteläsaamea ja uumajansaamea sekä mahdollisesti piitimensaamea. Luoteisgermaanisten ja kantaskandinaavisten lainatodisteiden perusteella länsisaamelaisiin kielisiin kuuluvat luulajansaame, pohjoissaame ja ehkä piitimensaame. Itäisiä saamen kieliä ovat inarin-, koltan-, kildinin- ja turjansaame. (Aikio 2012, 77.) Tässä tutkimuksessa länsikantasaameksi kutsuttua kielimuotoa voisi kutsua myös luoteiskantasaameksi. Länsikantasaame on sikäli harhaanjohtava nimitys, että sen eteläpuolella puhuttavaa eteläkantasaamea lienee puhuttu myös lännempänä kuin länsikantasaamea. (Kiitän Petri Kalliota tästä huomiosta.) Koska väitöskirjani kolmannessa osajulkaisussa käytössä on termi länsikantasaame, käytän sitä johdonmukaisuuden vuoksi myös tässä johdanto-osassa.

on liittynyt 1970-luvulta lähtien kysymys siitä, miten ja miksi saamelainen etnisyys syntyi. Jatkuvuusajatuksen ja prosessuaalisen arkeologian hengessä ei siis pohdittu, mistä ja milloin saamelainen etnisyys on tullut, sillä sen on nähty kehittyneen pitkän ja asteittaisen prosessin aikana nykyisillä asuinsijoillaan pohjoisessa Fennoskandiassa. (Esim. Simonsen 1973, 181–182; 1979, 506; Storli 1986, 46; Baudou 1987, 12; ks. m. Odner 1983; 1985; Fossum 2006, 37–43). Kielikysymyksellä ei näissä pohdinnoissa ole ollut suurta sijaa¹⁹, mutta toisaalta näitä asioita pohdittiin silloin, kun uralistiikassakin oli vallalla jatkuvuusteoreettinen näkemys suomalaisten ja saamelaisten kielten kivikautisesta läsnäolosta Fennoskandiassa. Niinpä prosessuaaliseen ajatteluun on saattanut sisältyä käsitys siitä, että saamen kieltä on puhuttu Fennoskandiassa jo tuhansia vuosia, minkä takia kielikysymys on ollut irrelevantti. Myös norjalainen uralisti ja saamen kielten tutkija Knut Bergsland (1985, 24–25) kannatti jatkuvuusteoreettisia näkemyksiä. Eteläsaamelaista kivikautta eivät kuitenkaan ole ehdottaneet kovin monet saamelaisarkeologit, vaan varhaista rautakautta on saamelaisarkeologien keskuudessa pidetty saamelaisen etnisyyden synnyn aikana keskisessä Skandinaviassa (esim. Zachrisson 1997). Kielen suhdetta etnisyyteen ei ole juuri pohdittu.

On myös perusteltua esittää, että saamelainen etnisyys on syntynyt nykyisillä asuinsijoillaan pohjoisessa Fennoskandiassa ja keskisessä Skandinaviassa, kuten Aikio (2012, 105) on todennut. Saamelaisesta etnisyydestä ei kuitenkaan voi puhua ennen saamen kielen tuloa alueelle, mikä on tapahtunut noin 200-luvulla (Piha & Häkkinen 2020). Niinpä yhtäkään 200- ja 300-lukua varhaisempaa arkeologisessa aineistossa näkyvää ilmiötä ei voi määritellä etnisesti itsensä saamelaiseksi identifioineiden kulttuuriin.

Suhteellisen myöhäisiä ajoituksia saamen tulosta Keski-Skandinaviaan ovat esittäneet jotkut kielitieteilijätkin vielä viime vuosina. Saarikivi (2011, 114) toteaa olevan todennäköistä, että eteläsaamen esimuoto on tullut nykyisille alueilleen 800–1000-luvuilla. Tätä hän perustelee sillä 2000-luvun kielihistoriallisella käsityksellä, että arkeologinen jatkuvuus ei heijasta kielellistä jatkuvuutta. Suomalaista tai saamelaista kielellistä jatkuvuutta onkin, kuten edellä on todettu, turha ulottaa kivikaudelle tai edes pronssikaudelle. Viime vuosikymmenien kielitieteen tulokset antavat kuitenkin olettaa saamelaisen kielellisen jatkuvuuden Keski-Skandinaviassa

19 Kommentissaan sosiaaliantropologi Knut Odnerille arkeologi Bjørnar Olsen (1985, 13) toteaa: “One of the most remarkable points about Odner’s book [1983] is that despite its short lifetime it seems to have managed to turn the discussion of early Saami ethnicity away from the prevailing static and genealogical models. Further, it has stimulated a more lively dialogue *between archaeologists, social anthropologists and historians.*” Kurisivointi on minun tekemäni ja osoittaa, miten saamelaiseen etnisyyteen liittyvään keskusteluun ei ole nähty liittyvän kielitieteellistä näkökulmaa, vaikka Odner, saamelaisen etnisyyden tutkimuksen pioneeri Norjassa, itse asiassa pitää kielellisiä todisteita erittäin tärkeinä etnistä kehitystä kuvastavina tekijöinä.

ensimmäisiin ajanlaskun alun jälkeisiin vuosisatoihin. Aikion (2012) ajoitukset saamen leviämiselle Fennoskandiassa ennen 500-lukua jaa. ja Bergslandin (1996) esittämät kantaskandinaavista saameen omaksutut paikannimet Keski-Skandinaviassa tukevat varhaisrautakautista eteläkantasaamelaista puhuma-aluetta Keski-Skandinaviassa. (Ks. tarkemmin väitöstutkimuksessani saaduista tuloksista eteläsaamen leviämisen ajoituksiin liittyen luvut 4.2.3 ja 5.1.)

Kielitieteilijät ovat viime vuosina pohtineet myös, mitä kautta saame on levinnyt Keski-Skandinaviaan. Saarikiven (2011, 114) näkemys edustaa perinteistä käsitystä saamen leviämisestä pohjoisen Fennoskandian kautta. Tällaiseen reittiin sopisi myös hänen ehdottamansa myöhäinen kielen tulo eteläsaamen puhuma-alueille: jos saamen puhujien on ensin ehdittävä tuhannen kilometrin matka pohjoiseen ja sen jälkeen melkein samanlainen matka etelään Pohjanlahden länsipuolelle, oletus saamen saapumisesta Keski-Skandinaviaan vasta nuoremmalla rautakaudella on uskottava. Häkkinen (2010b, 60) ehdottaa saamen siirtyneen Keski-Skandinaviaan Merenkurkun yli, mikä tukisi myös saamen kielen varhaisrautakautista läsnäoloa eteläsaamen nykyisten puhuma-alueiden tuntumassa. Muitakin ehdotuksia leviämisreiteiksi on, mutta toistaiseksi laajaa tutkimusta niistä ei ole tehty (kuva 2; ks. myös luku 5.2).

3 Aineistot ja menetelmät

The prehistoric linguistic processes – – raise the question whether some of the reconstructed sociolinguistic events could be correlated with the archaeological record. Of course, the pursuit of such synthesis of Saami ethnolinguistic prehistory is a much more hypothetical undertaking than the linguistic analyses – –, as there is little agreement on methodological questions and theoretical foundations of linguistic-archaeological correlations. (Aikio 2012, 97.)

Yksi väitöskirjani päätavoitteita on vastata Aikion mainitsemaan huoleen arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistämismahdollisuuksista (ks. myös Carpelan 2000, 7). Olen pyrkinyt luomaan malleja, joilla näitä tieteenaloja voisi yhdistää kummankin alan omista lähtökohdista. Tässä luvussa esittelen käyttämäni kieli- ja arkeologiset aineistot sekä kuvaan menetelmiä, joilla olen aineistojani käsitellyt. Tutkimus on luonteeltaan soveltavaa: hyödynnän tutkimukseni aineistoina perustutkimuksessa saatuja tuloksia. Käytännössä aineistoja on väitöskirjani osajulkaisuissa kummankin tieteenalan piiristä kaksi: Olen kerännyt sekä osajulkaisuun 1 että osajulkaisuun 2 erilliset arkeologiset ja sanastolliset materiaalit. Osajulkaisuun 3 lainasana-aineisto on poimittu osajulkaisuun 1 kielimateriaalista. Olen kerännyt kaiken aineistoni manuaalisesti lähteitä läpikäymällä ja tallentanut aineistot Microsoft Access-tietokantoihin.

3.1 Aineistonvalinnan periaatteet

Tutkimukseni yksi keskeisimmistä tavoitteista on hahmotella teoreettisia malleja arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattiseksi yhdistämiseksi. Luomaani arkeologista ja kielitieteellistä aineistoa systemaattisesti yhdistävää teoreettista mallia (ks. luku 4.1) varten on kerättävä aineisto sekä arkeologiasta että kielitieteestä. Aineistot on valittava siten, että niiden voidaan olettaa kertovan samasta menneisyydestä – samasta ajanjaksosta tai elämänalasta samalla maantieteellisellä alueella.

Tarkastellessani ensimmäisessä osajulkaisussa eteläsaamelaisen menneisyyden kantaskandinaavisia yhteyksiä valitsin kieliaineistoksi eteläsaamen luoteisgermaanisen ja kantaskandinaavisen lainasanakerrostuman, joka on varhaisten riimukirjoitusten avulla ajoitettu vanhempaan rautakauteen (n. 200–550 jaa.) (Häkkinen 2010b, 55). Näin arkeologiseksi aineistoksi valikoituivat tuolta ajalta tunnetut muinaisjäänökset eteläsaamelaiselta alueelta (kuva 1). Valitsin osajulkaisuun tosin arkeologisen

aineiston vain Ruotsin puolelta Jämtlannin, Härjedalenin ja Taalainmaan maakunnista, koska oletan eteläsaamen kielen tulleen keskiseen Skandinaviaan Suomesta Merenkurkun yli tai Ahvenanmaan kautta (kuva 2; Piha 2018, 122 alaviite 2; ks. Häkkinen 2010b, 59) ja näin levinneen ensin Ruotsiin. Kaikkein vanhimpien eteläsaamen kieleen yhdistyvien muinaisjäännösten pitäisi siis löytyä Ruotsin puolelta.²⁰

Toisessa osajulkaisussa tarkastelin eteläsaamelaista alkuperäisuskontoa. Kieli- puolella aineistoksi valikoitui eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon liittyvä sanasto ja arkeologian puolella uskontoarkeologinen materiaali niin Ruotsin kuin Norjan puolelta eteläsaamelaista aluetta (kuva 1). Koska sanaston alkuperä on oletettavasti monitahoinen ja -ikäinen, arkeologiseen aineistoon oli kerättävä kaikenikäiset eteläsaamelaisen alueen uskontoon liittyvät muinaisjäännökset. Seuraavissa kahdessa luvussa kuvaan aineistojen luonteita ja keruutapoja.

3.2 Kieliaineisto

Keräämäni kieliaineistot koostuvat sanoista: yhtäältä eteläsaamen luoteisgermaanisista ja kantaskandinaavisista lainasanoista (osajulkaisut 1 ja 3) ja toisaalta eteläsaamen alkuperäisuskonnon piiriin kuuluvasta sanastosta (osajulkaisu 2). Kumpikin kieliaineisto on koottu omaan tietokantaansa. Osajulkaisujen 1 ja 2 liitteissä on lähdetiedot kaikelle kirjallisuudelle, josta olen kerännyt sanoja aineistooni.

Keräsin luoteisgermaaniset ja kantaskandinaaviset lainasanat etymologisesta tutkimuskirjallisuudesta ja sanakirjoista. Koska suurin osa saamen kielten luoteisgermaanisista ja kantaskandinaavisista lainasanoja käsittelevistä tutkimuksista tarkastelee sanoja yleissaamelaisesta tai pohjoissaamen näkökulmasta, selvitin, löytyvätkö sanat myös eteläsaamesta, ja otin tutkimukseeni mukaan vain sellaiset sanat, joille on eteläsaamelainen (tai joissain tapauksissa uumajansaamelainen) vastine. Eteläsaamelaisia sanoja on yhteensä 169, joista 163 sisältyy osajulkaisuun 1, koska lisäksi kuusi sanaa aineistooni vasta ensimmäisen osajulkaisun valmistuttua. Osajulkaisu 3 sisältää 53 kantaskandinaavista lainasanaa, jotka on lainattu eteläsaamen kantamuotoon, eteläkantasaameen, erillään muista saamelaiskielistä. Osan näistä sanoista olen kerännyt Aikion (2009; 2012) ja Bergslandin (1996) tutkimuksista, joissa he pohtivat sanan etymologiaa (myös) eteläsaamelaisesta näkökulmasta. Lisäksi olen lainasana-aineistoa kerätessäni löytänyt sellaisia sanoja, jotka ovat erikseen eteläsaameen lainattuja ja joita ei mainita Aikion tai Bergslandin tutkimuksissa.

20 Tietojeni mukaan asiaa ei ole tutkittu tästä näkökulmasta, joten kyse on oletuksesta. Kielen maahantulon ja leviämisen sekä siihen liittyvien kulttuuri-ilmiöiden selvittämiseksi muinaisjäännösten ikää eri maantieteellisillä alueilla eteläsaamelaisella alueella olisi tutkittava. Myös saamelaisperäisten paikannimien tutkimus Ruotsin itärannikolta Norjan länsirannikolle valottanee kielen ja maahantulon aikaa ja paikkaa.

Mytologia vain SaaS			
Tunniste	<input type="text" value="41"/>	Word forms	<input type="text" value="S björn, N björn 'bear'"/>
Saami word	<input type="text" value="beere / bierne"/>	Observations	<input type="text" value="The word seems to be common Saami so it should be checked if the etymology goes further back than ON. PS *ie is more"/>
Language	<input type="text" value="SaaS"/>	References	<input type="text" value="Álgu s.v. bierne; Bjorvand & Lindeman 2007 s.v. björn (96); Frog 2017, 50. Lagercrantz 1939, 659; Lehtiranta 1989 s.v."/>
Meaning	<input type="text" value="'bear'"/>	PS form 2	<input type="text"/>
Other languages	<input type="text" value="SaaS, SaaP, SaaL, SaaN, SaaSk, SaaK."/>	Original 2	<input type="text" value="PScand *bernu"/>
Word in other languages	<input type="text" value="SaaP pier'tna; SaaL biernna 'bear'; SaaN (in Sweden) bierdna 'bear'; SaaSk peä'rnn 'bear cub'; SaaK piern."/>	Word forms 2	<input type="text" value="ON björn"/>
PS form	<input type="text" value="*pierne / ?*pærne"/>	Semantic domain	<input type="text" value="Animal"/>
Original protolanguage	<input type="text" value="ON björn"/>		

Kuva 3. Esimerkki sanatietokannan lomakkeeseen kerätyistä tiedoista.

Alkuperäisuskontoon liittyvää sanastoa (osajulkaisu 2) olen kerännyt kahdesta vanhasta kristillisten lähetyssaarnaajien kirjoittamasta historiallisesta lähteestä (Skanke 1945 [1728–1731]; Randulf 1903 [1723]), jotka käsittelevät eteläsaamelaista mytologiaa. Lisäksi olen käyttänyt eteläsaamelaista alkuperäisuskontoa käsittelevää uskontotieteellistä kirjallisuutta (Mebius 2003), ja etymologiat aineistoni sanoille olen kerännyt lukuisista etymologisista tutkimuksista. Näissä tutkimuksissa on lisäksi mainittu joitain sellaisia uskonnollisia sanoja, joita ei ole löytynyt muista käyttämistäni lähteistä. Olen sisällyttänyt nekin aineistooni.

Kaikille aineistoni sanoille ei ole olemassa etymologiaa. Osatutkimusten 1 ja 3 aineiston sanat on kaikki etymologioitu, mutta uskonnollisen sanaston aineistoon on jäänyt etymologisia aukkoja. Itse olen etymologioinut väitöstutkimukseni yhteydessä vain kaksi sanaa: *faastoe* 'paasto' (osajulkaisu 1) ja *Saar-* sanassa *Saaraahka* 'luojanainen' (osajulkaisu 3).²¹

Sana-aineistot on tallennettu Access-tietokantaan²², jossa hakusanana toimii eteläsaamenkielinen sana. Kummassakin tietokannassa on eteläsaamenkielisen sanan merkitys englanniksi; muut saamelaiskielet, joissa sana esiintyy, sekä sanamuoto muissa saamelaiskielissä; sanan kantasaamelainen rekonstruktio, jos se on peräisin

- 21 Lisäksi olen toisaalla ehdottanut uusia etymologioita muutamalle sanalle: *bierne* 'karhu', *jeahna* 'jättiläinen', *Raedien* 'taivaan jumala', *sealoe* 'sielu', *sjele* '(metallinen) uhriesine'. Viime mainitut julkaistaan artikkelissa (Piha tulossa), joka jää väitöskirjani ulkopuolelle.
- 22 Toistaiseksi tietokannat eivät ole avoimesti saatavissa, mutta osajulkaisujen liitteissä on luetteloitu kaikki käsittelemäni sanat etymologioineen.

kielentasosta, joka on kantasaamelainen tai sitä varhaisempi, sekä sanan kantasaameen rekonstruoitu merkitys, kun sellainen on saatavilla. Lisäksi molemmissa tietokannoissa on kenttä sanaan liittyville huomioille, joko omilleni tai sanan etymologiaa tutkineille, ja viittaukset tutkimuksiin, joista etymologian olen kerännyt. (Kuva 3.)

Olen kerännyt tietokantaan myös muita tietoja, jotka poikkeavat hiukan toisistaan luoteisgermaanisten ja kantaskandinaavisten lainojen sekä alkuperäisuskontoon liittyvien sanojen tietokannoissa. Luoteisgermaanisten ja kantaskandinaavisten lainojen yhteydessä olen kerännyt sanan lähtökielen rekonstruktion, sen merkityksen ja esimerkkejä lähtökielen sanasta kehittyneistä myöhemmistä skandinaavisista sanoista. Olen antanut kullekin lainasanalle aihepiirin ja toissijaisen aihepiirin, johon sanan voi luokitella, sekä merkinnyt erikseen ne sanat, jotka on lainattu eteläsaamen kantaanmuotoon sen erilliskehityksen aikana. Alkuperäisuskontoon liittyvän sanaston tietokantaan puolestaan oli tarkoituksenmukaista kerätä tieto sanan alkuperästä, koska se saattaa olla missä tahansa eteläsaamen sanastokerrostumassa. Tietokannasta löytyy myös sanan lähtökielen muoto sekä lähtökielestä myöhemmin kehittyneiden sanojen muotoja. Joidenkin sanojen alkuperästä ei ole yksimielisyyttä tutkijoiden keskuudessa, joten olen merkinnyt tietokantaan myös mahdolliset vaihtoehtoiset etymologiat. (Kuva 3.)

3.3 Arkeologinen aineisto

Arkeologinen aineisto käsittää Norjan ja Ruotsin alueilla sijaitsevan eteläsaamelaisen alueen tutkitut muinaisjäännökset, jotka arkeologit ovat määrittäneet (etelä)saamelaisen menneisyyden osaksi.²³ Siitä, mikä on saamelaiseen menneisyyteen kuuluva muinaisjäännos eteläsaamelaisella alueella, arkeologeilla ei ole täyttä yksimielisyyttä. Tämä koskee erityisesti varhaisia muinaisjäännöksiä, kuten erämaahautoja ja erityisesti raudanvalmistuspaikkoja. Olen valinnut aineistoni muinaisjäännökset siltä ajalta, jolloin saamen kieltä on todennäköisesti puhuttu tutkimusalueella, eli noin vuodesta 200 jaa. eteenpäin (ks. luku 2.2.3). Toinen peruste on ollut, että muinaisjäännökset eivät muistuta samanaikaisia skandinaavistyyppisiä asuinpaikkoja, hautoja ja muita muinaisjäännöksiä, joita alueelta tunnetaan jonkin verran. Koska raudanvalmistuspaikoilta ei ole löytynyt rakenteita tai esineistöä, jonka voisi selkeästi sijoittaa skandinaaviseen tai saamelaiseen yhteyteen, niiden etnisestä kuuluvuudesta on kiistelty. Sama koskee osittain myös erämaahautoja, joiden esineistö ja rakenteet eivät selkeästi viittaa kumpaankaan kulttuuripiiriin. (Ks. etnisyydestä arkeologiassa

23 Länsipohjaa, jossa nykyisin puhutaan eteläsaamea, ei ole perinteisesti pidetty eteläsaamelaisena alueena, eikä tuon alueen muinaisjäännöksiä siksi ole otettu mukaan tähän tutkimukseen. Tulevaisuudessa myös Ruotsin itärannikon alueita Tukholmasta pohjoiseen pitäisi tarkastella saamelaisarkeologisesta näkökulmasta eteläsaamenkielisen väestön maahantulon ja eteläsaamelaisen alueen esihistoriallisen laajuuden selvittämiseksi.

Arkeologia	
Tunniste	34
Register number	RAÄ 474
Country	Sweden
County	Jämtland
Municipality	Strömsund, Frostvicken sn
Sight	Gransjö, Ohredahke sameby
Remain type	urgrav
Artefacts	human bones (woman), bark, axe and knife of iron, 10 small iron fragments from 1-2 artefacts, brass chain, decorated brass plate.
Observations	The decoration on brass plate has been interpreted to be a house (Hedlund 2011, 3). Osteological analysis is done on the sceleton in year 2010 (Hedlund 2011). Near to the grave there is an animal offering (Hedlund 2011, 22).
References	Hedlund 2011; Schanche 2000, 409; Sundström 1988.
Category	graves
Dating	1500-1600s

Kuva 4. Esimerkki arkeologiseen tietokantaan kerätyistä tiedoista.

luku 1.2 ja esim. Curta 2014; Johansen Kleppe 1977; Hansen & Olsen 2006, 29–44; Gjerde 2016, 29–33.)

Osajulkaisun 1 aineisto käsittää vuosien 300 eaa. ja 550 jaa. väliin jäävän jakson muinaisjäännökset. Tuon ajan muinaisjäännöstyyppisiä aineistossani ovat erämaahaudat, raudanvalmistuspaikat ja asuinpaikat. Tiedot aineistoni muinaisjäännöksistä olen kerännyt tutkimuskirjallisuudesta ja Jämtlannin lääninmuseossa säilytettävistä kenttätöraporteista. Joitain raportteja olen pyytänyt myös Riksantikvarieämbetetistä Tukholmasta. Tästä aineistosta etsin ilmiöitä, jotka viittaisivat yhteyksiin kieleltään ja kulttuuriltaan skandinaavisperäisen väestön kanssa.

Osajulkaisun 2 aineisto on niin ikään kerätty tutkimuskirjallisuudesta. Osaa alueen uskontoarkeologisesta materiaalista on käsitelty etnologisessa tutkimuksessa (esim. Manker 1957; 1961). Muinaisjäännöstyyppit ovat erämaahaudat, kivikkohaudat

(*lihpiegaelmie*), *tseegkuve*-uhripaikat, ympyränmuotoiset uhripaikat²⁴, metalliesineitä sisältävät uhripaikat, karhunhaudat (*bissiengaelmieh*) ja noitarumpujen (*gievrieh*) löytöpaikat sekä etnologisissa kuvauksissa esiintyvät *sjielegierkie*-uhripaikat, joita ei ole tutkittu arkeologisesti. (Lyhyet esittelyt osajulkaisun 2 muinaisjäännytyyppistä ks. Piha 2020a ja lisätietoja lähteistä siellä.) Tarkastelin aineistosta muinaisjäännysten ajoituksia ja uskonnollisia ilmiöitä, joita jäännyksistä on nähtävissä ja tulkittavissa. Muinaisjäännykset ajoittuvat aikavälille 300 eaa.–1700/1800 jaa.

Myös arkeologinen aineisto on koottu tietokantaan. Jokaisesta aineiston muinaisjäännyksestä on mahdollisuuksien mukaan kerätty seuraavat tiedot: rekisterinumero, joka viittaa muinaisjäännyksen numeroon Norjan (Askeladden) tai Ruotsin (Fornsök) muinaisjäännykserekisterissä, maa, maakunta, kunta ja muinaisjäännyksen kohteen nimi, muinaisjäännystyyppi, muinaisjäännyksen rakenne, rakenteiden määrä yhdessä kohteessa, kohteesta löydetty esineistö ja osteologinen materiaali, kohteen ajoitus, muita kommentteja sekä lähdetiedot. (Kuva 4.) Kaikki lähteet, joista olen kerännyt arkeologista aineistoa, on mainittu osajulkaisujen 1 ja 2 liitteissä.

3.4 Menetelmät

Ensimmäisessä ja toisessa osajulkaisussa käytän *Wörter und Sachen* -menetelmän periaatteita: tutkin sanoja ja yhdistelen niitä kielenulkoisen maailman käsitteisiin. Menetelmää on Suomessa ensimmäisenä käyttänyt August Ahlqvist (1870), joka tarkastelee Suomen historiaa vanhojen kulttuurisanojen näkökulmasta ja tuon ajan historialliseen tutkimukseen suhteuttaen. Myöhemmin menetelmää on Suomessa käyttänyt mm. Unto Salo (ks. luku 2.1.3).

Koska tutkimuksessani on kyse esihistoriallisista ajoista, tarkastelen nykysanojen avulla tehtyjä eteläsaamen kantakielivaiheiden sanojen äänteellisiä ja semanttisia rekonstruktioita. Menetelmällä tehdään päätelmiä kantakielivaiheiden puhujien kulttuurista sen perusteella, millaisille ilmiöille kielessä on sanoja. Lyle Campbell (1998, 340–350, 368) kutsuu tällaista menetelmää kulttuuriseksi inventaarioksi (engl. *cultural inventory*). Uralistiikassa kulttuurisanojen inventaariota on tehnyt esimerkiksi Kaisa Häkkinen (1999; 2001), ja Pekka Sammallahti (1998, 118–130) on listannut saamelaiskielten eri sanastokerrostumien sanoja niin, että niistä on helposti nähtävissä kunkin sanastokerrostuman kulttuuri-innovaatiot.

24 Ympyränmuotoiset uhripaikat ovat mukana tarkastelussa uskonnollisena muinaisjäännyksenä, vaikka kyseisiä muinaisjäännyksiä tutkinut Spangen (2016) on todennut, etteivät läheskään kaikki ympyränmuotoisista rakenteista ole uhripaikkoja. Aineistosani mukana olevat ympyränmuotoiset rakenteet eivät Spangenin (2016, 137) mukaan todennäköisesti ole uhripaikkoja. Koska näitä kohteita ei ole Spangenin tutkimuksessa tai sen jälkeen tarkemmin tutkittu, olen ottanut ne mukaan uskontoarkeologiseen aineistooni.

Omassa tutkimuksessani etsin kantakieleen rekonstruoiduille sanoille (*Wörter*) vastineita tarkoitteista (*Sachen*), jotka viittaavat kielenulkoiseen maailmaan ja jotka ovat nähtävissä arkeologisessa aineistossa. Tutkimuksessani olen pyrkinyt yhdistämään sanoja ja arkeologista aineistoa systemaattisesti, mitä ei aikaisemmin ole uralistiikan piirissä tehty (ks. luku 2.1). *Wörter und Sachen* -menetelmän tueksi olen luonut arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattista korrelointia varten teoreettisen mallin (luku 4.1).

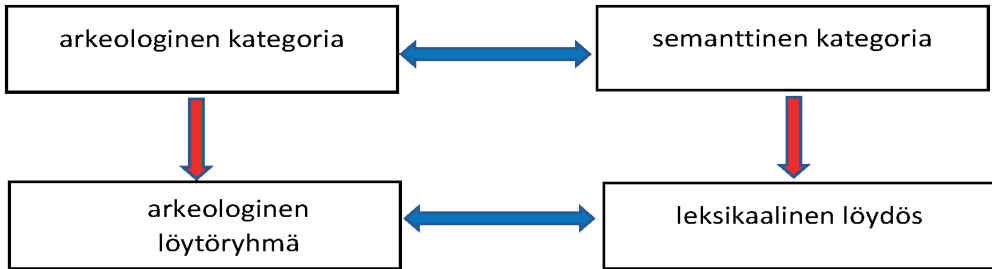
Kolmannen osajulkaisun tekemiseen käytin vertailevan kielentutkimuksen menetelmiä. Olen tarkastellut eteläsaamen luoteisgermaanisista ja kantaskandinaavisista lainasanoja vertailemalla niiden äännevastaavuuksia muiden saamen kielten samoihin sanoihin ja erottanut sellaiset sanat, joissa äänteet eivät vastaa muiden saamelaiskielten sanojen äänteitä säännöllisesti. Tällaiset sanat olen tulkinut rinnakkaislainoiksi eteläsaamessa verrattuna muihin saamen kielisiin. Osajulkaisu 3 on yhteisjulkaisu Jaakko Häkkisen kanssa. Hän hahmottelee artikkelissa absoluuttista kronologiaa eteläkantasaamen murteutumiselle yhteisestä kantasaamesta sovittamalla eteläsaamen luoteisgermaanisissa ja kantaskandinaavisissa lainasanoissa olevia äännekorvauksia germaanisista kielistä tehtyyn absoluuttiseen kronologiaan. Tämyntyyppistä menetelmää on käyttänyt Kallio (2006; 2007; 2009; ks. luku 2.1.1).

4 Tutkimuksen tulokset

Tässä luvussa vastaan johdannossa esittämiini tutkimuskysymyksiin kuvaamalla osajulkaisuja, joista väitöskirja koostuu. Luvussa 4.1 vastaan tutkimuskysymykseen 2: millaisia teoreettisia malleja olen tuottanut yhdistelemällä arkeologiaa ja kielitiedettä? Pyrin tiiviiseen ja lyhyeen kuvaukseen teoreettisten mallien osalta, sillä olen osajulkaisuissa 1 ja 2 käsitellyt syvällisesti mallien toimintaperiaatteita. Luvussa 4.2 tiivistän osajulkaisujen keskeisimmät tulokset ja vastaan tutkimuskysymykseen 1: millaista uutta tietoa eteläsaamen kantamuotoja puhuneesta väestöstä tuottaa arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistäminen? Samalla sivuan myös sitä, miten luomiani teoreettisia malleja on käytetty eteläsaamelaisen menneisyyden tutkimiseen. Luvussa 4.2.3, jossa tiivistän osajulkaisun 3 tulokset, pohdin myös tutkimuskysymystä 4: mitä voi jäädä tutkimatta, kun menneisyyttä tarkastellaan vain yhden tieteenalan näkökulmasta? Luku 4.3 vastaa tutkimuskysymykseen 3: millaisia ongelmia on kahden teoreettisesti ja menetelmällisesti erilaisen tieteenalan yhdistämisessä? Lähestyn asiaa esittelemällä aiemmissa tutkimuksissa (erityisesti Saarikiven ja Lavennon artikkelissa vuonna 2012) todettuja monitieteisen tutkimuksen ongelmia ja pohtimalla niihin tekemiäni ratkaisuja. Tuon esiin myös muita tutkimukseni kuluessa nousseita kielitieteen ja arkeologian yhdistämiseen liittyviä ongelmia.

4.1 Tutkimuksessa kehitetyt teoreettiset mallit

Luomani teoreettinen malli mahdollistaa sanasto- ja arkeologisen aineiston systemaattisen korreloinnin sekä yhdessä aikatasossa (osajulkaisu 1) että pitkällä aikavälillä (osajulkaisu 2). Osajulkaisussa 1 kehittelemässäni teoreettisessa mallissa (kuva 5) sekä sanasto- että arkeologinen aineisto luokitellaan kategorioihin – sanat semanttisiin kategorioihin ja muinaisjännökset arkeologisiin kategorioihin. Sanaston puolella esimerkiksi sana *vuohi* luokittuu semanttiseen kotieläinten kategoriaan ja sana *puukko* työvälineisiin; arkeologian puolella vuohta edustavat vuohen luut kuuluvat arkeologiseen kategoriaan ”kotieläinten luut” ja veitsi tai sen osa(t) kategoriaan ”työvälineet”. Luokittelu erilaisiin kategorioihin on tutkijan tulkinta aineistosta eikä siksi välttämättä edusta kielen ja kulttuurien käyttäjien aikalaista näkemystä. Niinpä aineistoa on mahdollista myös luokitella eri tavoin. Tavoitteena on kuitenkin pyrkiä lähelle aikalaisnäkemystä.

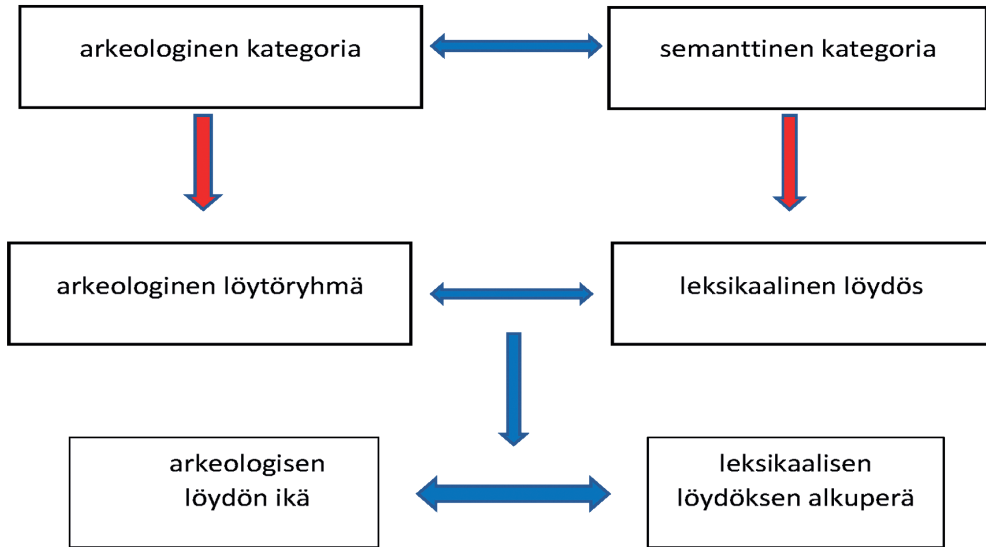
Kuva 5. Osajulkaisun 1 teoreettinen malli.

Luokittelun jälkeen aineistoja voi siis vertailla kahdessa tasossa: abstraktissa kategorisessa tasossa (kuvan 5 ylin rivi) ja konkreettisessa arkeologisten löytöjen ja sanojen tasossa (kuvan 5 alin rivi). Molempia tasoja tarkastelemalla saadaan kokonaiskuva siitä, millaisia elämänaloja aineistot kuvaavat ja mitkä elämänalat ovat nähtävissä molemmissa aineistoissa ja mitkä vain toisessa. Aineistojen yhdistäminen voi täyttää aukkoja, joita molemmilla tieteenaloilla on: kielestä häviää sanoja ja arkeologinen aineisto paljastaa vain osan menneisyyden ihmisen aineellisesta kulttuurista. Parhaimmissa tapauksissa arkeologia voi todistaa kulttuuriin kuuluneen jokin käsite, johon viittaavaa sanaa ei samanaikaisista sanastokerrostumista löydy. Myös kielitiede voi täyttää arkeologisessa aineistossa olevan aukon: jos kielessä on ollut sana asialle, jota arkeologisessa aineistossa ei näy, on melko varmaa, että tuon ajan puhujat ovat tunteneet paitsi sanan myös käsitteen.

Tutkittaessa kontakteja voi mallin avulla tarkastella sitä, mitkä aineiston sanat ja arkeologiset jäännökset korreloivat keskenään. Kun korrelaatio löytyy, voidaan tarkastelua jatkaa selvittämällä sanan alkuperä ja se, millä suunnalla arkeologiselle löydölle on vastineita. Osajulkaisun 1 yhteydessä selvittelin sitä, ovatko kantaskandinaavisten sanojen kanssa korreloivat arkeologiset löydöt peräisin tuon ajan skandinaavisen kulttuurin piiristä. Monien arkeologisten objektien alkuperää ei kuitenkaan tässä tutkimuksessa ollut mahdollista selvittää, ja joillekin objekteille ei ollut vastineita skandinaavisessa kulttuurissa. Toisaalta joillekin esineille, kuten koruille, jotka näyttävät tulleen skandinaavisen kulttuurin piiristä, ei ole eteläsaamassa skandinaavista alkuperää olevaa sanaa.

Korreloimaton aineisto puolestaan tuo lisätietoja siitä, mille elämänaloille kontaktit eivät yltäneet. Yleisemmin korreloimaton aines paljastaa myös arkeologian ja sanastontutkimuksen erilaiset luonteet: arkeologinen tutkimus ei voi tuottaa aineistoa abstrakteista asioista tai ilmiöistä, jotka eivät säily maaperässä mutta joihin on mahdollista päästä käsiksi sanastoa tarkastelemalla.

Toista osajulkaisua varten teoreettista mallia oli kehiteltävä. Aineistoina on vain yksi semanttinen ja arkeologinen pääkategoria (uskonto). Sanasto käsittää monen

Kuva 6. Osajulkaisun 2 teoreettinen malli.

ikäistä tähän pääkategoriaan sisältyvää ainesta. Samoin arkeologinen aineisto on kerättävä pitemmältä aikaväliltä kuin osajulkaisussa 1. Sanojen ja arkeologisten löytöjen korrelaation lisäksi on vertailtava sanojen iän sekä alkuperän ja arkeologisten ajoitusten korrelaatioita (kuva 6). Jos arkeologisen löytöryhmän ja leksikaalisen löydöksen välillä on korrelaatio (kuvan 6 keskimäinen rivi), on vielä tarkistettava, että arkeologisen löydön ikä ja leksikaalisen löydöksen alkuperä korreloivat (kuvan 6 alin rivi). Jos arkeologisen löydöksen käyttöaika ajoittuu vaikkapa useita vuosisatoja vanhemmaksi kuin sen kanssa korreloivan leksikaalisen löydöksen alkuperä, eivät arkeologinen ja kielellinen materiaali korreloi keskenään.

Arkeologisen ja kielellisen aineiston systemaattisen korreloinnin mallilla on tietyn ehdoin mahdollista ajoittaa myös sanojen semanttisia muutoksia ja yhdyssanojen syntyä. Kielitieteellisin keinoin esimerkiksi vanhojen yhdyssanojen syntyä tai perussanoissa tapahtuneita semanttisia muutoksia on lähes mahdoton ajoittaa tarkemmin kuin siihen pisteeseen, jolloin perussana tai yhdyssanan nuorin osa on tullut kieleen. Jos tietystä kielestä saadun lainasanan merkitys poikkeaa lähtökielen merkityksestä, herää kysymys, milloin sanassa on tapahtunut merkityksenmuutos. Jos puolestaan arkeologisessa aineistossa on ilmiö, johon sana viittaa, on mahdollista ajoittaa ilmiöön viittaavan sanan merkityksenmuutos arkeologisen ilmiön kanssa samanaikaiseksi. Osajulkaisussa 2 käytin tätä menetelmää ajoittaakseni yhdyssanojen syntyä ja perussanoissa tapahtuneita semanttisia muutoksia profaanista merkityksestä uskonnolliseen merkitykseen (ks. luku 4.2.2).

Havainnollistava, hypoteettisella aineistolla esitetty esimerkki teoreettisen mallin käytöstä on osajulkaisussa 1. Osajulkaisut 1 ja 2 ovat molemmat laajoja esimerkkejä luomieni teoreettisten mallien käytöstä ja toimivuudesta.

4.2 Osajulkaisujen keskeisimmät tulokset

Osajulkaisujen keskeisimmät tulokset liittyvät yhtäältä tutkimuksessa kehitettyjen teoreettisten mallien toimivuuteen, kun niitä sovelletaan käytännön aineistoon. Toisaalta tutkimuksen merkittävä tavoite on tuoda uusia näkökulmia eteläsaamelaiseen menneisyyteen. Seuraavissa alaluvuissa esittelen kaikkien osajulkaisujen keskeisimmät tulokset.

4.2.1 Osajulkaisu 1: Eteläsaamen kantaskandinaavisten lainasanojen yhdistäminen Taalainmaan, Härjedalenin ja Jämtlannin arkeologiseen aineistoon

Artikkelissa ”Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden”²⁵ tarkastelen eteläsaamenkielisen väestön varhaisia rautakautisia vaiheita eteläsaamen puhuma-alueilla Ruotsissa. Keskityn erityisesti saamen- ja skandinaavinkielisten väestöjen kontakteihin. Kantaskandinaavisen kielimuodon ajoittaminen vuoden 200 jaa. paikkeille on riimukirjoitusten avulla mahdollista. Niinpä kantaskandinaavi ja myös sitä varhaisemmat luoteisgermaanin kielentasot tarjoavat absoluuttisen ajoituksen myös saamen kantamuodoille, jotka ovat lainanneet runsaasti sanastoa luoteisgermaanista ja kantaskandinaavista.²⁶ Keski-Skandinavian saamelaisperäinen paikannimistö, jonka elementtejä on lainattu kantaskandinaavista, kiinnittää saamen kielen tulon nykyisille eteläsaamen puhuma-alueille nuorempaan roomalaiseen rautakautteen ja kansainvaellusaikaan (200–600 jaa.). Niinpä on pidettävä selvänä, että saamenkielisen väestön toiminta on tuona aikana jättänyt alueelle merkkejä, jotka ovat nähtävissä myös arkeologisessa aineistossa.

25 Artikkelin otsikossa viitataan Jämtlannin ja Taalainmaan (Dalarna) lääneihin. Jämtlannin lääniin kuuluvat sekä Jämtlannin että Härjedalenin maakunnat. Jo kyseisen artikkelin tultua julki sain tietää, että ruotsalaisessa arkeologiassa käytetään aina maakuntia eikä läänejä. Kiitän Inger Zachrissonia tästä huomiosta.

26 Osajulkaisussa 1 ja tässä tiivistelmässä käytän termiä kantaskandinaavi käsittämään sekä luoteisgermaanisen että kantaskandinaavisen kielentason. Osajulkaisussa 3 puhumme germaanisista kielentasoista, jotka niin ikään viittaavat yleisesti sekä luoteisgermaaniseen että kantaskandinaaviseen kielentasaan. Termien epäjohton mukainen käyttö johtuu siitä, että tarkensimme monia alun perin kantaskandinaaviseksi tai yleisesti luoteisgermaaniseksi määritettyjä sanoja luoteisgermaanin eri kielentasoista lainatuiksi vasta osajulkaisun 3 tekemisen aikaan, jolloin osajulkaisu 1 oli jo valmis.

Osajulkaisussa tarkastelen, millaisia merkkejä saamelais-skandinaaviset kontaktit ovat jättäneet arkeologiseen aineistoon ja miten ne näkyvät eteläsaamen lainasanamateriaalissa. Otan myös osaa vuosikymmeniä jatkuneeseen arkeologiseen keskusteluun siitä, keitä on haudattu keskisen Skandinavian erämaahautoihin (ruots. *fångstmarksgravar*; engl. *hunting ground graves*), ja tuon keskusteluun uuden näkökulman. Esittelen kehittelemäni teoreettisen mallin, testaan sitä eteläsaamelaiseen menneisyyteen liittyvällä aineistolla ja arvioin mallin hyötyjä ja haittoja. Osajulkaisun tärkeimmät tulokset liittyvät mallin toimivuuteen arkeologisen ja kielitieteellisen tiedon yhdistäjänä sekä eteläsaamelaista menneisyyttä koskeviin seikkoihin, jotka mallia soveltamalla on mahdollista päätellä. Mallin avulla korreloitu arkeologinen ja sanastollinen aineisto paljastavat menneisyydestä sellaisia asioita, joista ei saada tietoa tai varmuutta yhden tieteenalan menetelmillä.

Malli vahvistaa käsitystä varhaisen rautakauden saamen puhujista kotieläintalouden harjoittajina. Aiheesta on arkeologian piirissä väitely (esim. Fossum 2006, 140–144; Stedingk & Baudou 2006), ja kielitieteessä on ehdotettu, että saamenkielinen väestö tiesi kotieläinten hoidosta skandinaavisten kontaktiensa kautta mutta ei harjoittanut sitä itse (Aikio 2012, 80; Saarikivi & Lavento 2012, 181–182). Eteläsaamen kotieläimiin viittaava kantaskandinaavinen lainasanasto on niin runsasta, että se viittaa kotieläintalouden harjoittamiseen. Tätä vahvistaa korrelaatio arkeologisen aineiston kotieläinten luiden kanssa. Sana-aineiston valossa on selvää, että skandinaavisella väestöllä oli merkittävä vaikutus saamenkielisen väestön rautakautisen kotieläintalouden kehitymisessä.

Kotieläintaloutta varhaisen rautakauden eteläsaamen puhujien elinkeinona tukee myös kantaskandinaavista lainattu poroihin viittaava sanasto. Yhdenkään kantaskandinaavista lainatun poroihin liittyvän sanan merkitys ei lähtökielessä viittaa poroihin vaan karjanhoitoon. Esitän artikkelissa, että sanat ovat lainautuneet eteläkantasameen alkuperäisessä merkityksessään ja että kun saamenkielinen väestö siirtyi kotieläintaloudesta poropaimentolaisuuteen, sanoissa tapahtui semanttinen muutos kotieläimistä poroihin. Samanlainen semanttinen muutos on tapahtunut myös vanhemmista indoeurooppalaisista lainasanakerrosumista saaduissa sanoissa, jotka nykyään saamessa viittaavat poroon (esim. Koivulehto 2007, 382–386).²⁷ Poropaimentolaisuus elinkeinona alkoi vähitellen kehittyä nuoremman rautakauden aikana (esim. Aronsson 1991, 102; Hansen & Olsen 2006, 99–100; Bergman ym. 2013, 35), minkä jälkeiseen aikaan myös semanttisen muutoksen voinee ajoittaa.²⁸ Jos tämä pitää paikkansa, varhaisrautakautista poroihin tai peuroihin viittaavaa

27 Kiitän Petri Kalliota tästä huomiosta.

28 Osajulkaisussa 2 tutkin tarkemmin arkeologisen aineiston mahdollisuuksia osoittaa sanoissa tapahtuneiden semanttisten muutosten ajoituksia (luku 4.2.2). Kantaskandinaavista lainattu sanasto, joka nykyeteläsaamessa liittyy poroihin, on myös yksi semanttisista muutoksista, joiden ajoituksen voi osoittaa arkeologisen tutkimuksen avulla.

arkeologista aineistoa ei voi korreloida kantaskandinaavista lainatun porosanaston kanssa. Suurin osa porosanastosta tosin on muutenkin sellaista, ettei sitä voi yhdistää arkeologiseen materiaaliin.

Tutkimusalueella on varhaisella rautakaudella tuotettu rautaa, mistä aineistosani on runsas arkeologinen edustus. Kantaskandinaavisesta kielimuodosta puuttuu kuitenkin raudantuotantoon viittaava sanasto. Osaltaan tätä selittänee se, että saamenkielinen väestö on tuntenut raudanvalmistuksen jo paljon ennen kantaskandinaavisia kontakteja, joten eteläsaamessa lienee ollut raudanvalmistukseen viittaava sanasto valmiina. Asian voisi varmistaa tarkastelemalla eteläsaamen raudanvalmistusta koskevaa sanastoa ja sen alkuperää. Joka tapauksessa saamenkielinen väestö on Keski-Skandinaviassa puhuma-alueillaan varmasti ollut aktiivisesti mukana raudantuotantoon liittyvässä kauppaverkostossa. Yhdyn osajulkaisussa Fossumin (2006, 143) esitykseen siitä, että saamenkielisen väestön kotieläintalouden synty saattaa olla yhteydessä raudantuotantoon: kotieläinten hoito elinkeinona on mahdollistanut intensiivisen raudantuotannon toisin kuin vuotuiskierto perustuva pyynti ja keräily. Merkittävää on myös huomata, etteivät kaikki saamenkieliset välttämättä ja todennäköisesti olleet osallisina raudantuotannossa vaan jatkoivat perinteistä elinkeinoaan. Poropaimentolaisuuden kasvu merkittäväksi elinkeinoksi saattaa liittyä raudantuotannon ja rautakaupan intensiteetin vähenemiseen, jolloin kotieläintaloutta tuottoisampi elinkeino oli poropaimentolaisuus.

Osajulkaisun 1 sana-aineistossani ovat mukana kantaskandinaaviset lainasanat *ståapoe* 'talo; mökki' ja *buvrie* 'varasto'. Totean tutkimuksessani, että arkeologisessa aineistossani ei ole näiden sanojen kanssa korreloivia löytöryhmiä. Niin ikään mainitsen, että tutkimusalueelta tunnetaan kuitenkin skandinaavistyyppisten talojen jäänteitä ja että jotkut saamen puhujat ovat hyvin voineet asettua taloihin asumaan karjanhoidon ja raudanvalmistuksen mahdollistamiseksi. On syytä pohtia, miksi tutkimusalueen skandinaavistyyppisten talojen jäännöksiä ja eteläsaamen sanaa *ståapoe* ei voisi korreloida. Vaikka saamen puhujat eivät välttämättä ole asuttaneet kyseisiä taloja – tosin ei sekään mahdotonta ole – he ovat varmaankin viitanneet näihin taloihin sanalla *ståapoe*. Nämä tutkimusalueen skandinaavisperäisiksi luetut muinaisjäännökset olisi voinut ottaa mukaan tutkimusaineistoon. Asuivatpa saamen puhujat taloissa tai eivät, ne ovat osa heidän menneisyyttään. Jätin nämä jäännökset osajulkaisun 1 arkeologisen materiaalin ulkopuolelle siksi, ettei niitä ole tavattu pitää osana eteläsaamelaisten menneisyyttä. Niiden kuulumista skandinaavisperäiselle väestölle ei liene kovin moni arkeologi edes kyseenalaistanut.

Pohdin osajulkaisussa myös muinaiseurooppalaisen kielen asemaa varhaisrautakautisessa Keski-Skandinaviassa. Vanhimmat arkeologisen aineistoni erämaahaudoista ovat liian vanhoja saamenkielisen väestön tekemiksi, mutta ne poikkeavat myös skandinaavisista hautaustaditioista. Artikkelissa totean, että kyseessä on muinaiseurooppalaista kieltä puhuneen väestön hautaustapa, joka siirtyi saamenkielisten käyttöön intensiivisten kontaktien myötä sen jälkeen, kun saamenkielinen

väestö tuli alueelle. Tämä on mahdollisesti tapahtunut vuoden 200 jaa. paikkeilla, jolloin Keski-Skandinavian erämaiden hautaustraditioissa on nähtävissä muutos. Myös kielitilanne tukee tätä oletusta: Keski-Skandinaviasta on jo vuosikymmeniä tunnettu kantaskandinaavista lainattua saamelaisperäistä paikannimistöä. Uusimman, osajulkaisun 1 jälkeen tehdyn tutkimuksen valossa näyttää siltä, että eteläsaamen edeltäjä eteläkantasaame on murteutunut kantasaamesta hyvin varhaisessa vaiheessa jo 200-luvulla jaa. ja päätynyt näihin aikoihin Keski-Skandinaviaan (ks. luku 4.2.3).

Osajulkaisua 1 varten kehitetty teoreettinen malli osoittaa parhaiten kieli- ja kulttuurikontaktien ydinalueet. Ne arkeologiset löytöryhmät, leksikaaliset löydökset sekä semanttiset ja arkeologiset kategoriat, jotka korreloivat parhaiten, kertovat niistä elämänalueista, jotka ovat olleet erityisen merkityksellisiä kielten ja kulttuurien välisissä kontakteissa. Tällainen tutkimuksessani on esimerkiksi kotieläinsanasto. Heikommin korreloivat ne elämän osa-alueet, jotka kuuluvat kontaktien periferiaan. Ne osa-alueet, joissa ei näy korrelaatiota, eivät välttämättä kuuluneet kieli- ja kulttuurikontaktien piiriin lainkaan. Toisaalta esimerkiksi saamelaisiin liittyvässä arkeologisessa aineistossa esiintyvät skandinaavisperäiset korut osoittavat kontakteja skandinaavien suuntaan, mutta kantaskandinaavisesta kielimuodosta ei nykytietojen mukaan ole lainautunut aiheeseen liittyviä sanoja eteläsaameen. Kaikki kulttuuri-kontaktit eivät siis vaadi eksplisiittistä sanojen lainautumista.

On selvää, että arkeologiseen ja sanastoaineistoon sovellettava teoreettinen malli voi osoittaa vain materiaaliseen kulttuuriin liittyviä ilmiöitä. Toisaalta arkeologit saavat sanastohistoriasta paljon tietoa myös tutkimuksen kohteena olevaan aikaan, paikkaan ja materiaaliseen kulttuuriin liittyvästä henkisestä puolesta, sillä eteläsaamen kantaskandinaavisessa aineistossa on runsaasti abstrakteihin ilmiöihin viittaavaa sanastoa. Jotkin sanat voivat myös vahvistaa arkeologisesta aineistosta tehtyjä tulintoja henkisestä kulttuurista. Kielitieteilijät puolestaan pääsevät arkeologian avulla tutustumaan kulttuurin siihen materiaaliseen puoleen, joka ei syystä tai toisesta näy sanastomateriaalissa, esimerkiksi varhaisrautakautiseen raudanvalmistukseen.

4.2.2 Osajulkaisu 2: Arkeologisia ja sanastohistoriallisia näkökulmia eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon

Osajulkaisusta 2 kirjoittamassani artikkelissa ”Archaeological and lexical perspectives on indigenous South Saami religion”²⁹ tutkin eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon liittyvien sanojen alkuperää ja sitä, miten eteläsaamelaisen puhuma-alueen uskonto-arkeologinen aineisto heijastaa sanastossa näkyviä ilmiöitä. Korreloin arkeologista

29 Väitöskirjan painetussa versiossa mukana oleva artikkeli on käsikirjoitusversio, sillä artikkelin julkaisufoorumina *Monographs of the Archaeological Society of Finland* 8 taitto oli kesken väitöskirjani lähtiessä painoon.

ja sanastollista aineistoa soveltamalla osajulkaisussa 1 luomaani teoreettista mallia ja kehittämällä sitä sopivaksi osajulkaisun 2 tyyppiselle aineistolle (ks. luku 4.1).

Tarkoitan eteläsaamelaisella alkuperäisuskonnolla sellaista maailmankuvaa ja uskomusjärjestelmää, joka saamelaisilla oli ennen kristinuskoon kääntymistä 1600-luvulta lähtien. Jo ennen tätä ajankohtaa kristillisyyden vaikutus saamelaiseen alkuperäisuskontoon, mutta varsinaista kääntymistä ei vielä ollut tapahtunut. On huomattava, ettei saamelainen alkuperäisuskonto ollut uskonto siinä mielessä, jona uskonto länsimaaisessa kulttuurissa tavallisesti käsitetään. Termit elämänfilosofia ja maailmankuva kuvaavat saamelaista alkuperäisuskontoa paremmin kuin länsimainen käsitys tiukasta sitoutumisesta tiettyyn uskonnolliseen ryhmään. (Pentikäinen 1995, 30.)

Osajulkaisussa 2 tärkeässä osassa ovat paitsi leksikaalisen löydöksen ja arkeologisen löytöryhmän korreloivuus myös näiden kahden ajallinen samanaikaisuus. Korreloimalla ajoituksia on mahdollista saada tietoa yhdyssanojen syntyajankohdasta ja muidenkin sanojen semanttisten muutosten ajankohdista.

Ajoitan yhdyssanojen syntyä arkeologisen aineiston avulla. Esimerkiksi yhdyssanan *bissiengaelmie* 'karhunhauta (kirj. pyhän hauta)' molemmat osat *bissie* (← kanta-germaani tai länsiurali) ja *gaelmie* (← myöhäiskantasuomi) ovat hyvin vanhoja sanoja eteläsaamessa. Näiden sanojen ikä ja alkuperä eivät kuitenkaan voi paljastaa yhdyssanan iästä muuta kuin sen, että yhdistymisen *terminus post quem* on nuoremman osan ikä. *Bissiengaelmie* korreloi eteläsaamelaisen alueen arkeologisessa aineistossa ilmenevien karhunhautojen kanssa. Karhunhautojen arkeologiset jäännökset ajoitetaan eteläsaamelaisella alueella 1600–1700-luvuille, joten on todennäköistä, että aineiston kanssa korreloiva yhdyssana on muodostettu samoihin aikoihin. Sanalle ei ole ollut tarvetta, ennen kuin sanaan liittyvä käsite on tullut tutuksi ja riittävän merkittäväksi eteläsaamenkielisen kulttuurin piirissä.

Osajulkaisussa esitän, että arkeologista aineistoa semanttisten muutosten ajoittamisessa voidaan käyttää muissakin yhteyksissä kuin yhdyssanoissa: esimerkiksi sanan *saajve* (← kantaskandinaavi) semanttista kehitystä vanhasta merkityksestä 'pyhä järvi; kuolleiden valtakunta' nykymerkitykseen 'myyttiset, vuorten sisällä asuvat olennot; maailma pyhien vuorten sisällä' voidaan perustella ja ajoittaa erämaahautojen sijoittamisella järvien lähelle varhaisella ja keskisellä rautakaudella (200–600 jaa.). Esitän, että järvet, joiden rannoille erämaahautoja tehtiin, olivat *saajve*-järvviä. Nuoremmalla rautakaudella uskomukset muuttuivat mahdollisesti ulkopuolisten (skandinaavisten) vaikutteiden takia. Erämaahautoja ei enää tehty järvien rannoille, ja niinpä sanan ja käsitteen *saajve* merkitys muuttui. Kielitieteen keinoin semanttisia muutoksia on mahdollista ajoittaa suhteellisessa kronologiassa, mutta sanojen kanssa korreloiva arkeologinen aineisto antaa mahdollisuuden absoluuttisiin ajoituksiin, joiden avulla on mahdollista luoda tarkempi käsitys siitä, mille esi- tai varhaishistorian jaksolle minkäkin sanan sisältämä merkitys ajoittuu.

Sanastontutkimuksella on niin ikään merkittävä rooli eteläsaamelaisen alueen uskontoarkeologisen tutkimuksen kehittämisessä. Eteläsaamelaisen alkuperäis-

uskonnon tutkimuksessa on pitkään tunnettu käsite *sjiele*, joka merkitsee (metalli-)esineuhria. Myös etnologisessa tutkimuksessa mainitaan *sjielegierkie* ’uhrikivi’. Sanaa *sjiele* on yritetty yhdistää arkeologiseen aineistoon ennenkin (Zachrisson 2009) mutta tuntematta sanan alkuperää ja ikää. *Sjielegierkie*-perinnettä puolestaan ei ole arkeologiassa tutkittu. Osajulkaisussa selvitän *sjiele*-sanan käsitteen monialaisuutta ja esitän, että sen voi yhdistää uskonnollisista konteksteista (uhripaikat, haudat, karhunhaudat) löytyviin metalliesineisiin 1200-luvulta lähtien, jolloin sana lainattiin eteläsaameen muinaisruotsista. Näin arkeologeille avautuu uusi näkökulma uskonnollisista konteksteista löytyvien esineiden tutkimukseen.

4.2.3 Osajulkaisu 3: Kantasaamesta eteläkantasaameen

Kolmannen osajulkaisun ”Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä” tavoitteena on esittää kielellisiä todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä kantasaamesta omaksi eteläkantasaamelaiseksi murteekseen. Osajulkaisu on tehty yhteistyössä Jaakko Häkkisen kanssa. Tarkastelemme luoteisgermaanisesta ja kantaskandinaavisesta kielestä eteläsaameen lainattuja piirteitä. Germaanista kielimuodoista tehdyn kronologian ja eteläsaamen luoteisgermaanisten ja kantaskandinaavisten lainasanojen avulla luomme absoluuttisen kronologian, joka paljastaa, milloin eteläkantasaame on eriytynyt omaksi murteekseen. Minä olen kerännyt osajulkaisussa käyttämämme lainasana-aineiston ja analysoinut sen (luku 2). Jaakko Häkkinen on kehitellyt absoluuttista kronologiaa (luku 3). Esitämme kielellisen todistusaineiston perusteella, että eteläsaamen esimuoto, eteläkantasaame, on murteutunut yhteisestä kantasaamelaisesta kielestä ensimmäisenä 200-luvulla. Muut saamen kantamurteet eriytyivät vasta myöhemässä vaiheessa länsi- ja itäkantasaameksi.

Eteläsaamen luoteisgermaanista ja kantaskandinaavisista lainasanoista reilu neljäsosa on lainattu erillään muista saamen kielistä. Erillistä lainautumista osoittavat poikkeavat äänne-edustukset, vain eteläsaamesta löytyvät lainasanat ja muista saamen kielistä poikkeava merkityksen kehitys. Osa poikkeavista äänne-eduksista on toistaiseksi sporadisia tai tendenssinomaisia, sillä ne esiintyvät vain yhdessä, kahdessa tai kolmessa sanassa. Säännöllisinä voitaneen kuitenkin pitää luoteisgermaanin ja kantaskandinaavin 1) sananalkuisia klusiilin ja likvidan yhtymiä, jotka edustuvat eteläsaamessa vastaavalla konsonanttiyhtymällä ja muissa saamen kielissä yksinäiskonsonantilla (Aikio 2012) (eteläsaame *klaajpoe* ’vedestä esiin pistävä vuorenhuippu’ vrt. luulajansaame *lájppa* ’kallionseinämä, jonka alla voi olla’); 2) sananalkuista *h*-äännettä, joka on korvattu eteläsaamessa *h*:lla aiemmin kuin muissa saamelaiskielissä (eteläsaame *haame* ’sarveton porovaadin’ vrt. pohjoissaame *ápmil* ’porovaadin, joka ei kasvata kuin yhden sarven’). Tendenssinomainen kehitys on muun muassa 3) kantaskandinaavin ensi tavun **iu*:n edustumisen äänneyhtymänä *-uv-* eteläsaamessa

ja muissa saamen kielissä yhtymällä *-iv-* (eteläsaamen *duvrie* 'karhu' vrt. pohjoissaamen *divri* 'hyönteinen').

Eteläsaamen poikkeavien äännekorvaavuuksien lisäksi esitämme eteläkantasaamelaisen murteen varhaisen eriytymisen tueksi sellaisia luoteisgermaanista ja kantaskandinaavista lainattuja sanoja, jotka löytyvät vain eteläsaamesta, sekä sellaisia lainasanoja, joiden merkitys on huomattavan poikkeava muiden saamen kielten vastineisiin nähden. Esimerkkejä vain eteläsaamassa olevista kantaskandinaavisista lainasanoista ovat muun muassa *saar-* yhdyssanassa *Saaraahka* 'luova akka (jumalhahmo)' sekä *gealoe* ja *gearhka*, joiden molempien merkitys on 'kurkku, kurkunpää'.³⁰ Merkitykseltään poikkeava sana on esimerkiksi *duvrie* 'karhu' vrt. SaP *divri* 'hyönteinen'.

Esittämiemme lainatodisteiden pohjalta hahmottelemme eteläsaamen esimuodon – eteläkantasaamen – varhaisen eriytymisen absoluuttista kronologiaa. Kronologian muodostamiseen vaikuttavat germaanisten kielten absoluuttiset aikatasot, joihin saamen germaanisiperäiset lainasanakerrostumat voidaan suhteuttaa. Näyttää siltä, että ensimmäiset merkit eteläkantasaamen eriytymisestä omaksi murteekseen näkyvät jo 200-luvulla keskiluoteisgermaanisessa aikatasossa. Kielen varhaista eriytymistä ja siirtymistä Keski-Skandinaviaan tukee myös Länsi-Suomen saamelaisperäinen paikannimistö, jonka perusteella länsikantasaame on syntynyt jo Länsi-Suomen alueella. Koska monet kielelliset innovaatiot koskevat kaikkia muita saamen kieliä (Korhonen 1981, 20–21), on eteläkantasaamen täytynyt niin ikään eriytyä omaksi murteekseen jo Länsi-Suomessa varsin varhaisessa vaiheessa. Lisäksi tutkimuksemme mukaan eteläkantasaame on eriytynyt yhteisestä kantasaamesta ennen muiden kantamurteiden eriytymistä, joten myös eteläkantasaameen johtavan kehityksen on täytynyt alkaa eteläisessä Suomessa.

Osajulkaisu 3 on tehty vain kielitieteellisestä näkökulmasta, eikä siinä ole yhdistetty arkeologista ja kielitieteellistä tietoa. Tutkimustulosten tiivistämisen yhteydessä on mielenkiintoista pohtia, millaista tietoa eteläsaamelaiden menneisyydestä jää puuttumaan, kun menneisyyttä on tarkasteltu vain yhden tieteenalan näkökulmasta. Koska kolmannen osajulkaisun lainasana-aineisto on sama kuin ensimmäisen osajulkaisun, korrelaatiot arkeologisen ja sanastoaineiston välillä on jo osoitettu. Sikäli osajulkaisu 3 sopii huonosti vastaamaan kysymykseen siitä, mitä jää tutkimatta, kun näkökulma on yksinomaan kielitieteellinen. Toisaalta kolmannen osajulkaisun

30 Osajulkaisussa 1 (Piha 2018, 140) pohdin, miksi eteläsaameen on lainautunut kaksi synonyymistä kurkkua ja kurkunpäästä tarkoittavaa sanaa. Esitän, että kyseessä olisi jako ihmisten ja eläinten elimeen. Tämä jako olisi sitemmin jäänyt pois, ja kummankin sanan merkitys olisi laajentunut tarkoittamaan kurkkua ja kurkunpäästä yleisesti. Osajulkaisussa 3 esitämme kuitenkin perustellumman vaihtoehdon näille synonyymeille: kyseessä on murre-ero, sillä sana *gealoe* tunnetaan eteläsaamen pohjoismurteessa ja sana *gearhka* etelämurteessa. Eteläisissä murteissa painottoman tavun kehitys on ollut * \bar{y} > \bar{a} ; pohjoisissa taas * \bar{y} > *oe*.

perusteella voidaan osoittaa, että monitieteinen tutkimus antaa vastauksia herääviin kysymyksiin.

Pohdimme osajulkaisussamme, miksi luoteisgermaaninen ja kantaskandinaavinen lainasanakerrostuma on saamen kielissä varsin yhtenäinen, jos sanat ovat lainautuneet erikseen eteläkantasaameen ja muiden saamelaiskielten yhteiseen kantamuotoon. Todennäköisesti germaanisista kielimuotoja puhunut väestö on levittänyt samoja innovaatioita eri puolilla Fennoskandiaa ja siksi sekä eteläkantasaameen, muihin saamen kantamuraisiin että kantasuomeen on tarvittu ilmaisutapoja samoille innovaatioille. Arkeologisesta näkökulmasta olisi kiinnostavaa tarkastella, miten innovaatiot näkyvät arkeologisessa aineistossa. Onko innovaatioiden maantieteellinen levinneisyys arkeologisessa aineistossa niin laaja, että se kattaa saamen kielten puhuma-alueet? Entä mitä arkeologinen aineisto pystyy kertomaan sellaisista innovaatioista, joille löytyy luoteisgermaaninen tai kantaskandinaavinen lainasana vain eteläsaamesta?

Jos sanastoaineistoa ei olisi korreloitu arkeologiseen aineistoon ennen kolmannen osajulkaisun tekemistä, kysymykseksi olisi noussut, löytyykö arkeologisesta materiaalista korrelaatiota esimerkiksi työkaluihin ja käyttöesineisiin viittaaville sanoille, joita ovat muun muassa *riejhpe* 'köysi', *dytnije* 'piikivi; piikivestä tehty tuluskivi' ja *daavtjedh* 'irrottaa puunkuorta'.³¹ Verbistä *daavtjedh* arkeologi voisi pohtia esimerkiksi, näkyykö samanaikaisessa arkeologisessa materiaalissa jokin innovaatio, jolla pystyttiin irrottamaan puunkuorta tehokkaammin kuin aiemmin. Arkeologisesta aineistosta voisi löytyä ratkaisu sille, miksi kantaskandinaavista on lainattu uusi sana tutulle työlle. Maisema-arkeologia voisi kiinnostaa topografiaan liittyvä sanasto: miksi eteläsaameen on lainautunut kantaskandinaavista sanat *klaajpoe* 'vuoren huippu, joka pistää esiin vedestä tai kohoaa syvän pudotuksen yli' ja *tjaerhvie* 'yksinäinen tunturihuippu'? Löytyykö maisemasta sellaisia maamerkkejä, joita on nimitetty näillä sanoilla, ja liittyvätkö ne jotenkin saamen- ja germaaninkielisten välisiin kontakteihin?

Osajulkaisun 3 päätavoite on tarkastella eteläkantasaamen eriytymistä kantasaa-
mesta ajoituksen näkökulmasta ja todistaa varhaisen eriytymisen puolesta. Arkeologi on kiinnostunut siitä, missä eriytyminen on tapahtunut ja mitkä materiaalisissa kulttuurissa havaittavat ilmiöt voisivat ilmentää eriytymistä. Osajulkaisussa 3 tämä näkökulma jää kokonaan pois paljolti siksi, että kielimateriaalin avulla ei paikannimistöä ehkä lukuun ottamatta päästä käsiksi siihen, miten eriytyminen näkyy materiaalisessa kulttuurissa. Osajulkaisussa 1 olen todennut, että erämaahauta-aineistossa näkyvät, 200-luvulle ajoitetut muutokset kuvastavat Keski-Skandinaviaan saapunutta saamenkielistä väestöä ja sen kontakteja muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneeseen

31 Näitä sanoja ei tilanpuutteen takia esitelty kolmannessa osajulkaisussa, mutta ne ovat mukana aineistossa, joka analysoitiin osajulkaisua varten erillisen lainautumisen näkökulmasta.

väestöön, joka asutti alueita ennen saamen puhujien tuloa. Tämä arkeologinen muutos todistaa sen puolesta, että yhteinen kantasaame on hajonnut ja siitä eriytynyt murre on siirtynyt Keski-Skandinaviaan. Kantasaamen hajoamisen maantieteellisen paikan selvittelyä ja eteläkantasaamelaisen murteen siirtymisreittiä Keski-Skandinaviaan ei kuitenkaan ole tutkittu. Jatkossa asiaa pitäisi tutkia yksityiskohtaisemmin monitieteisenä yhteistyönä nimistöntutkijoiden, etymologien ja arkeologien välillä.

Arkeologisessa tutkimuksessa ei välttämättä pystytä vastaamaan kaikkiin yllä esitettyihin kysymyksiin yksiselitteisesti. Tässä olen esitellyt sellaisia näkökulmia, joista arkeologi voisi kiinnostua ja joihin arkeologia voi teoriassa päästä käsiksi. Monelle hyvinkin konkreettiselle sanalle ei arkeologisesta aineistosta löydy vastinetta. Yllä antamistani esimerkkinsanoista *riehpe* ja *daavtjedh* eivät korreloineet osajulkaisun 1 arkeologisen aineiston kanssa. Sana *dytnije* puolestaan on osajulkaisun 3 aineistossa, mutta osajulkaisuun 1 en sitä sisällyttänyt, koska osajulkaisun tekemisen aikaan en ollut vielä löytänyt sille kantaskandinaavista rekonstruktioita.

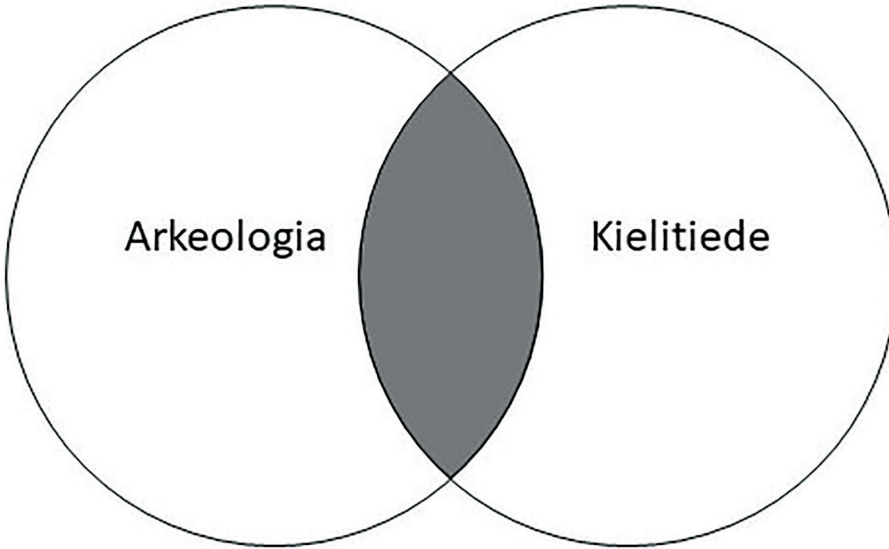
On myös huomattava, että kielitieteessä olisi ilman arkeologisia ajoitusmenetelmiä mahdotonta lainkaan ajoittaa eteläkantasaamen eriytymistä omaksi murteekseen: ilman arkeologisissa tutkimuksissa löytyneitä ja ajoitettuja vanhimpia riimukirjoituskäsitteitä ei olisi mahdollista ajoittaa luoteisgermaanista ja kantaskandinaavista kielimuotoa eikä näin ollen myöskään saamen samanaikaisia kielentasoja. Toisaalta arkeologien tietämys kulttuurien henkisestä puolesta jäisi suppeammaksi ilman sanoja ja sanastohistorian menetelmiä. Sanastontutkimuksen avulla voidaan mahdollisesti esimerkiksi vahvistaa joitain arkeologisen aineiston avulla tehtyjä tulkintoja ja päätelmiä menneisyyden kulttuurien henkisestä puolesta. Arkeologia ja kielitiede ovat monessa suhteessa toistensa aputieteitä silloinkin, kun arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattinen yhdistäminen ja korrelointi eivät ole tutkimuksen varsinainen tavoite.

4.3 Ratkaisuja arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistämisen ongelmiin

The results of archaeology and linguistics are parallel, not correlating. They tell different stories of the same past. (Saarikivi ja Lavento 2012, 178.)

Vaikka monitieteisen tutkimuksen hyödyt tunnustetaan, monitieteisyydessä on myös lukuisia ongelmia ja haasteita. Niistä ovat kirjoittaneet erityisen laajasti Saarikivi ja Lavento (2012), joten tässä luvussa otan lähtökohdakseni heidän esiin tuomansa ongelmat ja tarkastelen, millaisia ratkaisuja olen omassa tutkimuksessani tehnyt.

Keskeisin ongelma kielitiedettä ja arkeologiaa yhdistävässä tutkimuksessa on näiden kahden tieteenalan aineistojen korreloimattomuus. Saarikivi ja Lavento toteavat yllä olevassa sitaatissa, että arkeologia ja kielitiede ovat toisilleen rinnakkaisia,

Kuva 7. Arkeologian ja historiallisen kielitieteen kentät suhteessa toisiinsa. Harmaa alue kuvaa alaa, jolla nämä tieteenalat ovat päällekkäisiä ja toistensa kanssa korreloivia.

eivät toistensa kanssa korreloivia. Korreloimatonta (eli rinnakkaista) aineistoa onkin huomattavasti enemmän kuin korreloivaa, esimerkiksi toisen osajulkaisuni uskonnollisessa aineistossa vain 26 sanaa yhteensä 76 sanasta korreloi arkeologisen aineiston kanssa. Toisaalta kuten uskonnollinen aineistoni osoittaa, arkeologisissa ja kielitieteellisissä aineistoissa on myös korreloivia löydöksiä. On liioiteltua sanoa, että arkeologinen ja kielitieteellinen aineisto kertovat ainoastaan erilaisia tarinoita samasta menneisyydestä. Kuvassa 7 harmaa alue kuvaa niitä ilmiöitä, joissa arkeologia ja historiallinen kielitiede kertovat samaa tarinaa eli korreloivat keskenään. Valkoinen alue edustaa tieteenalojen niitä osia, jotka ovat rinnakkaisia eli kertovat sellaisia rinnakkaisia tarinoita, jotka eivät näy molempien tieteenalojen aineistoissa.³² Kuten esimerkiksi toisen osatutkimuksen aineistosta on havaittavissa, suurin osa sanastosta ei korreloi arkeologisen aineiston kanssa. Korreloimattomat sanat kuuluvat siis kuvassa 7 kuvatulle valkoiselle alueelle. Ensimmäisessä osatutkimuksessa puolestaan on runsaasti arkeologista aineistoa, esimerkiksi skandinaavisperäisiä koruja, jotka eivät heijastu samaan aikaan ajoittuvassa sana-aineistossa, eli korut

32 On myös muistettava, että erityisesti kielitieteessä on myös osa-alueita, joissa ei tutkita kielihistoriaa lainkaan vaan keskitytään synkroniseen näkökulmaan. Tällainen on esimerkiksi pragmaattinen kielentutkimus, jossa tutkitaan muun muassa puheen tilannekontekstia.

kuuluvat arkeologian valkoiselle alueelle. Kuva havainnollistaa, että alue, jolla arkeologinen ja kielitieteellinen tutkimus korreloivat, on varsin pieni tieteenalojen kentillä.

Koska arkeologia ja kielitiede ovat teorioiltaan, menetelmiltään ja aineistoiltaan hyvin erilaiset tieteenalat, arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistämisessä tavoite ei ole saada tieteenaloja korreloimaan kokonaisvaltaisesti. Tutkimuksessani tarkoitukseni on ollut tarkastella sitä, mitkä aineiston osat yhdistyvät ja mitkä eivät. Olen myös pohtinut, miksi jotkin aineiston osat eivät korreloi, vaikka niillä olisi teoreettiset mahdollisuudet korrelaatioon. Ensimmäisen osajulkaisuni arkeologiseen aineistoon kuuluu skandinaavisperäisiä koruja, mutta yhdellekään näistä korutyypeistä ei ole kantaskandinaavista lainattua sanaa eteläsaamessa. Tämä korreloimattomuus voi kertoa siitä, että eteläkantasaamen puhujilla on ollut omaperäisiä tai muualta lainattuja sanoja näille tarkoille. (Piha 2018, 169.) Toisaalta koruihin viittaavat sanat sisältävät usein historialliselta ajalta peräisin olevia uudissanoja.³³ Lisäksi sana-aineistoissani on täysin abstrakteihin asioihin viittaavia sanoja, jotka eivät näy arkeologisessa aineistossa. Kuvan 7 valkoiset alueet täydentävät kuvaa menneisyydestämme, koska ne luovat menneisyydestä syvemmän ja laajemman kuvan kertomalla erilaisia, rinnakkaisia ja joskus jopa ristiriitaisilta näyttäviä tarinoita.

Saarikivi ja Lavento (2012, 207–208) toteavat, että kaikki arkeologisessa aineistossa olevat objektit korreloivat nimensä kanssa, mutta ongelmia aiheuttaa se, että vaikka on mahdollista rekonstruoida esimerkiksi miekkaan viittaava sana tiettyyn sanastokerrostumaan, harvemmin on mahdollista osoittaa, minkä tyyppiseen miekkaan se viittaa. Nykyinen miekkaa merkitsevä yleissana on saattanut aikaisemmin olla merkitykseltään suppeampi, eikä aina ole mahdollista osoittaa, milloin semanttinen muutos suppeasta merkityksestä laajempaan on tapahtunut. Joskus semanttinen muutoskin saattaa olla ajoitettavissa, kuten olen osajulkaisussa 2 osoittanut (Piha 2020a; luvut 4.1, 4.2.2).

Osajulkaisun 1 aineistossa on veitseen viittaava kantaskandinaavinen lainasana *nejpie*. On todennäköistä, että vaikkapa nykypäivän eteläsaamea puhuva arkeologi käyttäisi tätä sanaa viittaamaan sekä kivi- että rautaveitsiin, joita arkeologisesta aineistosta saattaa löytyä. On kuitenkin todennäköistä, että emic-näkökulmasta – sen kulttuurin näkökulmasta, jossa näitä veitsiä on käytetty – *nejpie* on viitannut vain rautaiseen veitseen. Samoihin aikoihin kun *nejpie* lainattiin kantaskandinaavista, eteläsaamelaisen puhuma-alueen materiaalisena kulttuuriin ilmestyvät rautaveitset. Koska paitsi sana ja käsite myös niiden ajoitukset korreloivat, voidaan pitää todennäköisenä, että sana ja käsite liittyvät yhteen. Kiviveitsille tuon ajan väestöllä oli varmaankin toinen nimitys, joka katosi kielestä, kun kiviesineiden käyttö vähitellen loppui. Niinpä nykyinen *nejpie* on laajentunut jossain vaiheessa merkitsemään

33 Kiitän huomiosta Petri Kalliota.

kaikentyyppisiä veitsiä. Joskus aineistoista on siis mahdollista tehdä päätelmiä myös siitä, mihin esinetyyppeihin sanat viittaavat.

Osittain samaan ongelmanippuun edellisten veitsi- ja miekkaesimerkkien kanssa kuuluu löytökontekstin vaikutus esineen merkitykseen. Yksi tärkeimmistä arkeologian tutkimuskohteista ovat haudat antimineen. Miten hauta-antimien merkitys muuttuu, kun ne sijoitetaan profaanista kontekstista uskonnolliseen? Voiko hautaan laitettua veistä kutsua enää arkipäiväisellä nimellään, vai saako se uuden nimen joutuessaan uskonnolliseen kontekstiin? Nykyisillä aineistoilla ja tutkimusmenetelmillä tähän kysymykseen on vaikea vastata. Toisessa osajulkaisussani ehdotan, että eteläsaamassa profaanista pyhään kontekstiin siirrettyä metalliesinettä on alettu kutsua nimellä *sjjele* 'metallinen uhriesine'. Olen kuitenkin päättänyt osajulkaisussa 1 tarkastella esineitä niiden denotatiivisen eli perusmerkityksen näkökulmasta, jolloin niitä voi nimittää sanoilla, jotka eksplisiittisesti viittaavat kyseisiin tarkoitteisiin. Uskonnollisissa tai muissa erityisissä konteksteissa esineet voivat saada konnotatiivisia eli sivumerkityksiä.

Saarikivi ja Lavento (2012, 181–182) huomauttavat myös, että naapuriväestöjen kulttuuriset käsitteet ovat saattaneet olla tuttuja myös sellaisille ryhmille, joiden omaan kulttuuriin nämä käsitteet eivät kuuluneet. Yhdeksi esimerkiksi Saarikivi ja Lavento ottavat kantasaamen tasoon palautuvat kotieläinten nimitykset, jotka on lainattu kantaskandinaavista. He toteavat, ettei kantasaamelainen kotieläinsanasto välttämättä todista saamen puhujien itsensä harjoittamasta kotieläintaloudesta vaan siitä, että näitä sanoja tarvittiin skandinaaviseen naapurikulttuuriin viittaamiseen (ks. myös Aikio 2012, 80). Tämän ongelman voi osittain ratkaista tarkastelemalla aihepiirin sanaston määrää. Mitä runsaampaa ja yksityiskohtaisempaa aihepiirin sanasto on, sitä varmemmin on lainattu sanaston lisäksi myös kulttuuriipirre. Osajulkaisussa 1 tutkin eteläsaamen kantaskandinaavista lainattua kotieläinsanastoa ja totean sanastoa olevan niin suuri määrä, että sen valossa on todennäköistä, että eteläkantasaamen puhujat pitivät kotieläimiä. Lisäksi alueelta, jolla on puhuttu eteläkantasaamea 1500–1800 vuotta sitten, on kotieläimiin viittaavaa lainasanojen kanssa saman ikäistä arkeologista aineistoa, mikä vahvistaa kotieläinten kuuluneen eteläsaamenkielisen väestön kulttuuriin. (Piha 2018, 170.)

Luvussa 4.2.1 pohdin eteläsaamen kantaskandinaavisen lainasanana *stääpoe* 'talo; mökki' korreloivuutta arkeologisen aineiston kanssa. Eteläsaamen puhuma-alueella oli skandinaavisperäisiä taloja kantaskandinaavisen kielimuodon ja eteläkantasaamen puhuma-aikaan. Arkeologisen aineiston perusteella on mahdoton tietää, minkä kielen puhujat taloja ovat asuttaneet. Ehkä ne olivat osa skandinaavista kulttuuria, mutta yhtä hyvin ne kuuluivat saamenkielisen väestön elämään, vaikka nämä eivät välttämättä taloissa asuneetkaan. On vaikeaa määrittää, mikä kuuluu tiettyyn kulttuuriin ja mikä ei. Yleensä nimityksen saavat sellaiset tarkoitteet, joilla on kielen puhujille niin suuri merkitys, että niistä on tarpeellista puhua.

Arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen tulosten yhdistämiseen on oltava vahvat perusteet, sillä, kuten Saarikivi ja Lavento (2012, 211) toteavat, kielitilanteen

muutokset eivät aina aiheuta muutoksia arkeologisessa aineistossa. Arkeologisen aineiston ja sanaston korrelaatioita voidaan etsiä, kun seuraavat kolme ehtoa täyttyvät: 1) kieliaineiston on oltava peräisin sellaisesta kielestä (tai sen kantamuodosta), jota puhutaan nykyään tai joka on dokumentoitu riittävän tarkasti; 2) arkeologisen aineiston on oltava riittävää, ja se on valittava sellaiselta maantieteelliseltä alueelta, jossa tutkittavaa kieltä puhutaan tai mieluummin tiedetään puhutun tutkimuksen kohteena olevan ajanjakson aikana; 3) tutkimuksen ajallisen tason on oltava sellainen, että sekä arkeologisen että kielitieteellisen aineiston ajoitukset korreloivat keskenään (ks. myös Saarikivi & Lavento 2012, 189).

Eteläsaamen kantaskandinaavinen lainasanakerrostuma tarjoaa erinomaiset puitteet arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistämiseen, sillä kaikki kolme kriteeriä täyttyvät. Vaikka eteläsaamen kielihistorian tuntemuksessa on puutteita ja aukkoja, eteläsaame on riittävän tarkasti dokumentoitu kieli. Voimme paikannimitutkimuksen ja saamen kantaskandinaavisen lainasanatutkimuksen perusteella olettaa saamea puhutun eteläsaamen nykyisellä puhuma-alueella jo ajanlaskun alun jälkeisinä vuosisatoina, joten arkeologinen materiaali voidaan rajata kyseiseen alueeseen ja ajankohtaan. Arkeologisesta aineistosta on sitten mahdollista tarkastella, voisiko se vahvistaa kielitieteessä tehtyä tulkintaa kielen puhumisesta kyseisellä alueella kyseisenä ajankohtana. Näin ei välttämättä ole, kuten Saarikivi ja Lavento samoin kuin monet muut tutkijat (ks. luku 2.1.2) ovat todenneet. Eteläsaamelaisella alueella arkeologisessa aineistossa on kuitenkin nähtävissä joitain muutoksia, jotka voidaan yhdistää saamen kielen tuloon, koska ne ajoittuvat sen kanssa samanaikaisiksi: erämaahautaperinne jatkuu ajanlaskua edeltäneiltä vuosisadoilta mutta siinä tapahtuu muutoksia 200-luvulla. Tämä muutos heijastaa alkuperäisen muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneen väestön ja saamen puhujien intensiivisiä kontakteja, joiden tuloksena oli kulttuurinen jatkuvuus hiukan muuttuneessa muodossa ja kielenvaihtu uusien tulokkaiden puhumaan kieleen.³⁴

Kielten ja kulttuurien korreloiminen toistensa kanssa ei aina ole näin yksinkertaista, mikä voi johtua paitsi kielen huonosta dokumentoinnista myös arkeologisen tutkimuksen vähäisyydestä. Arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen yhdistäminen on soveltavaa tutkimusta, eli tarvitaan riittävän suuri kummankin tieteenalan omin menetelmin tutkittu aineisto, jota voidaan korreloida toisen tieteenalan

34 Toinen nähtävissä oleva muutos saattaa olla ajanlaskun alkua edeltäneiltä vuosisadoilta jatkunut asbestikeraamisen tradition loppuminen nuorempaan rautakauteen tultaessa. Asbestikeramiikka on saattanut olla muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneen väestön käyttämää, ja kun tämä väestö vähitellen sulautui saamea puhuneeseen väestöön, hävisi asbestikeraaminen traditiokin. Asbestikeraamisen tradition yhteys muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneisiin väestöihin vaatisi kuitenkin tarkemman selvityksen. Mielenkiintoinen kysymys on ainakin se, miksi muinaiseurooppalaisia kieliä puhuneen väestön käyttämä erämaahautaperinne jatkuu saamenkielisen väestön tultua mutta asbestikeraaminen traditio loppuu.

aineiston kanssa. Tämän tutkimuksen tutkimusalueita on tutkittu arkeologisin menetelmin 1800-luvun lopulta alkaen, ja etymologista tutkimusta saamen kielistä on niin ikään tehty useiden vuosikymmenten ajan. Toisin sanoen tieteenalakohtaisen perustutkimuksen on oltava riittävää, jotta voidaan edetä soveltavaan tutkimukseen, jossa hyödynnetään perustutkimuksen aineistoja ja tuloksia.

Korreloitaessa yhtä kieltä tai kieliryhmää arkeologiseen aineistoon on koko ajan pidettävä mielessä myös se, että arkeologisesta materiaalista paljastuvat yhteisöt ovat mitä todennäköisimmin olleet monikielisiä (Saarikivi & Lavento 2012, 211). Niissä on vähintään puhuttu oman äidinkielen ohella muitakin kieliä, mutta on myös aivan mahdollista, että saman yhteisön sisällä on ollut monia äidinkieliä. Niinpä esimerkiksi eteläsaamen puhuma-alueella esiintyviä erämaahautoja ei voi nimittää yksinomaan etelä(kanta)saamenkielisen väestön haudoiksi. Kuten todettua, kyse on todennäköisesti ollut muinaiseurooppalaista ja saamelaista kieltä puhuneiden väestöjen sekakulttuurista. Poissuljettua ei ole sekään, että erämaahautapaikoilla viimeisen leposijansa olisi saanut äidinkielenään skandinaavista kieltä puhuneita henkilöitä. On kuitenkin huomattava myös se, että vaikka erämaahautojen vainajat olisivat eläessään puhuneet monia eri kieliä, erämaahaudat ovat silti osa eteläsaamelaisten menneisyyttä (ks. Gjerde 2016, 203, 239).

5 Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa: päätelmiä ja tulevaisuuden näkymiä

Väitöstutkimuksessani minulla on ollut kaksi tavoitetta: kehittää arkeologisen ja kielitieteellisen tutkimuksen systemaattista yhdistämistä teoreettisella ja menetelmällisellä tasolla sekä tuottaa tietoa eteläsaamelaisesta menneisyydestä. Tavoitteet kietoutuvat yhteen, koska tutkin tieteenalojen yhdistämistä eteläsaamelaiseen menneisyyteen liittyvillä sanasto- ja arkeologisilla aineistoilla. Kehittämäni arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattisen korreloinnin malli sekä tuottaa uusia näkökulmia eteläsaamelaiseen menneisyyteen että vahvistaa joitakin aikaisemmissa tutkimuksissa esitettyjä oletuksia ja tuloksia. Luvussa 5.1 esitän tutkimuksessani saamiani näkökulmia eteläsaamelaiseen menneisyyteen. Paljon jää kuitenkin vielä tutkittavaksi, ja luvussa 5.2 pohdin eteläsaamelaiseen menneisyyteen liittyviä tutkimuksellisia aukkoja, joita tulevaisuudessa kannattaisi täyttää.

5.1 Kielitieteellis-arkeologiset näkökulmat eteläsaamelaiseen menneisyyteen

Eteläsaamen kantamuoto, eteläkantasaame, näyttää kielitodisteiden perusteella eriytyneen yhteisestä saamelaisesta kantakielestä noin 200-luvulla jaa. ja ehtineen melko nopeasti eriytymisensä jälkeen Keski-Skandinaviaan nykyisten puhuma-alueidensa tienoille. Keski-Skandinavian sisämaan haudoissa tapahtui muutos 200-luvulla jaa.: vainajia alettiin haudata isojen, kymmenien hautojen kalmistoista pienempiin kalmistoihin ja yksittäisiin hautoihin (esim. Sundström 1989). Tämä voidaan tulkita arkeologiseksi todisteeksi siitä, että alueelle on tullut uutta väestöä, joka on vaikuttanut paikallisen väestön kulttuuriin. Koska ajoitus täsmää eteläkantasaamen eriytymisen kanssa, lienee kyseessä ollut eteläkantasaamea puhuneen väestön maahantulo. Se vaikutti alueen väestöön siten, että alkuperäinen väestö vaihtoi kielensä eteläkantasaameen. Hautaustapa säilyi kuitenkin monin osin entisenlaisena 200-luvun jälkeen, sillä useat hautauksiin liittyvät piirteet ovat nähtävissä aina 1200-luvulle saakka. Niinpä hautaustavoissa näkyy myös jatkuvuus, mikä lienee merkki siitä, että uusi väestö omaksui piirteitä alueen alkuperäisestä kulttuurista. Varhaiselle rautakaudelle ajoittuvassa Keski-Skandinavian sisämaan arkeologisessa materiaalissa olevat

kotieläinten luut ovat nekin todiste eteläkantasaamenkielisen väestön läsnäolosta alueella: eteläkantasaamelaiseen kielimuotoon lainautui tuona aikana puhutuista luoteisgermaanista ja kantaskandinaavista varsin laaja sanasto karjanhoitoon viittaavalle ilmiölle.

Germaanista ja saamelaista kieltä puhuvien väestöjen kontakteilla toisiinsa on pitkät juuret, mutta 200–600-luvuilla jaa. ne vahvistuvat entisestään ja näkyvät luoteisgermaanisen ja kantaskandinaavisen kielentason lainasanoina saamessa. Eteläsaameen on lainattu näistä germaanisista kielimuodoista sellaisia sanoja, jotka voidaan äänteellisten ja semanttisten piirteiden nojalla todeta erillään muista saamen kielistä lainatuiksi. Tämäkin tukee eteläsaamen kantamuodon varhaista eriytymistä yhteisestä kantasaamesta ja sitä, että iso osa germaanisista lainoista on tullut eteläkantasaameen Keski-Skandinaviassa. Esimerkki näistä lainasanoista ovat karjanhoitoon viittaavat sanat, joille löytyy myös arkeologinen korrelaatio Keski-Skandinaviasta: erämaahautoista löydetty kotieläinten luut.

Keski-Skandinaviassa eteläkanta- ja myöhemmin eteläsaamenkielisen väestön elinkeinot näyttävät olleen monimuotoiset. Iso osa väestöstä harjoitti vuotuiskiertoon perustuvaa pyyntiä ja keräilyä, mikä näkyy erämaahautoihin asetetuissa hauta-antimissa muun muassa villieläinten luina ja nuolenkärkinä, joita lienee käytetty metsästyksessä. Alueella on myös runsaasti pyyntikuoppia (Melander 1989). Toisaalta näyttää selvältä niin arkeologisesta kuin kielitieteellisestä näkökulmasta, että osa eteläkantasaamenkielisestä väestöstä on ruvennut hoitamaan karjaa. Elinkeinoon vaihto liittyy todennäköisesti Keski-Skandinavian sisämaassa harjoitettuun raudanvalmistukseen (Fossum 2006, 143; ks. alueen varhaisesta raudanvalmistuksesta esim. Magnusson 1986), joka vaati paikallaan pysyvää elintapaa. Raudanvalmistuksesta todistavaa eksplisiittistä kieliaineistoa ei kuitenkaan löytynyt tämän tutkimuksen puitteissa.

Porojen hoidon kehittymisen syntyajankohdaksi esitetty 700–800-luku (esim. Aronsson 1991, 102; Hansen & Olsen 2006, 99–100; Bergman ym. 2013, 35) näyttää todennäköiseltä poronadismien synnyn ajankohdalta myös minun tutkimukseni perusteella. Kantaskandinaaviset lainasanat, jotka viittaavat nykyisessä eteläsaamessa poroihin, on todennäköisesti lainattu alkuperäisissä skandinaavisissa merkityksissään, jotka ovat viitanneet kotieläintalouteen. Tämä sopisi myös kotieläimiin viittaavaan sanastoon ja karjanhoitoa osoittavaan arkeologiseen aineistoon. On hyvin mahdollista, että sanojen semanttinen muutos karjanhoidosta poronhoitoon liittyviin ilmiöihin on tapahtunut aikaisintaan vasta 700–800-luvuilla.

Elämän uskonnollinen aspekti on ollut eteläsaamelaisten menneisyydessä merkittävässä asemassa niin runsaan sanasto- kuin arkeologisen aineiston näkökulmasta. Monet arkeologisessa aineistossa näkyvistä eteläsaamelaiseen alkuperäisuskontoon liittyvistä muinaisjäännöksistä ovat varsin nuoria ja ajoittuvat arkeologisten tutkimusten mukaan 1300–1800-luvuille. Näitä ovat esimerkiksi karhunhaudat,

tseegkuve-uhripaikat, kivikkohaudat ja noitarummut, eikä kielitieteellisellä aineistolla voida todistaa näiden muinaisjäännöstyyppeiden arkeologisia ajoituksia vastaan.

Eteläsaamelaisessa uskonnollisessa aineistossa on kuitenkin myös ikivanhoja elementtejä, jotka juontavat juurensa 200-luvulle eli eteläsaamen kielen Skandinaviaan saapumisen ajankohtaan. Kantaskandinaavista lainautunut *saajve* merkityksessä 'pyhä järvi; kuolleiden valtakunta' saattaa olla perua 200-luvulta jaa., jolloin erämaahaudat tehtiin järvien rannoille. Näitä järviä saatettiin pitää *saajve*-järvinä, ja nykyinen merkitys 'myyttiset, vuorten sisällä asuvat olennot' on mahdollisesti kehittynyt vasta myöhemmin, kun järvien rannoille hautaaminen menetti merkitystään.

Karhunuhautaperinne on kehittynyt eteläsaamelaisella alueella arkeologisen materiaalin mukaan vasta 1600-luvulla (Zachrisson ja Iregren 1974; Myrstad 1996). Se on todennäköisesti pohjoisempien karhunuhautaperinteiden kulttuurilaina eteläsaamelaisella alueella. Karhulla on kuitenkin ollut merkitystä eteläsaamelaisessa esihistoriassa jo ennen karhunuhautaperinteen kehittymistä. Tästä kertovat erityisesti monet kantaskandinaavista lainatut karhunnimitykset, joiden käyttö on hävittänyt alkuperäisen, todennäköisesti tabuna pidetyn karhua merkitsevän sanan eteläsaamesta.

Sjjele '(metallinen) uhriesine' näyttää olleen varsin merkityksellinen eteläsaamelaisessa alkuperäisuskonnossa 1200-luvulta lähtien, jolloin sana saatiin kieleen. Metall- ja mahdollisesti muistakin raaka-aineista valmistetut esineet ovat mahdollisesti saaneet uuden semanttisen merkityksen, kun ne siirrettiin profaanista pyhään kontekstiin. Näitä esineitä alettiin pyhässä kontekstissa kutsua nimellä *sjjele*.

Tutkimukseni tulokset tukevat käsitystä saamelaisten menneisyydestä monimuotoisena ja alati muuttavana: elinkeinoihin on aikojen kuluessa kuulunut niin pyyntiä, karjanhoitoa kuin poronhoitoa, uskonnollisessa elämässä näkyy myös monia muutoksia rautakaudelta keski- ja uuteen aikaan tultaessa. Sekä sanaston iän ja alkuperän että arkeologisessa aineistossa näkyvän jatkuvuuden perusteella on selvää, että eteläsaamelaisen menneisyyden juuret ovat pitkällä Keski-Skandinavian esihistoriassa – jatkuvuus erityisesti arkeologisessa aineistossa vie ajanlaskun alkua edeltäville vuosisadoille. Lisäksi eteläsaamelaiseen menneisyyteen kuuluvat ajat ennen Keski-Skandinaviaan tuloa: saamelaiskielten kehityksen alku Suomen kaakkoispuolisilla alueilla ja levittäytyminen Fennoskandiaan. Saamen kielellä ja sitä puhuneella väestöllä on ollut merkittävä vaikutus laajalla alueella Fennoskandiassa ja eteläsaamalla Keski-Skandinaviassa, jossa eteläsaamelainen väestö kuuluu kiistatta alueen alkuperäisasukkaisiin.

5.2 Tulevaisuuden tutkimusmahdollisuuksia

Tutkimuksessani olen tuottanut uutta tietoa eteläsaamelaisten menneisyydestä monesta näkökulmasta. Tutkin varsin laajaa arkeologista ja kielellistä aineistoa sekä näiden yhdistämistä, ja tavoitteeni on ollut tutkia systemaattisesti ja perustellusti rajattu kokonaisuus niin arkeologisesta kuin kielellisestä aineistosta – luoda katsaus

siihen, voiko aineistoja korreloida systemaattisesti, millaisia korrelaatioita löytyy ja millaisia näkökulmia ne luovat eteläsaamelaiseen menneisyyteen. Näin ollen tutkimuksessani ei ole ollut mahdollista syventyä kaikkiin arkeologisen aineiston löytöryhmiin tai kielellisen aineiston löydöksiin.

Jotkin tutkimuksissani esiin tulleet ilmiöt vaatisivat tulevaisuudessa laajempaa tarkastelua. Esimerkiksi karhun merkitystä eteläsaamelaisessa alkuperäisuskonnossa ennen karhunhautaperinnettä voisi tutkia lisää: miten karhua merkitsevät kantskandinaavista lainatut eufemismit näkyvät arkeologisessa aineistossa, vai näkyvätkö mitenkään? Eteläsaamelaiseen menneisyyteen liittyvä arkeologinen aineisto 200-luvulta jaa. lähtien karhunhautojen tekoaikaan asti pitäisi käydä huolella läpi, samoin analysoida aineiston karhuun liittyvät löydöt.

Arkeologien kannattaisi paneutua miettimään *sjjele*-käsitteen näkymistä arkeologisessa aineistossa. Uskonnollisten muinaisjäännösten yhteydessä tavattavaa esineistöä voisi tulevaisuudessa tarkastella *sjjele*-käsitteen kautta. Myös *sjjele*-ilmiön syntyä olisi selviteltävä: onko *sjjele* 1200-luvulla syntynyt uskonnollinen innovaatio, vai onko sillä juuret jossain vanhemmassa uskonnollisessa ilmiössä? Lisäksi *sjjelegierkie*-uhripaikkojen tutkimusmahdollisuuksia olisi selviteltävä, jotta niiden asema *sjjele*-perinteessä tarkentuisi.

Uskonnollisten ilmiöiden lisäksi eteläsaamelaiseen rautakautiseen menneisyyteen liittyvät kotieläintalous ja raudanvalmistus vaativat lisää monitieteistä tutkimusta. Kotieläintalouteen liittyen olisi hyvä selvittää myös maanviljelyn merkitystä varhaisrautakautisen eteläkantsaamenkielisen väestön elinkeinona. Jotkin tutkimuksessani mukana olevat lainasanat kertovat maanviljelystä implisiittisesti esimerkiksi kangsvaatteiden tai maanviljelyä vaativien ruokien nimissä. Raudanvalmistus on ollut eteläsaamenkielisen väestön asuttamalla alueella intensiivistä ja varmasti vaikuttanut kaikkien alueella asuvien elämään. Olisi hyvä kartoittaa näihin kategorioihin kuuluva eteläsaamenkielinen sanasto ja tutkia sen alkuperää ja ikää. Myöhemmin niitä voisi korreloida arkeologisen aineiston kanssa ja tarkastella, sopivatko sanat ja tarkoitteet yhteen merkitykseltään ja iältään.

Eteläsaamelaista menneisyyttä on tulevaisuudessa syytä tutkia myös laajemmasta kuin yksittäisen ilmiön näkökulmasta. Tässä tutkimuksessa on selvitetty eteläsaamen kielen tuloa Keski-Skandinaviaan ajoituksen näkökulmasta. Seuraavaksi pitäisi tutkia eteläsaamen Skandinaviaan tuoneen väestön kulkureittiä. Viime aikoina on ehdotettu reittiä Merenkurkun yli, mutta muita mahdollisuuksia ovat Pohjanlahden ympäri rannikkoa myöten tai Pohjanlahden eteläpuolelta esimerkiksi Ahvenanmaan kautta (kuva 2).

Jotta leviämisreitti voisi varmistua, olisi etsittävä ja analysoitava saamelaisperäistä paikannimistöä Pohjanlahden rannikon molemmilta puolilta sekä Ahvenanmaan saaristosta. Suomen länsirannikolta saamelaisperäisiä toponymiejä on tutkinut Pauli Rahkonen (2017), mutta Ruotsin puolelta ei tietääkseni ole tehty paikannimitutkimusta saamelaiskielten näkökulmasta, vaikka Noel D. Broadbentin (2009, 47; 2010,

193–201) mukaan tiedossa on satoja saamelaisiin (lappalaisiin) viittaavia paikannimiä Pohjanlahden rannikolta. Ahvenanmaalla on saamenkielisen väestön läsnäoloon viittaavaa paikannimistöä (Heikkilä 2014, 145). Rannikko- ja saaristoalueelta olisi löydettävä myös saamen kielten puhujiin liitettäviä muinaisjäännöksiä. Broadbent (2009; 2010) on yhdistänyt Ruotsin itärannikon pohjoisosissa olevat rautakautiset kodanperustukset saamelaisten läsnäoloon Pohjanlahden rannikolla. Suomen osalta emme toistaiseksi tiedä, mitkä muinaisjäännöstyypit liittyvät saamelaiskielten ekspansioon. Ruotsinkin rannikolla pitäisi tehdä lisää tutkimusta nimenomaan saamenkielisen väestön leviämisen näkökulmasta. Kielellinen aineisto todistaa saamenkielisen väestön läsnäolosta eteläisessä ja lounaisessa Suomessa rannikkoa ja saaristoakin myöten, joten arkeologien ja kielihistorioitsijoiden yhteistyöllä käsitys saamelaiskielten ja niiden puhujien leviämisestä syvenisi.

Kiinnostava tulevaisuuden tutkimuskohde ovat lisäksi eteläsaamen muinais-eurooppalaiset substraattisanat. Niiden tutkiminen valaisisi eroja muiden saamen kielten substraattisanastoon. Kun eteläsaamen substraattisanasto on analysoitu, olisi kiinnostavaa korreloida sitä arkeologiseen aineistoon soveltaen arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattisen yhdistämisen mallia.

Arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston systemaattisen yhdistämisen mallia pitäisi soveltaa myös muuhun kuin saamelaiseen aineistoon, jotta saisimme tietoa sen toimivuudesta aineistolla, joka ehkä poikkeaa täysin tämän tutkimuksen aineistoista. Aineistoa valikoitaessa on kuitenkin huomattava, ettei teoreettinen malli toimi, jos kielitieteellisellä ja arkeologisella aineistolla ei tiedetä olevan ajallista ja maantieteellistä yhteyttä toisiinsa.

Sydsamerna i järnålderns Norden – ett språkvetenskapligt-arkeologiskt perspektiv

Inledning

Min doktorandforskning har två mål: att utveckla den systematiska integreringen av arkeologisk och språkvetenskaplig forskning på ett teoretiskt och metodologiskt plan samt att producera information om sydsamernas förflutna. Målen är sammanlänkade eftersom jag undersöker en integrering av disciplinerna utifrån terminologiska och arkeologiska material som hänför sig till sydsamernas forntid. Modellen som jag har utvecklat för systematisk korrelering mellan arkeologiskt och språkvetenskapligt material både genererar nya perspektiv på den sydsamiska förhistorien och stärker några av de antaganden och resultat som presenterats i tidigare forskning. I denna sammanfattning presenterar jag i korthet mina viktigaste forskningsresultat, i synnerhet ur den sydsamiska forntidens perspektiv. Jag svarar på frågan om vad min teoretiska modell som integrerar arkeologi och språkvetenskap berättar om sydsamernas historia.

Min avhandling består av tre delstudier samt en introduktion som sammanbinder dessa. Delstudierna har publicerats som artiklar i publikationer med fokus på uraliska språk och kulturer (Piha 2018, Piha & Häkkinen 2020) samt arkeologisk forskning i Fennoskandien (Piha 2020a). Officiellt har jag utfört min doktorandforskning vid ämnet finska och finsk-ugrisk språkforskning vid Åbo universitet, men jag har också räknats in som doktorand vid ämnet arkeologi vid Åbo universitet.

Metoderna i korthet

Jag har använt mig av metoden *Wörter und Sachen*, det vill säga en kombination av ord och objekten de representerar. Mitt material består av en grupp systematiskt utvalda sydsamiska ord: alla kända ord i sydsamiskan som lånats in från det urnordiska språkskiktet (delstudie 1 och 3) samt ord som ingår i en specifik, bred semantisk kategori: sydsamernas ursprungsreligion (delstudie 2). Objekten som undersöks enligt *Wörter und Sachen*-metoden i min forskning är arkeologiska fynd: fasta fornlämningar och lösa fornföremål från Mellanskandinavien.

Som stöd för *Wörter und Sachen*-metoden har jag utvecklat en teoretisk modell som möjliggör en systematisk integrering av arkeologiskt (fasta och lösa fornlämningar) och språkvetenskapligt (ord) material. Den första versionen av modellen gör det möjligt att integrera ett språkskikt (urnordiska lånord i sydsamiskan) med det arkeologiska material (det sydsamiska språkområdets fornlämningar från ca 200–550 e.v.t.) som tidsmässigt sammanfaller med det aktuella språkskiktet (bild 5; Piha 2018, 123–132). Den andra versionen möjliggör korrelering av ett språkmateriäl som innehåller ord av olika ålder (ordförrådet som hänför sig till sydsamernas ursprungsreligion) med arkeologiskt material från olika tidsperioder (fornlämningar från Mellanskandinavien i anslutning till sydsamernas ursprungsreligion) (bild 6, Piha 2020a).

Det bör noteras att de teoretiska modellerna endast fungerar i de fall där språket kan lokaliseras till ett specifikt geografiskt område och i den första versionen också dateras till en viss tidsperiod. Sydsamiskans urform kan med hjälp av de urnordiska lånorden dateras till ungefär 200–550-talet e.v.t. och med hjälp av de ortsnamn som lånats in i samiskan från urnordiskan lokaliseras till Mellanskandinavien redan från den tidpunkt då de urnordiska orden lånades in (t.ex. Häkkinen 2010b).

Vad de urnordiska orden i sydsamiskan och det arkeologiska materialet i Mellanskandinavien visar (delstudie 1 och 3)

Sydsamiskans urform, sydursamiskan, verkar utifrån den språkliga evidensen ha separerat sig från det gemensamma samiska urspråket ungefär omkring 200-talet e.v.t. och torde relativt snabbt efter sin separation ha spridit sig till de Mellanskandinaviska områden där det idag talas (Piha & Häkkinen 2020). I gravarna i det mellanskandinaviska inlandet, de s.k. fångstmarksgravarna, skedde en förändring på 200-talet e.v.t.: från att ha begravt sina döda på stora gravfält med tiotals gravar började man nu använda mindre gravfält och enskilda gravar (se t.ex. Sundström 1989). Detta kan tolkas som ett arkeologiskt bevis på att området har fått nya invånare, som har påverkat lokalbefolkningens kultur. Eftersom förändringen sammanfaller med sydursamiskans separation, torde detta handla om en invandring av människor som talade sydursamiska. Händelsen påverkade områdets invånare så att ursprungsbe-folkningen tillägnade sig sydursamiskan som sitt språk (Piha 2018). Begravnings-sättet kvarstår ändå till stora delar oförändrat efter 200-talet, eftersom många särdrag i anslutning till begravingar kan ses i arkeologiskt material ända fram till 1200-talet (se t.ex. Fossum 2006). På så sätt uppvisar begravnings-sätten också kontinuitet, vilket torde vara ett tecken på att den nya befolkningen anammade särdrag från områdets ursprungliga kultur. Ben från husdjur i arkeologiskt material från tidig järnålder i det mellanskandinaviska inlandet är också ett bevis på den sydursamiska befolkningens närvaro i området: den sydursamiska språkvarieteteten lånade under denna tid in ett

omfattande ordförråd för boskapsskötsel från den dåtida nordvästgermanskan och urnordiskan (Piha 2018).

Kontakten mellan de germanska och de samiska folken har långa anor men under 200–600-talet e.v.t. stärktes de ytterligare, vilket syns i form av nordvästgermanska och urnordiska lånord i samiskan. Från dessa germanska språkformer har sydsamiskan lånat in sådana ord som på basis av sina fonetiska och semantiska drag kan konstateras vara separat inlånade, oberoende av andra samiska språk (Aikio 2012; Piha & Häkkinen 2020). Också detta stöder tanken om det sydsamiska urspråkets tidiga separation från den gemensamma ursamiskan och att en stor del av de germanska lånen upptagits i sydursamiskan i Mellanskandinavien (Piha & Häkkinen 2020). Exempel på dessa lånord är ord som hänför sig till boskapsskötsel och för vilka det i Mellanskandinavien också finns en arkeologisk korrelation i form av ben från husdjur som hittats i fångstmarksgravar.

Den sydursamiska och senare sydsamiska befolkningen i Mellanskandinavien verkar ha idkat flera olika näringar. En stor del av befolkningen ägnade sig åt fångst- och samlingsnäringar som baserade sig på den årliga cykeln: detta syns i de gravgåvor som placerats i fångstmarksgravarna, bland annat ben från vilda djur och pilspetsar som torde ha använts vid jakt. I området finns också rikligt med fångstgropar (Melander 1989). Å andra sidan verkar det tydligt, ur både ett arkeologiskt och ett språkvetenskapligt perspektiv, att en del av den sydursamiska befolkningen har börjat ägna sig åt boskapsskötsel. Bytet av näringsgren kan sannolikt kopplas till den järntillverkning som idkades i det mellanskandinaviska inlandet (Fossum 2006; se t.ex. Magnusson 1986 om den tidiga järnframställningen i området) och som krävde en livsstil med fast bosättning. Något explicit språkmaterial som vittnar om järnframställning hittades dock inte inom ramen för denna undersökning (Piha 2018).

Den tidpunkt som framförts som starten för renskötselns utveckling, 700–800-talet (se t.ex. Aronsson 1991, 102; Hansen & Olsen 2006, 99–100; Bergman et al. 2013, 35), verkar också utifrån min undersökning (Piha 2018) vara den tidpunkt då rennomadismen sannolikt uppstod. De urnordiska lånord som i dagens sydsamiska betecknar renar har sannolikt lånats in med sina ursprungliga urnordiska betydelser, som hänför sig till husdjursekonomin. Detta överensstämmer också med det ordförråd som relaterar till husdjur och det arkeologiska material som tyder på boskapsskötsel. Det är mycket möjligt att ordens semantiska förändring från boskapsskötsel till fenomen relaterade till renskötsel inte har inträffat förrän tidigast på 700–800-talet. (Piha 2018).

Den sydsamiska ursprungsreligionen utifrån ett lexikalt och arkeologiskt materialperspektiv (delstudie 2)

I den sydsamiska fornhistorien har den religiösa aspekten av livet haft en stark ställning baserat på både det rika ordförrådet och det arkeologiska materialet. Många av

de fornlämningar i anslutning till sydsamernas ursprungsreligion som hittas i det arkeologiska materialet är relativt nya och kan enligt arkeologiska undersökningar dateras till 1300–1800-talet. Exempel på dessa är björngravar, *tseegkuve*-offerplatser, urgravar och spåtrummor, och det språkvetenskapliga materialet kan inte kullkasta den arkeologiska dateringen av dessa fornlämningar (Piha 2020a).

Det sydsamiska religiösa materialet omfattar dock även urgamla element som härrör från 200-talet, det vill säga från tidpunkten då det sydsamiska språket kom till Skandinavien. Det urnordiska lånordet *saaŋve* i betydelsen 'helig sjö; de dödas rike' kan härstamma från 200-talet e.v.t. då fångstmarksgravarna placerades vid insjöstränder. Dessa sjöar kan ha betraktats som *saaŋve*-sjöar och den nuvarande betydelsen 'mytiska varelser som bor inne i bergen' har eventuellt utvecklats först senare, när begravningar vid insjöstränderna miste sin betydelse (Piha 2020a).

Traditionen med björngravar har enligt det arkeologiska materialet utvecklats inom det sydsamiska området först på 1600-talet (Zachrisson och Iregren 1974; Myrstad 1996). I de sydsamiska områdena är traditionen sannolikt inlånad från den nordligare björngravskulturen. Björnen har dock varit betydelsefull i den sydsamiska förhistorien redan innan björngravstraditionen utvecklades. Om detta vittnar i synnerhet de urnordiska lånorden för björn *duvrie* och *biërne*, vars användning har undanträngt det ursprungliga sydsamiska ordet för björn, som sannolikt var tabubelagt (Piha 2020a).

Ordet *sŋiele* 'offerföremål (av metall)' verkar ha varit ytterst betydelsefullt i den sydsamiska ursprungsreligionen från och med 1200-talet, då det togs in i språket. Föremålen som tillverkats av metall och möjligtvis andra råmaterial har eventuellt fått en ny semantisk innebörd när de överfördes från en profan till en religiös kontext. I en religiös kontext började man benämna dessa föremål *sŋiele* (Piha 2020a). På det sydsamiska området finns heliga platser som kallas *sŋielegierkie* ('offersten'). Eftersom dessa inte har undersökts med arkeologiska metoder, har jag i min forskning inte kunnat utreda vilken koppling de har till ordet *sŋiele*.

Sammanfattning

Mina forskningsresultat stöder uppfattningen om samernas mångsidiga och ständigt föränderliga historia: genom tiderna har man livnärt sig på såväl fångst, boskapskötsel som renskötsel, och i det religiösa livet syns också många förändringar under tiden från järnåldern till medeltiden och modern tid. På basis av såväl ordförrådets ålder och ursprung som kontinuiteten i det arkeologiska materialet är det tydligt att rötterna till sydsamernas förflutna ligger långt tillbaka i Mellanskandinaviens förhistoria – kontinuiteten i det arkeologiska materialet kan härledas till århundradena före vår tideräkningens början. I sydsamernas förhistoria ingår dessutom tiderna innan de kom till Mellanskandinavien: samespråkens begynnande utveckling i områdena sydost om Finland och deras utbredning i Finland, Sverige, Norge och Kolahalvön i

Ryssland. Det samiska språket och människorna som talat det har i hög grad påverkat ett stort område i Fennoskandien och sydsamiskan har influerat Mellanskandinavien, där den sydsamiska befolkningen obestridligen hör till områdets ursprungsinvånare.

Översatt från finska av Jennie Öhman.

Lähteet

Kirjallisuus

- Ahlqvist, August 1871. *De vestfinska språkens kulturord. Ett lingvistiskt bidrag till finnarnes äldre kulturhistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aikio, Ante 2004. An essay on substrate studies and the origin of Saami. Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.). *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsinki: Société Néophilologique.
- Aikio, Ante 2006. On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91, 9–55. <https://doi.org/10.33340/susa.81944>
- Aikio, Ante 2007. The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (toim.). *Borrowing of Place Names in the Uralian Languages*, 159–197. *Onomastica Uralica* 4. Debrecen–Helsinki: Debrecenin yliopisto–Helsingin yliopisto.
- Aikio, Ante 2009. *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Aikio, Ante (Luobbal Sámmol Sámmol Ante) 2012. An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.). *A Linguistic Map of a Prehistoric Northern Europe*, 63–117. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Aikio, Aslak & Aikio, Ante 2001. Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. *Muinaistutkija* 4/2001, 2–18.
- Anthony, David W. 2007. *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*. Princeton and Oxford: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400831104>
- Aronsson, Kjell-Åke 1991. *Forest Reindeer Herding A.D. 1–1800: An Archaeological and Palaeoecological Study in Northern Sweden*. *Archaeology and Environment* 10. Umeå: University of Umeå, Department of Archaeology.
- Barth, Fredrik 1969. Introduction. Fredrik Barth (toim.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, 9–38. Bergen–Oslo: Universitets forlaget ja Lontoo: George Allen & Unwin.
- Baudou, Evert 1987. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. En kritisk översikt över tio års forskning. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14, 9–23.
- Baudou, Evert 1995. *Norrlands forntid – ett historisk perspektiv*. Kungl. skytteanska samfundets handlingar 45. Bjästa: Cewe-förlaget.
- Bergman, Ingela & Zackrisson, Olle & Liedgren, Lars 2013. From Hunting to Herding: Land

- Use, Ecosystem Processes, and Social Transformation among Sami AD 800–1500. *Arctic Anthropology* 50:2, 25–39. <https://doi.org/10.3368/aa.50.2.25>
- Berg-Nordlie, Mikkel 2018. Sørsamer. *Store Norske Leksikon*. Saatavissa <<https://snl.no/s%C3%B8rsamisk>> (luettu 17.3.2020).
- Bergsland, Knut 1970. Om middelalderens finnmarker. *Historisk Tidsskrift* 49, 365–409.
- Bergsland, Knut 1985. Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* 18:1–2, 23–25. <https://doi.org/10.1080/0293652.1985.9965407>
- Bergsland, Knut 1996. *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie 1. Tromsø: Sámi dutkamiid guovddáš.
- Blench, Roger & Spriggs, Matthew (toim.) 1997–1999. *Archaeology and Language I–IV*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Broadbent, Noel D. 2009. Resilience theory and the ethnogenesis of the Saami. Tiina Äikäs (toim.). *Máttut – Máddagat: The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places*, 46–57. Publications of the Giellagas Institute 12. Oulu: Giellagas.
- Broadbent, Noel D. 2010. *Lapps and Labyrinths: Saami Prehistory, Colonization and Cultural Resilience*. Contributions to Circumpolar Anthropology 8. Washington D.C.: Arctic Studies Center & Smithsonian Institution Scholarly Press.
- Campbell, Lyle 1998. *Historical Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Carpelan, Christian 1984. Katsaus saamelaisten esihistoriaan. Sven-Erik Åström (toim.). *Suomen väestön esihistorialliset juuret*, 97–108. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Carpelan, Christian 1999. Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100...1000 eKr. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 249–280. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Carpelan, Christian 2000. Essay on archaeology and languages in the Western end of the Uralic zone. Anu Nurk, Triinu Palo & Tõnu Seilenthal (toim.). *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars I. Orationes plenarie & Orationes publicae*, 7–38. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee & Tartu Ülikooli.
- Carpelan, Christian 2003. Inarilaisten arkeologiset vaiheet. – Veli-Pekka Lehtola (toim.). *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*, 28–95. Inari: Inarin kunta.
- Carpelan, Christian 2006. Etnicitet, identitet, ursprung? Exemplet samerna. Vesa-Pekka Herva (toim.): *People, Material Culture and Environment in the North: Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference, University of Oulu, 18–23 August, 2004*, 75–82. *Studia humaniora ouluensia* 1. Oulu: Oulun yliopisto.
- Carpelan, Christian & Parpola, Asko 2001. Emergence, contacts and dispersal of Proto-Indo-European, Proto-Uralic and Proto-Aryan in archaeological perspective. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.). *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations: Papers Presented at an International Symposium Held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*, 55–150. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Curta, Florin 2014. Ethnic Identity and Archaeology. Clare Smith (päätoim.). *Encyclopedia of Global Archaeology*, 2507–2514. New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_1715
- Dalin, Stefan 1995: *Till vem hör insjögraven? En rumslig analys av insjögravarna i Jämtland/Härjedalen*. CD-uppsats i arkeologi. Umeå: Umeå universitet.
- Duolljá, Sven-Erik K. 2019. Sähköpostiviesti Minerva Pihalle 16.12.2019.
- Fossum, Birgitta 2006. *Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi 300 f.Kr–1600 e.Kr*. Umeå: Umeå universitet.
- Fossum, Birgitta & Norberg, Erik 2012. Reflektioner kring dokumentation av traditionell kunskap och arkeologi på sydsamiskt område. Ewa Ljungdahl & Erik Norberg (toim.). *Ett steg till på vägen. Resultat och reflektioner kring ett dokumentationsprojekt på sydsamiskt område under åren 2008-2011*, 8–31. Östersund: Gaaltije.
- Gjerde, Hege 2016. *Sørsamisk eller församisk. Arkeologi og sørsamisk førhistorie i Sør-Norge – en kildekritisk analyse*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hackman, Alfred 1905. *Die ältere Eisenzeit in Finnland I. Die Funde aus den fünf ersten Jahrhunderten n. Chr.* Helsinki: Keisarillinen Aleksanterin-yliopisto.
- Haggrén, Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.) 2016. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Halinen, P. 1999. Saamelaiset – arkeologinen näkökulma. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 121–130. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar 2006. *Samernas historia fram till 1750*. Kääntänyt norjasta ruotsiksi Per Larson. Tukholma: Liber.
- Harlin, Eeva-Kristiina 2019. Sámi Archaeology and the Fear of Political Involvement: Finnish Archaeologists' Perspectives on Ethnicity and the Repatriation of Sámi Cultural Heritage. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 15:2, 254–284. <https://doi.org/10.1007/s11759-019-09366-7>
- Heggarty, Paul 2007. Linguistics for Archaeologists. Principles, Methods and the Case of the Incas. *Cambridge Archaeological Journal* 17:3, 311–40. <https://doi.org/10.1017/S095977430700039X>
- Heggarty, Paul 2008. Linguistics for Archaeologists. A Case-study in the Andes. *Cambridge Archaeological Journal* 18:1, 35–56. <https://doi.org/10.1017/S0959774308000036>
- Heikkilä, Mikko 2011. Huomioita kantsaamen ajoittamisesta ja paikantamisesta sekä germaania etymologioita saamelais-suomalaisille sanoille. *Virittäjä* 1/2011, 68–74.
- Heikkilä, Mikko 2014. *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hemmendorff, Ove 1989. Fornborgen på Frösön. Ove Hemmendorff (toim.). *Arkeologi i fjäll, skog och bygd 1. Stenålder–tidig järnålder*. Fornvårdaren 23. Östersund: Jämtlands läns museum.
- Howard, D. M. & Schofield, J. & Fletcher, J. & Baxter, K. & Iball, G. R. & Buckley, S. A. 2020. Synthesis of a Vocal Sound from the 3000 year old Mummy, Nesyamun “True of Voice”. *Scientific Reports* 10. Saatavissa <<https://www.nature.com/articles/s41598-019-56316-y>>. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-56316-y>

- Huurre, Matti 2004. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Helsinki: Otava. 8. painos.
- Häkkinen, Jaakko 2010a. Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (osa 1). *Muinaistutkija* 1/2010, 19–36.
- Häkkinen, Jaakko 2010b. Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (osa 2). *Muinaistutkija* 2/2010, 51–64.
- Häkkinen, Kaisa 1999. Esisuomalainen pyyntikulttuuri ja maanviljely sanastohistorian kannalta. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 159–173. Bidrag till kändedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Häkkinen, Kaisa 2001. Prehistoric Finno-Ugric culture in the light of historical lexicology. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.). *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations: Papers Presented at an International Symposium Held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*, 169–186. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Immonen, Visa 2008a. Kulttuurihistoriallinen suuntaus. Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.). *Johdatus arkeologiaan*, 82–85. Helsinki: Gaudeamus.
- Immonen, Visa 2008b. Funktionalismi ja prosessualismi. Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.). *Johdatus arkeologiaan*, 85–91. Helsinki: Gaudeamus.
- Jensen, Jeppe Sinding 2011. Revisiting the Insider–Outsider Debate: Dismantling a Pseudo-problem in the Study of Religion. *Method and Theory in the Study of Religion* 23, 29–47. <https://doi.org/10.1163/157006811X549689>
- Jensen, Jeppe Sinding 2016. Closing the Gaps – Some Notes on the Making of Perspectives. *Method & Theory in the Study of Religion* 28, 465–477. <https://doi.org/10.1163/15700682-12341365>
- Johansen Kleppe, Else 1977. Archaeological Material and Ethnic Identification. A Study of Lappish Material from Varanger, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 10:1–2, 32–46. <https://doi.org/10.1080/00293652.1977.9965261>
- Johnson, Matthew 2005. *Archaeological Theory: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing. 12. painos.
- Kallio, Petri 1998. *Kalja*. *Sananjalka* 40, 87–94. <https://doi.org/10.30673/sja.86598>
- Kallio, Petri 1999. Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 237–239. Bidrag till kändedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Kallio, Petri 2006. Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 1/2006, 2–25.
- Kallio, Petri 2007. Kantasuomen konsonanttihistoriaa. Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.). *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kallio, Petri 2009. Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami. Tiina Äikäs (toim.). *Máttut – Máddagat: The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places*, 30–45. Publications of Giellagas Institute 12. Oulu: Giellagas Institute.

- Knutsen Duolljá, Sven-Egill 2016. Sørsamisk. *Store Norske Leksikon*. Saatavissa <<https://snl.no/s%C3%B8rsamisk>> (luettu 17.3.2020).
- Koivulehto, Jorma 1976. Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämistä. *Virittäjä* 80, 33–47, 247–290.
- Koivulehto, Jorma 1984. Itämerensuomalais-germaanisiet kosketukset. Sven-Erik Åström (toim.). *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980*, 191–205. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Koivulehto, Jorma 1999. Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 207–236. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Koivulehto, Jorma 2006. Arkeologia, kielihistoria ja jatkuvuusteoria. Mervi Suhonen (toim.). *Arkeologian lumoa synkkyyteen. Artikkeleita Christian Carpelanin juhlapäiväksi*, 153–165. Helsinki: Kulttuurien tutkimuksen laitos / Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Koivulehto, Jorma 2007. Saamen ja suomen 'poro'. Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.). *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 251–258. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koivunen, Pentti 1992. Myöhäisesihistorialliset asutusvirrat ja jatkuvuusteoria Pohjois-Suomen kannalta. Kyösti Julku (toim.). *Suomen varhaishistoria*, 149–164. *Studia Historica Septentrionalia* 21.
- Kolberg, Asbjørn 2018. "Samer er vort rette nationale navn" – hundre års sørsamiske representasjoner i nordtrønderske aviser. *Heimen* vol 55:1, 31–49. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2018-01-03>
- Korhonen, Mikko 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kulonen, Ulla-Maija & Seurujärvi-Kari, Irja & Pulkkinen, Risto (toim.) 2005. *The Saami: A Cultural Encyclopaedia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 925. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Källén, Anna 2004. Elusive Spirits and/or Precious Phosphates. On archaeological knowledge production at Lao Pako. Håkan Karlsson (toim.). *Swedish Archaeologists on Ethics*, 99–116. Lindome: Bricoleur Press.
- Lamberg-Karlovsky, C.C. 2002. Archaeology and Language. The Indo-Iranians. *Current Anthropology* 1:43, 63–88. <https://doi.org/10.1086/324130>
- Lang, Valter 2020. *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Kirjokansi 140. Virosta suomentanut Hannu Oittinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lavento, Mika 2001. *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus: Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 109. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lavento, Mika 2008. Aineistojen käsittely. Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.). *Johdatus arkeologiaan*, 170–183. Helsinki: Gaudeamus.
- Lehtiranta, Juhani 1989. *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia

200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Magnusson, Gert 1986. *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län*. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie N:r 22. Tukholma: Jernkontoret.
- Mallory, J.P. 1989. *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*. Lontoo: Thames and Hudson.
- Mallory, J. P. 2001. Uralics and Indo-Europeans: problems of time and space. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.). *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations: Papers Presented at an International Symposium Held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8 – 10 January, 1999*, 345–366. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Manker, Ernst 1957. *Lapparnas heliga ställen. Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och landsantikvariernas fältundersökningar*. Acta Lapponica XIII. Stockholm: Nordiska museet.
- Manker, Ernst. 1961. *Lappmarksgravar. Dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna*. Acta Lapponica XVII. Stockholm: Nordiska museet.
- Mebius, Hans 2003. *Bissie: Studier i samisk religionshistoria*. Östersund: Jengel.
- Meinander, C. F. 1969. Dåvits. En essä om förromersk järnålder. *Finskt museum* 76, 27–69.
- Melander, Jan 1989. Fångstgropar i Jämtland. Ove Hemmendirff (toim.). *Arkeologi i fjäll, skog och bygd 1. Stenålder – tidig järnålder*, 115–127. Fornvårdaren 23. Östersund: Jämtlands läns museum.
- Moilanen, Ulla & Piha, Minerva & Paschenko, Veronika 2018. Saamelaisalueen arkeologiaa ja eettisiä kysymyksiä Inarin konferenssissa. *Kalmistopiiri. Arkeologiaa, luututkimusta ja historiaa*. Saatavissa <<https://kalmistopiiri.fi/2018/06/27/saamelaisalueen-arkeologiaa-ja-eettisia-kysymyksiä-inarin-konferenssissa/>>.
- Mostowlansky, Till & Rota, Andrea 2016. A Matter of Perspective? Disentangling the Emic-Etic Debate in the Scientific Study of religion\'. *Method and Theory in the Study of Religion* 28, 317–336. <https://doi.org/10.1163/15700682-12341367>
- Myrstad, R. 1996. *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Stensilserie B nr. 46. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- Nielsen, Yngvar 1889. Lappernes fremrykning mod syd i Thronhjems stift og Hedemarkens amt. *Det norske geografiske Selskab* 1, 18–52.
- Núñez, Milton 1987. A model for the early settlement of Finland. *Fennoscandia archaeologica* IV, 3–18.
- Odner, Knut 1983. *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*. Oslo occasional papers in social anthropology 9. Oslo: Department of Social Anthropology, University of Oslo.
- Odner, Knut 1985. Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in History and Prehistory. Ethnic origins and Ethnic Processes in Fenno-Scandinavia. *Norwegian Archaeological Review* 18:1–2, 1–12. <https://doi.org/10.1080/00293652.1985.9965404>
- Ojala, Carl-Gösta 2009. *Sámi Prehistories: The Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe*. Occasional papers in archaeology 47. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ojala, Carl-Gösta 2014. East and West, North and South in Sápmi – Networks and Boundaries

- in Sámi Archaeology in Sweden. Janne Ikäheimo, Anna-Kaisa Salmi & Tiina Äikäs (toim.). *Sounds Like Theory: XII Nordic Theoretical Archaeology Group Meeting in Oulu 25.–28.4.2012*, 173–185. Monographs of the Archaeological Society of Finland 2. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Olsen, Bjørnar 1985. Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* 18:1–2, 13–18. <https://doi.org/10.1080/00293652.1985.9965405>
- Parpola, Asko 1999. Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielellisen ja arkeologisen aineiston perusteella. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 180–206. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Parpola, Asko 2012. Formation of the Indo-European and Uralic (Finnic-Ugric) language families in the light of archaeology: Revised and integrated ‘total’ correlations. Riho Grünthal and Petri Kallio (ed.). *A Linguistic Map of a Prehistoric Northern Europe*, 119–184. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Parpola, Asko 2017. Finnish *vatsa* ~ Sanskrit *vatsá-* and the formation of Indo-Iranian and Uralic languages. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 96, 245–286. <https://doi.org/10.33340/susa.70229>
- Pentikäinen, Juha 1995. *Saamelaiset: Pohjoisen kansan mytologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piha, Minerva 2018. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64, 118–233. <https://doi.org/10.33339/fuf.66694>
- Piha, Minerva 2020a (tulossa). Archaeological and lexical perspectives on South Saami indigenous religion. Tiina Äikäs & Sanna Lipkin (toim.). *Entangled Beliefs and Rituals: Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to Contemporary Times*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 8. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Piha, Minerva 2020b. Esihistorian kieliteoriat. Tutkimushistoriallisia näkökulmia Suomessa esihistoriallisella ajalla puhuttuihin kieliin. *Muinaistutkija* 2/2020, 41–55.
- Piha, Minerva. Comments on the origins of a few indigenous South Saami religious words.
- Piha, Minerva & Häkkinen, Jaakko 2020. Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62, 102–124.
- Piha, Minerva & Rantanen, Timo & Översti, Sanni (tulossa). Monitieteinen näkökulma Saamenmaan menneisyyteen ajalla 500 eaa.–1500 jaa.
- Pike, Kenneth L. 2015 [1967]. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Paris: Mouton & Co. 2. painos.
- Rahkonen, Pauli 2017. Onomasticon of Levänluhta and Käldeämäki region. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 96, 287–316. <https://doi.org/10.33340/susa.70231>
- Randulf, J. 1903 [1723]. Relation Anlagende Find-Lappernis, saavel i Nordlandene og Findmarken som udi Nummedalen, Snaasen og Selboe, deres afGuderier og Sathans Dyrkelser [...]. J. Qvigstad (toim.). *Kildeskrifter til den lappiske mytologi* 1, 6–62. Det kgl. Norske videnskabers selskabs skrifter 1903:1. Trondhjem: Aktietrykkeriet.
- Renfrew, Colin 1987. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*.

- London: Pimlico.
- Ruotsala, Helena 1998. Mie kotona kentällä ja kentällä kotona. Maija Mäkikalli & Paavo Oinonen (toim.). *Integraatio, identiteetti ja etnisyys. Tarkastelukulmia kulttuuriseen vuorovaikutukseen*, 88–117. Kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation tutkijakoulun julkaisuja 3. Turku: Turun yliopisto.
- Ruotsala, Helena 2011. Kaunista ja toimivaa – saamelaisten aineellinen kulttuuri. Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (toim.): *Saamentutkimus tänään*, 344–368. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rydvig, Håkan 2013. *Words and Varieties: Lexical Variation in Saami*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 269. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saarikivi, Janne 2004. Über die saamischen Substratennamen des Nordrusslands und Finnlands. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 58, 187–214.
- Saarikivi, Janne 2006. *Substrata Uralica: Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects*. Tartu: Tartu University Press.
- Saarikivi, Janne 2011. Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (toim.). *Saamentutkimus tänään*, 77–119. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarikivi, Janne & Lavento, Mika 2012. Linguistics and Archaeology: A Critical View of an Interdisciplinary Approach with Reference to the Prehistory of Northern Scandinavia. Charlotte Damm & Janne Saarikivi (toim.). *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond: Papers from the Conference Held in Tromsø, Norway, October 13–16, 2009*, 177–216. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 265. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saemiedigkie 2016. Om sydsamiska. Saatavissa <<https://www.sametinget.se/sydsamiska>> (luettu 17.3.2020).
- Salo, Unto 1984. Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla. Sven-Erik Åström (toim.). *Suomen väestön esihistorialliset juuret*, 175–190. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Salo, Unto 2000. Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Jukka Peltovirta (toim.). *Hämeenkaräjät I*, 18–230. Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Hämeenlinna–Harjavalta: Hämeen Heimoliitto–Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Salo, Unto 2008. *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sammallahti, Pekka 1984. Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. Sven-Erik Åström (toim.). *Suomen väestön esihistorialliset juuret*, 137–156. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Sammallahti, Pekka 1998. *The Saami Languages: An Introduction*. Kaarasjoki: Davvi Girji.
- Sammallahti, Pekka 1999. Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. Paul Fogelberg (toim.). *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 70–90. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Sammallahti, Pekka 2001. The Indo-European loanwords in Saami. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.). *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations: Papers presented at an International*

- Symposium Held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*, 397–415. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Schanche, Audhild 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk till nyere tid*. Kaarasjoki: Davvi Girji.
- Sem, Leiv 2019. Out of Print: A Historiography of the South Saami in Regional and National Works of History. Håkon Hermanstrand, Asbjørn Kolberg, Trond Risto Nilssen & Leiv Sem (toim.). *The Indigenous Identity of the South Saami: Historical and Political Perspectives on a Minority within a Minority*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05029-0_8
- Sergejeva, Jelena 1997. *Ihminen ja luonto kolтта- ja kuolansaamelaisten maailmankuvassa*. Liseniaatintutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Setälä, E.N. 1900 [1964]. Milloin ruotsalaiset ovat tulleet Suomeen? *Memoria saecularis E.N. Setälä 27.11.1964*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 135. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Seurujärvi-Kari, Irja 2011. Alkuperäiskansatutkimus, alkuperäiskansaliike ja saamelaiset. Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (toim.). *Saamentutkimus tänään*, 10–55. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Simonsen, Povl 1959. Fundforhold og dateringer. Johan Torgersen, Bernhard Getz & Povl Simonsen (toim.). *Varanger-funnene I. Funn av menneskeskjeletter*, 5–19. Tromsø museums skrifter Vol. VII, Hefte I. Tromsø: Tromsø museum.
- Simonsen, Povl 1973. Jægar og nomader i Finnmark. Povl Simonsen & Gerd Stamsø Munch (toim.). *Bonde – Veidemann. Bofast – Ikke bofast. Nordisk Forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra XIII Nordiske Arkeologmøte i Tromsø 1970. Tromsø Museums Skrifter XIV*. Tromsø: Tromsø Museum.
- Simonsen, Povl 1979. *Veidemann på Nordkalotten. Hefte 3: Yngre steinalder og overgang til metall tid*. Stensilserie B, historie, nr. 17. Tromsø: Institutt for samfunnsvitenskap, Universitet i Tromsø.
- Skanke, Hans 1945 [1728–1731]. *Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ. Pars Prima. Anlagende de nordiske lappers hedendom og superstitioner. Med utdrag av pars tertia samt anhang 3 og 4*. O. Solberg (toim.). *Nordlands og Troms Finner i elder håndskrifter*. Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum. Oslo: V. A.W. Brøggers boktrykkeri.
- Spang, Marte 2016. *Circling Concepts: A Critical Archaeological Analysis of the Notion Stone Circles as Sami Offering Sites*. Stockholm Studies in Archaeology 70. Stockholm: Stockholm University.
- Stedingk, Henrik & Baudou, Evert 2006. Capitalism in Central Norrland, Sweden during the Iron Age. *Current Swedish Archaeology* 14, 177–198.
- Storli, Inger 1986. A review of archaeological research on Sami prehistory. *Acta Borealia* 3:1, 43–63. <https://doi.org/10.1080/08003838608580329>
- Strade, Norbert 1997. Det sydsamiske sprog. Inger Zachrisson (toim.). *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*, 175–185. Statens historiska museum monographs 4. Stockholm: Statens historiska museum.
- Sundström, Jan 1989. Järnåldersgravar i fångstlandet. Ove Hemmendorff (toim.). *Arkeologi i*

- fjäll, skog och bygd 1. Stenålder – tidig järnålder*, 155–171. Fornvårdaren 23. Östersund: Jämtlands läns museum.
- Suojanen, Päivikki 1997. Työkaluna tutkijan persoona. Anna Maria Viljanen & Minna Lahti (toim.). *Kaukaa haettava. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*, 149–157. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- Svestad, Asgeir 2013. What happened in Neiden? On the Question of Reburial Ethics. *Norwegian Archaeological Review* 46:2, 194–242. <https://doi.org/10.1080/00293652.2013.839575>
- TENK = Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Hyvä tieteellinen käytäntö. Saatavissa <<https://www.tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanta>> (Luettu 4.12.2019.)
- von Düben, Gustaf 1977 [1873]. *Om Lappland och Lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier*. Second edition with photographs by Lotten von Düben and commentary by Jan Garnert. Tukholma: Gidlunds & Nordiska museet.
- Ward, Barbara E. 1979. Not merely players: Drama, art and ritual in traditional China. *Man, New Series* 14:1, 18–39. <https://doi.org/10.2307/2801638>
- Zachrisson, Inger 1985. Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* 18:1–2, 19–22. <https://doi.org/10.1080/0293652.1985.9965406>
- Zachrisson, Inger (toim.) 1997. *Möten i Gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Zachrisson, Inger 2004. Archaeology and Ethics: The South Sámi example. Håkan Karlsson (toim.). *Swedish Archaeologists on Ethics*, 117–131. Lindome: Bricoleur Press.
- Zachrisson, Inger 2009. Antlers on graves and sacrificial sites in South Saami society A.D. 1–1850: How to look upon South Saami culture and identity. Tiina Äikäs (toim.). *Måttut – Máddagat: The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places*, 134–149. Publications of Giellagas Institute 12. Oulu: Giellagas Institute.
- Zachrisson, Inger & Iregren, Elisabeth 1974. *Lappish Bear Graves in Northern Sweden: An Archaeological and Osteological Study*. Early Norrland 5. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antiknitetens akademien.
- Åström, Sven-Erik (toim.): *Suomen väestön esihistorialliset juuret*, 175–190. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Äikäs, Tiina 2015. *From Boulders to Fells: Sacred Places in the Sámi Ritual Landscape*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 5. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Tiina Äikäs & Sanna Lipkin (toim) (tulossa). *Entangled Beliefs and Rituals: Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to Contemporary Times*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 8. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.

Liite

Esihistorialliset ajanjaksot vuosisadan ja rautakauden osalta vuosikymmenen tarkkuudella Suomessa ja Skandinaviassa sekä saamelaiskielten vaiheet. Saamen kielen vaiheiden ajoitukset on hahmoteltu mukaillen Häkkistä (2009, 2010b) ja Pihaa ja Häkkistä (2020). Saamen kantamurteiden kehittymistä nykyisiksi kieliksi ei toistaiseksi ole tutkittu absoluuttisen ajoituksen näkökulmasta.

AJANJAKSO	VUOSILUVUT	SAAMEN KIELEN VAIHE
NEOLIITTINEN KIVIKAUSI	5200–1900 eaa.	3500– eaa. kantaaurali
KIVIKAUDEN LOPPU / PRONSSIKAUSI	1900–500 eaa.	1800– eaa. länsiurali 1000– eaa. esisaame
ESIROOMALAINEN RAUTAKAUSI	500–1 eaa.	600– eaa. varhaiskantasaame 200– eaa. keskikantasaame
VANHEMPI ROOMALAINEN RAUTAKAUSI	1–200. jaa.	–150 jaa. myöhäiskantasaame 200– jaa. eteläkantasaame / myöhäiskantasaame
NUOREMPI ROOMALAINEN RAUTAKAUSI	200–400 jaa.	300 jaa. eteläkantasaame, länsikantasaame, itäkantasaame
KANSAINVAELLUSAIKA	400–550 jaa.	eteläkantasaame, länsikantasaame, itäkantasaame
MEROVINKIAIKA / VENDELAIKA	550–800 jaa.	saamelaiskielten erilliskehitys
VIIKINKIAIKA	800–1050 jaa. (Suomi) / 800–1100 jaa. (Skandinavia)	saamelaiskielten erilliskehitys

**UNIVERSITY
OF TURKU**

ISBN 978-951-29-8211-0 (painettu)
ISBN 978-951-29-8212-7 (pdf)
ISSN 0082-6995 (painettu)
ISSN 2343-3205 (verkkajulkaisu)